

N Á R O D O P I S N Á

revue

1/2008

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 1/2008:

PhDr. Alexandra BITUŠÍKOVÁ, CSc. (*1960) je pracovnící Ústavu vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici a zároveň programovou manažerkou pro doktorandské studium v Evropě v Asociaci evropských univerzit v Bruselu. Věnuje se problematice postsocialistické transformace společnosti, výzkumu města, identity, diversity, menšin a rodu a také politice vysokoškolského vzdělávání v Evropě.

Mgr. Pavel HAVRÁNEK (*1974) vystudoval historii a etnologii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. V současnosti absoluuje třetí ročník interního doktorandského studia v Ústavu evropské etnologie MU. Specializuje se na problematiku menšin a vystěhovalectví.

Dr. Miloš LUKOVIČ (*1951) vystudoval filologii a práva, je pracovníkem Balkanologického institutu Srbské akademie věd a umění v Bělehradu. Věnuje se interdisciplinárním studiím Balkánu, zvláště etnickým procesům a migracím, obyčejovému právu a jazykovědným otázkám jak v historické perspektivě, tak v současnosti (<http://www.balkaninstitut.compdf/saradnici>).

Mgr. Tereza POJAROVÁ (*1980) je pracovnící Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i. Zaměřuje se na problematiku diversity v městském prostředí a mentální topografii. K dalším tématům patří též otázka identity migrantů, cizineckých komunit v ČR a integrace v cílovém prostoru.

PhDr. Zdeněk UHEREK, CSc. (*1959) je ředitelem Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i. Zabývá se problematikou etnických procesů, menšinami, migracemi a antropologií města. Kromě romských komunit studoval migrační skupiny v České republice a krajanů na území bývalého Sovětského svazu a na Balkáně.

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2008, ročník XVIII

(XLV. ročník Národopisných aktualit)

VYDÁVÁ Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně vždy na konci příslušného čtvrtletí, pravidla recenzního řízení i veškeré informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách [www.nulk.cz/Národopisná revue](http://www.nulk.cz/Národopisná_revue).

REDAKČNÍ RADA: Mgr. Jan Blahůšek, PhDr. Hana Dvořáková, doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Vlasta Ondrušová, PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Karel Pavlišťík, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., Mgr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 28. března 2008

ISSN 0862-8351

N Á R O D O P I S N Á

revue

1/2008

OBSAH

Studie a články

Transnárodná migrácia: možnosti výskumu v podmienkach stredoeurópskeho priestoru (<i>Alexandra Bitušíková</i>)	3
Češi na Kavkaze. Stručná historie osídľované oblasti (<i>Pavel Havránek</i>)	10
Lékařská mise Bohumila Boučka v Černé Hoře v letech 1875–1876 z hlediska etnologického a kulturněhistorického (<i>Miloš Luković</i>)	21
Postoje a názory romských společenských představitelů k vybraným otázkám týkajícím se komunitních konfliktů (<i>Zdeněk Uherek, Tereza Pojarová</i>)	29

Fotografická zastavení

Kdesi v Rodopech... (<i>Helena Beránková</i>)	36
---	----

Proměny tradice

Slováci v Rumunsku: „archaická“ každodennost (<i>Alena Dunajová</i>)	38
--	----

Ohlédnutí

Karlu Fojtíkovi k nedožitým devadesátinám (<i>Karel Altman</i>)	40
---	----

Společenská kronika

Okrúhle jubileum Sone Burlasovej (<i>Eva Krekovičová</i>)	41
Míla Brtník osmdesátiletý (<i>Jan Krist</i>)	42
Aleně Plessingerové s úctou (<i>Lydia Petrářnová</i>)	42

Diskuse

Etnologie a současnost. (K diskusi o pojmech a jejich kontextech) (<i>Josef Jančář</i>)	43
---	----

Konference

Fotografické dědictví ve střední, jižní a východní Evropě: minulost, současnost a budoucnost (<i>Helena Beránková</i>)	46
Na okraj semináře Folklorem k folkloru (<i>Alena Schauerová</i>)	46

Výstavy

Výstava „Lužičtí Srbové. Historie, kultura, tradice“ v brněnském Pavilonu Anthropos (<i>Miroslav Válka</i>)	47
Arabská žena v Etnografickém ústavu MZM (<i>Hana Dvořáková</i>)	48
Chute a vůně Slovenska. Tradície kulinárnej kultúry na Slovensku (<i>Hana Dvořáková</i>)	49

Recenze

P. Burke: Lidová kultura v raně novověké Evropě (<i>Josef Jančář</i>)	50
J. Botík: Etnická história Slovenska (<i>Karel Pavlišťík</i>)	51
Encyklopädie des Märchens (<i>Anna Veliká</i>)	52
Museum vivum 2006 (<i>Karel Pavlišťík</i>)	53

Zprávy

Srbsko 2007. Etnografické exkurze pokračují (<i>Jana Pospíšilová</i>)	54
Verbíři v Uherském Brodě (<i>Petr Vozár</i>)	57
Podíl NÚLK na plnění úkolů vyplývajících z Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice v roce 2007 (<i>Jan Blahůšek</i>)	58

Resumé

60

TRANSNÁRODNÁ MIGRÁCIA:

MOŽNOSTI VÝSKUMU V PODMIENKACH STREDOEURÓPSKEHO PRIESTORU¹

Alexandra Bitušíková

Úvod

Sociálne vedy, najmä etnológia, sociálna antropológia a sociológia, v poslednom desaťročí so záujmom sledujú a študujú nárast novej formy migrácií, ktoré sa označujú termínom transnárodné migrácie. Ich aktérom sú migranti, žijúci svoj život v dvoch alebo viacerých spoločnostiach, ale zachovávajúci si úzke väzby s krajinou svojho pôvodu. Títo novodobí migranti sa líšia od migrantov, ktorí z rôznych dôvodov museli zanechať svoju vlasť a prejsť zložitým procesom adaptácie, asimilácie a integrácie v novej, hostovskej krajine.

Migrácia a jej dôsledky boli vždy jednou z dôležitých tém v etnologickej, sociálno-antropologickej a sociologickej literatúre. Základným východiskom pri štúdiu „tradičnej“ migrácie a migrantov bola teória národa a národného štátu, od ktorej sa odvíjal výskum stratégií adaptácie a akulturácie, rôznych stupňov asimilácie a integrácie; formovania identít; podmienok na získanie občianstva; presunov rôznych etnických a náboženských skupín; legálneho, politického a sociálneho statusu migrantov; štúdium pracovných príležitostí, životných podmienok a spôsobu života migrantov; rodinných vzťahov; sociálnej mobility migrantov a ich detí atď. Pri štúdiu transnárodných migrantov sa teória národného štátu rozpadáva, pretože títo migranti budujú svoju existenciu na úplne nových základoch, nerešpektujúcich národné hranice. Národný štát chápaný ako kultúrne homogénna societa obývajúca určité územie a riadená jednotnými štátnymi štruktúrami (Benmayor – Skotnes 2005, s. 5) nepostačuje pri vysvetľovaní fenoménu transnárodnosti. Masové mobility a migrácie, ktoré sú realitou súčasného globálneho sveta, neustále spochybňujú mýtus o etnickej a kultúrnej homogenite v ktorejkoľvek krajine a tým aj koncept národného štátu. Presadzovanie ideológie národného štátu vedie k nepochopeniu zložitých procesov súčasnej migrácie a k jej odmietaniu ako deštruktívneho a marginálneho fenoménu (Benmayor – Skotnes 2005, s. 6). Keďže transnárodná migrácia je rastúcim javom aj v krajinách strednej Európy, kde idea národného štátu stále hrá dôležitú úlohu, je potrebné venovať štúdiu transnárodnosti zvýšenú pozornosť.

Transnárodnosť ako východiskový teoretický koncept

Teoretický koncept transnárodnosti (transnationality) sa v odbornej literatúre objavil len v poslednej dekáde dvadsiateho storočia v súvislosti s novým typom mobility a migrácií, súvisiacim s masovými pohybmi obyvateľstva aj komodít v globalizovanom svete. Podľa Zygmunda Baumana sa mobilita „vyšplhala na popredné priečky najžiadanejších hodnôt a sloboda pohybu, tá večná nedostatková a nerovnomerne prerozdeľovaná komodita, sa rýchlo stáva hlavným strategickým faktorom našej postmodernej doby“ (Bauman 2000, s. 8). Transnárodnosť a rôzne pojmy od nej odvodené – transnacionalizmus (*transnationalism*), transnárodné kultúry, transnárodní migranti a aktéri (*transnational migrants and actors*, *transmigrants*), transnárodné komunity, transnárodné priestory, transnárodné spojenia a siete, transnárodné hnutia, transnárodné organizácie a pod. – sa stali témou mnohých konferencií a početných štúdií a publikácií (napr. Basch – Glick-Schiller – Blanc-Szanton 1994; Baubock 1994; Glick-Schiller – Basch 1995; Hannerz 1998; Smith – Guarnizo 1998; Glick – Schiller 1999, 2005; Pries 1999; Al-Ali – Koser 2002; Brettell 2003; Beaverstock 2005 a i.). Termín aj koncept transnárodnosti nie je všeobecne akceptovaný, pretože jeho hranice sú široké a vágne. Neujasnenosť vyplýva najmä zo skutočnosti, že ide o pojem multidisciplinárny a tým zložitý, ktorý vznikol a vyvíja sa na pomedzí sociológie, antropológie, ekonómie, politických vied a humánnej geografie. Každá z týchto disciplín si uplatňuje právo na vlastné teoretické interpretácie a odlišnú metodológiu. Všetky disciplíny sa zhodujú v tom, že transnárodnosť sa formuje cez rozmanité multilokálne ekonomické, sociokultúrne a politické procesy, v rámci ktorých vznikajú nové sociálne útvary, javy a nové životné štýly, presahujúce hranice národných štátov a štátnych hraníc. Zjednodušene možno transnárodnosť definovať v opozícii k národnosti a národnému štátu ako niečo, čo prekrýva, presahuje alebo neguje všetko „národné“.

S definíciou transnárodnosti, ktorá sa v migračných štúdiách rýchlo ujala ako základ pre ďalší teoretický

rozvoj konceptu, ako prvé prišli sociálne antropologičky Linda Basch, Nina Glick-Schiller a Cristina Blanc-Szanton v publikácii *Nations Unbound* (1994). Transnárodnosť definujú ako proces, v ktorom imigranti udržiavajú a rozvíjajú mnohostranné sociálne vzťahy, spájajúce komunity a society ich pôvodu a ich nového usídlenia. Dôraz kladú na skutočnosť, že mnohí súčasní migranti si budujú sociálne siete, ktoré prekračujú geografické, kultúrne a politické hranice (Basch – Glick-Schiller – Blanc-Szanton 1994).

Transnárodná migrácia a migranti

Transnárodná migrácia predstavuje novú kvalitu migračných procesov, rozvíjajúcu sa mimo rámca národných štátov. Transnárodní migranti sú občania, ktorí sú súčasťou normatívneho, legálneho, inštitucionálneho a politického systému v dvoch alebo viacerých štátoch a uplatňujú si občianske práva vo vzťahu k viacerým vládam. Ich každodenný život rôznymi prostriedkami a cestami prekračuje hranice a spája krajiny ich pôvodu a usídlenia, prípadne aj iné krajiny. Počet týchto novodobých nomádov sa neustále zvyšuje najmä v USA, Kanade, Austrálii a v Európe, ktoré poskytujú legálne, ekonomické, sociálne aj kultúrne možnosti pre vznik a rozvíjanie tohto fenoménu. Mnoho štátov dnes oficiálne uznáva dvojité občianstvo a dvojité národnosť, čo je dôležitým základom pre rozvoj transnárodnosti a transnárodného občianstva (Glick-Schiller 2005). Aktéri transnárodných procesov sú ľudia, ktorí často uvažujú v širších dimenziách, než je „domovská a host'ovská krajina“ alebo „my a oni“, lebo miesto ich súčasného pobytu je len kratším alebo dlhším zastavením sa a môže viesť k ďalšej mobilite, k ďalšej destinácii. Pre týchto migrantov je mobilita a migrácia prirodzenou súčasťou moderného (či postmoderného) života. Práve tento pohľad rozlišuje medzinárodnú (zahraničnú) a transnárodnú migráciu.

Migrácia je súčasťou dejín ľudstva a ostáva aktuálnou aj v modernej histórii bez ohľadu na to, či ide o migráciu krátkodobú alebo trvalú, na malé či dlhé vzdialenosti. Migrácia môže byť nútená, vyvolaná politickým konfliktom, vojnou, sociálno-ekonomickou situáciou či ekologickou katastrofou, alebo dobrovoľná, motivovaná túžbou po lepšom živote, novej skúsenosti a dobrodružstve. Tradičné teoretické prístupy v sociálnych vedách považovali migráciu z jednej krajiny do druhej za jav, ktorý je skôr výnimočný, ktorý sa vymyká z normy. Na rozdiel od tohto pohľadu sa transnárodná migrácia považuje za

normálny fenomén súčasnosti a transnárodní migranti za reprezentantov globálneho sveta. Focus výskumu sa presunul na pôsobenie migrantov na globálnom pracovnom trhu a vytváranie nových sociálnych štruktúr a kultúrnych zdrojov, ktoré sa reprodukovujú linkami spájajúcimi viaceré geografické lokality a prekračujúcimi hranice (Al Ali – Koser 2002).

Témou publikácií venujúcich sa problematike transnárodnej migrácie sú praktiky a vplyvy transnárodných migrantov, žijúcich a pracujúcich mimo svojho štátu, na domovskú lokálnu komunitu a spoločnosť, s ktorou sú v pravidelnom kontakte. Kľúčovú úlohu v udržiavaní kontaktov s domovskou societou a v budovaní transnárodných sietí zohrávajú nové komunikačné možnosti. Hlavným komunikačným prostriedkom a zároveň symbolom transnárodnosti, prekračujúcim všetky hranice a geografické vzdialenosti, je internet, ale aj nové prostriedky komunikácie (napr. Skype) a stále lacnejšie letecké spojenia. Vďaka zdokonaľujúcim sa mediálnym a komunikačným možnostiam sa tradičné koncepty domova, lokality a komunity rúcajú. Pre súčasných migrantov je ľahšie rozvíjať a udržiavať koncept viacerých lokalít a identít ako aj prenosný koncept domova, ktorý nie je ukotvený na mieste pôvodu alebo mieste usídlenia, ale v mysli a v srdci každého jednotlivca. Výsledkom je, že aj rodinné a príbuzenské vzťahy a siete sa presúvajú z prevažne lokálneho do globálneho priestoru. Teória transnárodnej migrácie sa tak stáva výzvou na prehodnotenie starších kategórií ako sú dočasná, trvalá a návratová migrácia a koncept domova. Domov už neznamena len uzavreté miesto pevne zakorenené v jednej kultúre a identite, ale skôr deteritoriálny interaktívny priestor v rámci mnohých identít, kultúr, sociálnych vzťahov a praktík (Glick-Schiller 1999; Brettel 2003).

Pravidelná komunikácia prostredníctvom nových komunikačných prostriedkov má zásadný vplyv na rast a intenzitu kontaktov, ktoré migranti budujú medzi domovskými a host'ovskými komunitami. Napomáha upevňovaniu lokálnych, národných, etnických a náboženských väzieb a často mobilizuje aj finančné toky formou *expat turizmu* (pravidelných návštev migrantov v domovskej krajine), domovskej filantropie či finančných zbierok a investícií. Dôležitú hodnotu predstavuje aj transfer myšlienok, nápadov, skúseností, know-how, prístupov, hodnôt, spoločenských manierov a zvykov, identít ako aj kultúrnych prvkov a sociálneho kapitálu

z jednej kultúry do druhej. Migranti rozvíjajúci kontakty s domovskou societou sa stávajú styčnými bodmi pre transnárodnú spoluprácu a dôležitými agentami sociálnej, kultúrnej a často aj politickej zmeny v krajine pôvodu. Početné príklady z mnohých častí sveta potvrdzujú, že podporou transnárodnej migrácie je možné stimulovať medzinárodnú či transnárodnú spoluprácu na všetkých úrovniach od ekonomickej po kultúrnu. Podľa správy IOM (International Organisation of Migration), rozsiahla migrácia z Ázie do Austrálie podnietila nečakaný rozvoj ekonomických, sociálnych a politických kontaktov medzi prijímajúcou a vysielacími krajinami a zároveň zvýšila otvorenosť a toleranciu spoločnosti voči kultúrnej a jazykovej diverzite (IOM 2005, s. 223). Možno teda predpokladať, že transmigranti môžu pozitívne ovplyvňovať postoj spoločnosti k diverzite, ktorá je rastúcim a nie vždy vítaným javom v mnohých, donedávna viacmenej homogénnych societach.

Transmigranti sú schopní žiť dvojaký život a využiť svoju viacnásobnú identitu pre rozvoj kultúrnych, sociálnych, politických a ekonomických zmien v domovskej aj hostovskej krajine. Takýmto životom, prekrývajúcim národné hranice, spájajú spoločenstvá (domovské aj hostovské) v jedno sociálne pole, označované aj termínom „transnárodný sociálny priestor“ (Straßburger 2005, s. 49). Za typické príklady prvých transmigrantov sa považujú skupiny Filipínčanov a Haitanov, ktorí pracujú a žijú v iných krajinách (najmä v USA) a ekonomicky silne podporujú svoje pôvodné komunity (Basch – Glick-Schiller – Blanc-Szanton 1994). Títo migranti vyvinuli mechanizmy, ktoré im umožňujú rozvíjať vzťahy medzi krajinou pôvodu a usídlenia s cieľom zlepšiť svoj sociálny a ekonomický status v krajine pôvodu a pri tom zapustiť korene aj v hostovskej krajine. Takýto druh transnárodnosti sa označuje ako „transnárodnosť zdola“, keď migranti vlastným úsilím úspešne rozvíjajú praktiky prekračujúce hranice štátov a prekrývajúce kultúry, a tým obchádzajú dominanciu a kontrolu kapitálu aj štátu danú „zhora“ (Smith – Guarnizo 1998). Do tejto kategórie transmigrantov možno zaradiť mnohých súčasných pracovných migrantov v Európe, ktorých hlavným úsilím je zlepšiť svoj ekonomický a sociálny status v materskej krajine bez snahy a potreby integrovať sa do prostredia v krajine usídlenia.

V posledných rokoch sa stále väčšia pozornosť venuje transmigrantom, patriacim do komunity transnárodných elít – skúsených, vzdelaných, mobilných

profesionálov, intelektuálov a aktivistov, ktorí migrujú z krajiny do krajiny, z firmy do firmy, z projektu na projekt. Ich predstavitelia sa považujú za obyvateľov sveta, kozmopolitov, novodobých nomádov či expatriotov bez koreňov. Bez problémov sa adaptujú na nové podmienky a sú otvorení iným kultúram, hoci sa im len zriedkavo úplne podriadia. Ovládajú rôzne medzikultúrne praktiky a umenie *savoir-faire* – zvládnuť s ľahkosťou každú situáciu, ktorú im život v rôznych kultúrach prináša. George Konrad opisuje transnárodných intelektuálov ako tých, ktorí „sú doma v kultúrach iných ľudí ako aj v ich vlastnej. Sledujú a vedia, čo sa deje na rôznych miestach. Majú špeciálne väzby s krajinami, v ktorých žili, majú priateľov po celom svete, naskočia na let cez oceán prediskutovať niečo s kolegami, priletia lietadlom na návštevu tak ľahko ako ich predkovia pred dvesto rokmi chodili do susedných miest...“ (Konrad 1984, s. 208–209, citované z Hannerz 1998, s. 106–107).

Do kategórie transnárodných elít možno zaradiť politikov, diplomatov, akademických a výskumných pracovníkov, predstaviteľov nadnárodných ekonomických korporácií, medzinárodných novinárov a reprezentantov globálne pôsobiacich mimovládnych organizácií a nadnárodných politicko-ekonomických zoskupení (napr. OSN, NATO, Svetová banka, OECD či Európska únia). Patria sem všetci mobilní vysoko kvalifikovaní profesionáli (*knowledge workers*), ktorých si žiada znalostná spoločnosť a ekonomika (*knowledge-based society and economy*) a ktorí idú všade tam, kde je prostredie stimulujúce kreativitu a najlepšie podmienky pre vytváranie a rozvíjanie vedomostí a technologických, ekonomických, sociálnych a kultúrnych inovácií. Ich pôsobenie je silne naviazané na sieť globálnych miest, v ktorých sa koncentruje kapitál, moc, vedomosti, zručnosti a informácie. Prítomnosť transnárodných komunít v týchto mestách má zásadný vplyv na rozvoj a rast diverzity ako sprievodného javu migrácie. Generuje a stimuluje otvorenosť voči iným skupinám a prispieva k vytváraniu javu, ktorý Blair A. Ruble nazýva *diversity capital* – hlavné mesto či centrum diverzity. Transnárodní migranti v mestách vo veľkej miere prispievajú k tomu, že spoločnosť sa na diverzitu adaptuje a cíti sa vo svete diverzity prirodzene a pohodlne (Ruble 2005). Môžu byť obohatením, ale aj výzvou pre všetky veľké mestá a metropolitné regióny, v ktorých sa rapídne zvyšuje diverzita a pluralita záujmov, nápadov, myšlienok, identít, kultúr a komunít.

Možnosti štúdia transnárodnosti v stredoeurópskom priestore

Transnárodnosť a transnárodná migrácia neobchádza ani krajiny strednej Európy, v ktorých akákoľvek vonkajšia migrácia bola do roku 1989 veľmi limitovaná v dôsledku politickej situácie a izolácie v období socializmu. Obyvatelia krajín stredoeurópskeho priestoru, ktoré sa v roku 2004 stali členskými štátmi Európskej únie, získali európskou integráciou možnosť voľne sa pohybovať a pracovať v ktorejkoľvek krajine EÚ (aj keď ešte stále s viacerými obmedzeniami v niektorých štátoch). Podľa Maastrichtskej zmluvy má každý občan EÚ právo hľadať si prácu v inej členskej krajine. Túto možnosť využili aj mnohí obyvatelia Slovenska (ako aj Českej republiky), smerujúci najmä do ekonomicky vyspelejších štátov. Táto migrácia v rámci EÚ má väčšinou charakter transnárodnej migrácie. Možno ju rozdeliť na dva základné prúdy. Jeden tvoria študenti a profesionáli mladšieho a stredného veku, ktorí chcú v zahraničí získať skúsenosť, zdokonaľiť sa v jazyku, zarobiť peniaze, spoznať inú kultúru, cestovať, zlepšiť si kariérne možnosti. Patria sem profesionáli, pracujúci v medzinárodných firmách a korporáciách, akademickí a vedeckí pracovníci a študenti, ako aj pracovníci nadnárodných inštitúcií ako napr. Európska únia, NATO, OECD a pod. Druhý a veľmi diferencovaný prúd tvoria pracovníci rôznych povolání a zručností, ktorých prvoradý cieľ je ekonomický – zarobiť peniaze, pomôcť rodine a investovať v krajine pôvodu. Túto skupinu reprezentuje „poľský inštalatér“, ako nazvali „lacnú pracovnú silu“ zo strednej a východnej Európy oponenti európskej integrácie a voľného pracovného pohybu. Zo Slovenska možno do tejto kategórie zaradiť migrantov, vykonávajúcich nekvalifikovanú alebo polokvalifikovanú prácu v stavebníctve, zdravotníctve, strojárstve, poľnohospodárstve, hoteloch a v opatrovateľských službách. Neúplné štatistické dáta neumožňujú zistiť ich vekovú skladbu, vzdelanie či pracovné zaradenie (SME 13. 6. 2006). Spoločnou črtou týchto migrantov – tak profesionálov ako aj pracovníkov na nekvalifikovaných alebo polokvalifikovaných miestach – je, že ich primárnym cieľom nie je emigrácia s predstavou natrvalo sa vysťahovať z krajiny pôvodu, a tým pádom ani otázka získania nového občianstva. Väčšina z nich udržiava úzke a dennodenné kontakty so svojimi blízkymi v domovskej krajine a rozvíja pracovné a sociálne vzťahy a siete, presahujúce národné hranice.

Transnárodní profesionáli

Dáta získané výskumom v Bruseli, sídle väčšiny inštitúcií Európskej únie, dokumentujú, že transnárodní profesionáli sú nezanedbateľnou zložkou v zamestnaneckej štruktúre mesta. Celkovo tvoria profesionálni zamestnanci z rôznych európskych a neeurópskych krajín 10–15 % celkovej populácie v Bruseli (Favell 2001, s. 14). Čo sa týka počtu profesionálov zo strednej a východnej Európy, podľa belgického Ministerstva hospodárstva sa len v prvých 8 mesiacoch od rozšírenia EÚ v máji 2004 zvýšil počet prisťahovalcov z nových členských krajín strednej a východnej Európy z 3442 na 19 780, pričom počet Slovákov v prvom roku po rozšírení vzrástol z 246 na 1218 (The Bulletin, máj 2006, s. 30). Mnohí z nich pracujú v európskych inštitúciách, najmä v Európskej komisii, Európskom parlamente, Rade Európskej únie a ďalších organizáciách, spojených svojou činnosťou s aktivitami Európskej únie. Všetci profesionálni eurotransmigranti prichádzajú do Bruselu na isté obdobie – niektorí na kontrakt na dobu určitú, iní na dlhodobú zmluvu, väčšina z nich však naďalej udržiava pevné väzby so svojím pôvodným domovom. Mnohí ostávajú v Bruseli len počas pracovného týždňa a v piatok cestujú „domov“. Pre nich je Brusel najmä pracovným miestom, kde žijú pestrý uponáhľaný pracovno-spoločenský život počas týždňa a voľné dni venujú „skutočnému“ domovu, rodine a priateľom. V takomto duálnom spôsobe života je ťažké vybudovať si identitu s mestom a naplno sa s ním stotožniť. V transnárodnej komunite, v ktorej sa europracovníci pohybujú, potreba integrovať sa do belgickej spoločnosti často ani nevzniká. Nevyhnutnosťou nie je ani osvojiť si jazyk krajiny, v ktorej žijú, pracujú a trávajú väčšinu času, pretože si vystačia s euroangličtinou a rodnou rečou. Brusel je charakteristický tým, že sa nesnaží nikoho integrovať ani asimilovať. Je to multikultúrne európske a globálne mesto – *eurocity*, v ktorom sa prirodzene formuje paneurópsky kozmopolitizmus. Vyznačuje sa unikátnou atmosférou otvorenej diverzity, kde sa stretávajú, prekrývajú a rozvíjajú rôzne kultúry bez asimilačných „národných“ tlakov, ktoré ovplyvňujú každodenný život migrantov v iných európskych metropolách (Favell 2001, s. 4). Obyvatelia z ktorejkoľvek krajiny sa v Bruseli môžu cítiť voľne vo svojej alebo akejkoľvek inej kultúre a nikto ich nenúti integrovať sa do domácej society.

Na Slovákov žijúcich a pracujúcich v európskych inštitúciách v Bruseli sa vzťahujú všetky charakteristi-

ky transnárodných migrantov: sú občanmi Slovenskej republiky, ale sú legitímne registrovaní aj v Belgicku, z čoho im vyplývajú práva aj povinnosti občanov oboch krajín; identifikujú sa s niekoľkými geografickými celkami (v prvom rade so svetom a Európou, potom Slovenskom a rodnou lokalitou) a majú viaceré identity, ktoré sa prekrývajú a nie sú vo vzájomnom konflikte. Majú široký okruh priateľov z celej Európy, ktorý rozvíjajú v početných formálnych pracovných aj neformálnych mimopracovných sieťach. So slovenským domovom udržiavajú pravidelné sociálne, kultúrne, ekonomické a často aj politické kontakty a svojimi mnohými aktivitami podporujú a ovplyvňujú dianie na Slovensku.

Pracovníci na nekvalifikovaných alebo polokvalifikovaných pozíciách

Pracovníci vykonávajúci nekvalifikovanú alebo polokvalifikovanú prácu v inej členskej krajine EÚ (aj keď môže ísť o kvalifikovaných odborníkov) sú pracovní migranti, ktorí využívajú možnosť lepšie platenej práce v inom štáte na určitú dobu (od sezónnej práce po prácu na niekoľko rokov). Môže ísť o prácu legálnu, ale v mnohých prípadoch aj o prácu nelegálnu. Aj títo migranti operujú zväčša v transnárodnom pracovnom priestore. V prípade blízkej geografickej vzdialenosti mnohí pracujú v susednej krajine a každý večer alebo víkend sa vracajú domov (napr. slovenskí občania z Bratislavy a okolia pracujúci v rôznych službách v Rakúsku), iní vycestujú aj na dobu niekoľkých mesiacov, ale ich primárnym záujmom je vrátiť sa domov so zarobenými peniazmi. V krajine, ktorá im poskytuje živobytie, si títo migranti vytvárajú vlastné sociálne a podporné siete, v ktorých sa pohybujú. Napr. poľskí pracovní migranti v Bruseli majú svoje formálne, ale hlavne neformálne siete, v rámci ktorých môžu získať akúkoľvek podporu či službu v poľskom jazyku. Existujú tu poľské obchody, poľskí doktori, kaderníci, právnici, predajcovia, opravári, odborníci na takmer čokoľvek – prostredie, v ktorom poľský migrant, pracujúci mimo materskej krajiny, nájde okamžitú pomoc bez toho, aby sa snažil či musel asimilovať alebo integrovať do host'ovskej kultúry a society. Títo migranti často operujú v skupinách, organizovaných podľa profesie, ktoré manažuje ten, čo ovláda aspoň základy komunikačného jazyka (v Bruseli francúzštiny). Takto organizované sú napr. skupiny upratovačiek, stavbárov, maliarov, inštalatérov či opatrovateliek. Ich vedúci/

vedúca je styčným bodom pre komunikáciu s majoritnou spoločnosťou a dohadovanie prác pre klientov. Niektoré skupiny operujú legálne, iné sa pohybujú „v šedej zóne“ na hranici medzi legálnou a nelegálnou prácou (väčšinou vedúci – organizátor skupín má legálny status v krajine, ostatní prichádzajú len na určité kratšie obdobie a často pracujú nelegálne). Početné služby v slovenskom a českom jazyku existujú aj pre Slovákov a Čechov pracujúcich v Bruseli (lekár, zubár, oftalmológ, veterinárny lekár, laktáčne služby, logopédia, telekomunikačné služby, právnické služby, kozmetika, ekonomické poradenstvo atď., <http://www.ceslobe.org>). Využívajú ich najmä migranti zo skupiny nekvalifikovaných a polokvalifikovaných pracovných síl, ktorí ale vzhľadom na menšie počty nie sú organizovaní tak ako poľskí migranti. Európski profesionáli využívajú prevažne domáce belgické služby a poradenstvo poskytované európskymi inštitúciami. Pre skupinu migrantov pracujúcich na pozíciách nevyžadujúcich úplnú kvalifikáciu je hlavným referenčným bodom materská krajina, s ktorou sa silne identifikujú, kým host'ovská krajina je len zdrojom práce a živobytia.

Podobné skupiny pracovných migrantov, ktorých možno označiť ako transnárodných migrantov, sledujeme stále viac aj v podmienkach našich stredoeurópskych krajín. Klesajúca demografická krivka na Slovensku (a nielen na Slovensku), ako aj rýchly ekonomický rast alarmujúco signalizuje rastúci nedostatok pracovných síl na domácom pracovnom trhu. Sme svedkami politických, menej už odborných debát o potrebe cielenej proimigračnej vs. pronatálnej politiky. Slovenské firmy začínajú hľadať a zamestnávať pracovnú silu z iných krajín Európskej únie, najmä z Rumunska a Bulharska, ako aj tretích krajín. Ministerstvo práce Slovenskej republiky navrhlo v októbri 2007 zrušiť regulácie pre zamestnávanie občanov Ukrajiny na Slovensku, hovorí sa o ďalších návrhoch na otvorenie pracovného trhu. Prílev migrantov z iných krajín zmení demografickú štruktúru a zvýši diverzitu populácie, ktorá bola donedávna pomerne homogénna. Noví migranti v našich krajinách tiež spadajú do kategórie transnárodných migrantov, ktorí prichádzajú do našich krajín s cieľom lepšie platenej práce, nie však trvalého života.

Záver

Používanie slova transnárodnosť a výrazov od neho odvodených sa v súčasnosti vzťahuje na reštrukturali-

záciu kapitálu v globálnom svete, ktorej výsledkom je oslabovanie národných hraníc v produkcii ako aj mobility vecí, myšlienok a ľudí (Schiller – Basch 1995). Transnárodné procesy sa chápu ako prirodzená súčasť globalizácie. V sociálnej antropológii sa zvýšený záujem o tieto procesy spája so štúdiom prenosu kultúrnych prvkov a ľudí cez národné hranice v globálnom kontexte. Niektorí bádatelia hovoria o oživení teórie difuzionizmu, kde hlavnými pojmami bola migrácia a difúzia, chápaná ako proces odovzdávania a šírenia kultúrnych prvkov z jednej spoločnosti do druhej. Antropológovia sa zaujímajú v tomto staronovom smerovaní o to, aké je miesto a úloha lokality v globálnom deterritoriálnom

svete, v ktorom skupiny ľudí nie sú viac pevne zviazané priestorom, hranicami či kultúrnou, etnickou alebo jazykovou homogenitou (Appadurai 1991, citované z Schiller – Basch 1995). Transnárodná migrácia je novým fenoménom v krajinách strednej Európy, ktoré prechádzajú rozsiahlou ekonomickou, sociálnou aj kultúrnou postsocialistickou transformáciou. Prináša so sebou nové chápanie národného štátu, hraníc, domova, lokálneho a globálneho, identity, migrácie, priestoru a času. Je výzvou na predefinovanie týchto kategórií a otvára preto široký priestor na etnologický / sociáloantropologický výskum v našich krajinách.

Tato práca vznikla za podpory projektu 6. rámcového programu – Sieť excelentnosti s názvom Sustainable Development in a Diverse World (Udržateľný rozvoj v diverzifikovanom svete, akronym SUS.DIV, č. kontraktu CIT3-CT-2005-513438).

POZNÁMKY:

1. Príspevok je skrátenou a zmenenou verziou štúdie A. Bitušikovej *Transnárodná migrácia z pohľadu sociálnej antropológie* (in: Luther, D.: *E/Migrácie a Slovensko*. Bratislava: Ústav etnológie SAV a Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, 2006, s. 115–136) a štúdie *Transnárodná migrácia – nový fenomén*

globálneho sveta? (Slovenskí občania ako transnárodní migranti v Bruseli.) Slovenský národopis 55, 2007, č. 4, s. 401–421. Výsledky etnografického výskumu v Bruseli sú v príspevku spomenuté len okrajovo a zovšeobecnené, podrobné výsledky sú uverejnené v spomenutých štúdiách.

LITERATÚRA:

- Al-Ali, N. – Koser, K. (eds.): *New Approaches to Migration? Transnational Communities and Transformation of Home*. New York: Routledge, 2002.
- Appadurai, A.: *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*. Public Culture 2 (2), 1990, s. 1–24.
- Banks, M.: *Painting the Town Red*. The Bulletin, 11 May 2006, s. 30–31.
- Basch, L. – Glick-Schiller, N. – Blanc-Szanton, C.: *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. New York: Gordon & Breach, 1994.
- Baubock, R.: *Transnational Citizenship. Membership and Rights in International Migration*. Cheltenham: Edward Elgar, 1994.
- Bauman, Z.: *Globalizácia. Dôsledky pre ľudstvo*. Bratislava: Kalligram, 2000.
- Beaverstock, J. V.: *Transnational Elites in the City: British Highly-Skilled Inter-Company Transferees in New York City's Financial District*. Journal of Ethnic and Migration Studies 31, (2), 2005, s. 245–268.
- Benmayor, R. – Skotnes, A. (eds.): *Migration & Identity*. 2. edícia. New Brunswick – London: Transaction Publishers, 2005.
- Brettell, C.: *Anthropology and migration: Essays on transnationalism, ethnicity and identity*. US: AltaMira Press, 2003.
- Favell, A.: *Free Movers in Brussels. A Report on the Participation and Integration of European Professionals in the City*. Brussels: IPSOM Working Paper, 2001.
- Glick-Schiller, N. – Basch, L.: *From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration*. Anthropology Quarterly, Vol. 68, Issue 1, 1995, s. 48–63.
- Glick-Schiller, N.: *Transmigrants and Nation-States; Something Old and Something New in the U.S. Immigrant Experience*. In: Hirschman, Ch. – Kasinitz, P. – DeWind, J. (eds.): *Handbook of International Migration: The American Experience*. New York: Russell Sage, 1999, s. 94–119.
- Glick-Schiller, N.: *Transborder citizenship: an Outcome of Legal Pluralism within Transnational Social Fields. Theory of Research in Comparative Social Analysis*. Paper 25. Los Angeles: University of California, Department of Sociology, 2005 (<http://repositories.cdlib.org/uclalib/trsa/25>).
- Hannerz, U.: *Transnational Connections. Culture, People, Places*. 2. vydanie. London – New York: Routledge, 1998.
- IOM. *World Migration: Costs and Benefits of International Migration*. IOM World Migration Report Series No 3. Geneva: IOM, 2005.

- Konrad, G.: *Antipolitics*. San Diego – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1984.
- Pries, L. (ed.): *Migration and Transnational Social Spaces*. Ashgate: Aldershot, 1999.
- Rapport, N. – Dawson, A. (eds.): *Migrants of Identity. Perceptions of Home in a World of Movement*. Oxford – New York: Berg, 1998.
- Ribeiro, G. L.: *The Condition of Transnationality*. Serie Antropologia No173, Brasilia: Universidad de Brasilia, Departamento de Antropologia; 1994 (<http://www.ub.br/lcs/danserie173empdf.pdf>).
- Ruble, B. A.: *Creating Diversity Capital. Transnational Migrants in Montreal, Washington and Kyiv*. Washington: Woodrow Wilson Center Press and Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2005.
- Sackmann, R.: *Identity and Integration: Migrants in Western Europe (Research in Migration & Ethnic Relations)*. UK: Ashgate, 2003.
- Schiller, N. G. – Basch, L.: *From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration*. Anthropological Quarterly, Vol. 68, (1), 1995. s. 48–63,
- Smith, A.: *Europe's invisible migrants: Essays in Honor of Anette Michelson*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2002.
- Smith, A. D.: *National Identity*. Harmondsworth: Penguin, 1991.
- Smith, A. D.: *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Policy 1995.
- Smith, M. P. – Guarnizo, L. E. (eds.): *Transnationalism from Below*. Comparative Urban and Community Research V6 – 1998. New Brunswick: Transaction Publishers, 1998.
- Straßburger, G.: *Transnational Social Spaces*. In: Bosswick, W. – Husband, Ch. (eds.): *Comparative European Research in Migration, Diversity and Identities*. Bilbao: University of Deusto, 2005, s. 49–68.

Summary

Transnational migration: Research Possibilities in Conditions of the Central-European Area

The paper deals with the anthropological study of transnationalism that is a new phenomenon in the post-socialist countries in Central Europe, and a new perspective research topic. It brings a brief overview of the most used definitions of transnationalism. It focuses on the processes of transnational migration and the place of transnational migrants in the global world. With an example of the transnational migrants from Slovakia working in Brussels, it demonstrates what makes a migrant transnational and different from a „traditional“ migrant. The study mentions two flows of transnational migrants from Central Europe – the transnational professionals and the workers in non-qualified jobs. It also emphasises the importance of studying the increasing transnational migration to Central Europe (mainly from Eastern Europe) and its consequences for the changing structure and diversity of the population.

Key words: migration, transnationalism, identity, home, transnational migrants, Central Europe

ČEŠI NA KAVKAZE. STRUČNÁ HISTORIE OSÍDLOVANÉ OBLASTI

Pavel Havránek

Území kolem nynějšího města Novorossijsk bylo získáno pro carskou korunu až po několika válkách, které muselo Rusko svést s Osmanskou říší a jejími spojenci. V pohoří Kavkazu, v jeho severozápadní části, a nejen tam, žili povětšinou příslušníci čerkeských kmenů. Do míst současného Novorossijska byl učiněn první ruský vojenský výsadek v září roku 1838. Ihned byly připraveny plány na založení města a vojenské pevnosti.¹ Celá oblast byla po dlouhých a opakujících se bojích v podstatě liduprázdná. Vláda lákala kolonisty poskytováním výhodami. Ti, kteří přišli, rychle podléhali v bažinatém prostředí nemocím. Lidé ze severu země rovněž nebyli přivyklí na horké černomořské podnebí. V zimním období se přes kavkazské vrcholky hnal ledový vítr ze Sibiře zvaný „Nord-ost“. K přírodním podmínkám stěžujícím pobyt se přidávaly neustále se opakující loupeživé nájezdy horských kmenů. Navíc začátkem padesátých let 19. století byla během krymské války opět zasažena boji i tato oblast. Stejně tak sem doléhaly události spjaté s probíhající tzv. kavkazskou válkou, která trvala s přestávkami mezi léty 1817–1864. Když se za svým krajanem Bedřichem Heydukem stěhovali první čeští kolonisté, žilo ve městě jen několik set osob. K rozmachu města přispěla nová kolonizační politika, vojenský klid

Původní české vesnice (v popředí Borisovka, na protilehlém svahu Medějovka, Kirilovka a Gajduk). Všechna foto P. Havránek 2005.

v oblasti, ekonomický a hospodářský rozvoj Kubáně. Blízká Kubáň se postupně stávala významným zdrojem obilí pro ruský stát. V sedmdesátých letech byly navíc nalezeny vydatné zásoby kvalitní ropy. Přístavní město se tak postupně stalo nenahraditelným překladištěm a dopravním uzlem. V poslední čtvrtině 19. století byla z pověření státu založena akciová společnost Vladikavkazské železniční dráhy, která prokopáním tunelu přivedla železniční kolej i do města. Díky průkopnickému počínu českého profesora chemie Josefa Kučery vznikaly v okolí města lomy a továrny na těžbu a zpracování kvalitního vápence určeného k výrobě cementu.² První velký cementový podnik byl uveden do provozu roku 1882. Neméně významný byl i věhlas kvalitních šumivých vín z oblasti Abrau-Djurso vzdálené jen několik kilometrů od přístavu. Zakladatelem pěstování vína na severovýchodních svazích kavkazského pohoří byl další český rodák, již zmíněný B. Heyduk. Ve městě si tak začaly budovat sídla významné banky a obchodní společnosti. Nacházely se tu konzuláty většiny evropských zemí. Místo získávalo na atraktivitě. Roku 1866 se stává centrem Černomořského okruhu a koncem 19. století hlavním městem Černomořské gubernie.

Století dvacáté bylo na jedné straně dobou intenzivního rozvoje, na druhou stranu muselo být město po úplné zkáze postaveno od základů znovu. Roku 1920 po občanské válce se odsud naložovaly poslední zbytky uprchlíků opouštějící zemi před bolševiky a odplouvající do emigrace v Evropě. Kromě ruských podnikatelů, vědců, profesorů a vojáků Wrangelovy armády nechyběli ani Češi, které okolnosti donutily opustit svá zaměstnání ve městech. Byli mezi nimi učitelé latiny, filologové, technici, učitelé tělocviku, zaměstnanci českých firem, které měly v Rusku své filiálky, podnikatelé a živnostníci. Ve městě byl za tímto účelem zřízen československou vládou repatriační úřad, který měl Čechům pomáhat v odchodu. Mnozí z nich doufali, že se poměry v Rusku změní a oni se budou moci vrátit zpět. Brzy po převzetí moci bolševiky nastalo období politických represí a rozkládání movitých usedlostí. To postihlo nemálo Čechů. První zprávy o tragickém osudu mnoha otců od rodin se příbuzní začali dovídat až po Stalinově smrti v polovině padesátých let 20. století.

Během II. světové války se do města dostala německá a rumunská vojska, která si probíjela cestu směrem k důležitým nalezištím ropy. Jejich postup byl zastaven na hranici města směrem na jih k Tuapse a Soči. K osvobození přístavního města obléhaného 225 dnů, z 96 % zničeného, došlo v září roku 1943. Dodnes jsou jeho obyvatelé pyšní na titul „Město hrdina“. České osady v okolí, Kirilovka a Vladimirovka, byly jen částečně poničeny. Výjimkou byla zcela vypálená Metodějovka. Ještě před ústupem Němců byly všechny osady evakuovány. Obyvatelé českých obcí se ve většině ocitli na jižní Ukrajině a Krymu. Po celou dobu neměli tušení, že nedaleko nich je několik českých vesnic. Někteří strávili válku v Německu na nucených pracích. Po návratu byli sovětskými úřady označeni za nepřátele národa. Tak se označovali mimo jiné všichni, kteří se během války ocitli v zajetí na západě. Nemálo mužů bojovalo v Rudé armádě a ve Svobodově I. československém armádním sboru.³

Dnes město těží ze strategické polohy u Černého moře. Po rozpadu Sovětského svazu totiž připadla většina černomořského pobřeží Ukrajině. Ruskému státu zůstala jen část východního pobřeží mezi městy Anapou a Sočí. Ceny pozemků dosahují astronomických částek. Po rozšíření plní přístav obchodní a překladištní funkci. Rovněž tu nalezla svoje kotviště část černomořské flotily. K jeho dokům připlouvají tankery z celého světa čerpající do svých útrob žádanou ropu, která je sem přiváděna pozemním ropovodem. Stále je v provozu mnoho cementových podniků, z jejichž činnosti je město neustále pokryto jemným povlakem prachu.

Iniciátor české kolonizace Bedřich Heyduk

Osobnost Bedřicha Heyduka (rusky Fedora Ivanoviče Hejduka) byla velmi ceněna nejen v počátcích rozvoje města, ale i dnes je jeho jméno ve stálé vážnosti. Hlavní přínos tkví v jeho agrární činnosti. Nechal osázet okolní svahy a údolí ovocnými stromy, doporučoval pěstování zeleniny, zušlechťoval odrůdy různých plodin atd. Do archivních análů se ale zapsal až díky průkopnickému zavádění vinohradnictví.

Jakými cestami se tento český člověk, bratr známého básníka Adolfa Heyduka,⁴ dostal počátkem šedesátých let 19. století do jižních krajů ruské říše? Jeho osud není nepodobný mnoha dalším vzdělaným lidem přicházejícím z českých zemí na východ. Bedřich Heyduk se narodil roku 1832 v rodině truhláře. Vystudoval školu

v Poličce a vyšší školu v Praze. Několik let pracoval na statcích hraběte F. Kinského. Stal se sekretářem pražského Hospodářského spolku a spolu s J. Kučerou vydávali časopis „Hospodářský rozvoj“. Napsal několik knih věnovaných zemědělskému hospodářství.⁵

Roku 1864 odjel na pozvání místního velkostatkáře do Charkovské gubernie za účelem řízení jeho hospodářství. Záhy začal publikovat odborné články a nakonec přijal profesuru na charkovské univerzitě. Po čtyřech letech na žádost gubernátora Černomořského kraje D. V. Pilenka přijel na Kavkaz. Důvodem byla nabídnutá funkce hlavního agronoma Černomořské gubernie. V cemešské dolině obdržel na 300 desjatín půdy.⁶ Tak byly položeny základy „chutoru Gajduk“. Zde započal se vzorovým hospodářstvím a zakládal ovocné sady a vinice.⁸ V hodnocení místních podmínek vhodných

Náhrobní kámen Jaroslava Heyduka ve Vladimirovce.

k pěstování vína napsal gubernátorovi následující: „Severovýchodní pobřeží Černého moře představuje jednu z nejvhodnějších částí na světě pro pěstování vína. Produkce tohoto vína bude v nedaleké budoucnosti směle konkurovat vínům z Francie či Itálie. V rukou podnikavého lidu a s podporou odpovědných orgánů se severozápadní svahy Kavkazu vbrzku stanou druhou Kalifornií.“⁹ A tak roku 1871 přivezl prvních deset tisíc sazenic bílého a červeného vína z Německa. Za čas byla po vínu a šumivých sektech z Abrau-Djurso vysoká poptávka, která trvá doposud. Důležitým pohonem pro rozvoj odvětví byl příliv pracovních sil. Mezi ně měli patřit i kolonisté z českých zemí, kteří sem přišli právě na základě Heydukova pozvání. Zpočátku měli přistěhovalci k vinařství chladný vztah. Překážkou bylo úspěšně se rozvíjející pěstování tabáku. Ten ovšem po krátké době půdu zcela vyčerpá, a tak noví kolonisté postupně přecházeli k zakládání vinic. Dnes na budovatelské počátky navazuje vinařské družstvo Myschako, jehož vína jsou vyhlášena svojí kvalitou po celém Rusku.

Po několika úspěšných letech byl Bedřich Heyduk povolán na Sibiř do Ujgurska, kde se měl rovněž postarat o agrární rozvoj kraje. Místní podnebí ovšem nevyhovovalo jeho zdraví a roku 1890 umírá. Je pohřben ve Vladivostoku. V Rusku zůstal jeho syn Jaroslav, rovněž spjatý s českými kolonisty, pro které byl stejně jako otec uznávanou autoritou a v určitém smyslu i ochráncem a vůdcem. Po smrti otce se vrátil z Čech na novoros-

sijské statky. Roku 1904 byl jmenován agronomem Severního Kavkazu.¹⁰ O deset let později vstoupil jako dobrovolník do České družiny a odjel spolu s dalšími do Kyjeva. Roku 1917 se vrátil zpět na své hospodářství. O pár měsíců později, v únoru roku 1918, byl zabit opilým námořníkem v nedalekém městě Tuapse, kde byl na návštěvě u příbuzných. Je pochován na hřbitově ve Vladimirovce, jeho hrob zdobí kamenný kříž, kolem kterého se pne větev vinné révy.¹¹

Česká kolonizace Ruska

Konečným impulzem pro stěhování českého etnika na svahy severozápadního Kavkazu bylo pozvání B. Heyduka. Nápomocny byly i slovanské dobročinné spolky v Moskvě a Petrohradě. Aby k tomu mohlo vůbec dojít, musely se udát v mnoha ohledech zaostalém Rusku nemalé změny.

Vystěhovalectví do oblastí carského Ruska z českých zemí bylo až do poloviny 19. století zcela výjimečné. Kateřina II., vládnoucí v poslední třetině 18. století, měla po zisku rozsáhlých území zájem na přílivu zahraničních kolonistů. Vydanými manifesty, kterými poskytovala kolonistům mnohé výhody, podpory a výsady, lákala především zemědělstvím se zabývající obyvatelstvo. V této politice pokračovali i její následovníci. Rusko se svým samoděržavím a nevolnictvím lákalo, snad kromě náboženských uprchlíků a dobrodruhů, málokoho. Zlom nastal až v šedesátých letech, kdy měl stát zájem mimo jiné o zalidnění jižní Ukrajiny a Krymu po skončené krymské válce, po níž Tataři houfně odcházeli do Osmanské říše. Další kolonizovanou oblastí byla volyňská gubernie, kde se měl po potlačeném polském povstání snížit vliv odbojného polského obyvatelstva.¹² Zmiňuji pouze tato dvě místa, poněvadž právě s nimi je spjata česká kolonizace. V Rusku kromě toho působilo ještě před reformami v zemědělství mnoho českých kvalifikovaných odborníků pracujících především ve velkých ruských městech. Žili a pracovali tu čeští vychovatelé, hudebníci, učitelé a technici, kteří přispívali svými schopnostmi a znalostmi k rozvoji ruského průmyslu a školství. Koncem padesátých let 19. století vznikl nakonec nerealizovaný projekt řízeného přesídlení amerických Čechů do oblastí kolem řek Amuri a Ussuri.¹³ Emigrace Čechů směrem na východ byla znovu projednávána na Etnografické výstavě v Moskvě roku 1867, během níž se čeští zástupci setkali s carem Alexandrem II. a ministrem zahraničí

Bývalá budova české školy v Kirilovce (dnes obchod s potravinami).

A. M. Gorčakovem.¹⁴ Ještě téhož roku byla v Moskvě při Moskevském spolku zemědělsko-hospodářském zřízena „Komise pro uvedení českých emigrantů do Ruska“. Pozornost byla věnována přesměrování české emigrace z USA směrem do ruského Zakavkazí.¹⁵ Agitace měla ohlas nejen u amerických krajanů, ale i v Čechách. Tak vznikla řada většinou ilegálních komitétů a ruské imigrační kanceláře se sídlem v Praze. Významnou roli v tom hrála skupina kolem Oliče a Přibyla, která byla iniciativní v osídlování Volyně.¹⁶ Počátkem šedesátých let mířily první skupiny Čechů z Podorlicka na Krym, kde založily několik vesnic.¹⁷ Koncem tohoto desetiletí byla českým etnikem osídlována volyňská gubernie. Ve stejné době přijížděli krajané na Kavkaz. Značnou pozornost vystěhování na Kavkaz věnoval E. J. Valečka. S posvěcením ruských úřadů celou oblast procestoval a podrobně popsal.¹⁸

Faktorů, které vedly k přílivu zahraničních kolonistů, bylo několik. Důležitým počinem bylo zrušení nevolnictví roku 1861, význam měly rovněž kolonizační patenty ruských panovníků. Byl také zájem na snížení vlivu polského katolického obyvatelstva v západní části země, a to především po potlačení polského povstání v roce 1863, kdy docházelo k přerozdělování půdy polských velkostatkářů. Atraktivita Ruska byla také dána v určitém pohledu nenákladností cesty, na rozdíl od vycestování do zámoří. Svůj význam měla i nepřímá agitace politických osobností českého národa projevovaná v Moskvě roku 1867. K uvolnění vazeb s domovem přispěla i Prosincová ústava z roku 1867, která mimo jiné zaručovala svobodné vystěhování.

První čeští kolonisté připluli do Novorossijska parníkem z Oděsy 3. 5. 1869. Pocházeli většinou z Hlinecka a ze Skutečska. Později začali přijíždět Češi i z dalších míst. Většina nakonec přijela z jižních Čech z okolí městeček Vodňany, Bavorov a Netolice. Jádrem přistěhovalců tvořil chudý venkovský lid, mezi nímž bylo několik zámožnějších obyvatel z měst, ale ti se záhy po seznámení s nabízenými podmínkami a po zhlédnutí pozemků vrátili zpět. Doprava byla možná dvěma způsoby. Někteří se vydali železnicí přes Vídeň a Budapešť do Galace, odtud parníkem přes Oděsu do Novorossijska (tento druh dopravy byl nákladnější, ale přeprava trvala jen necelé dva týdny). Ti méně movitější se vydávali po souši. Cesta trvala až čtyřicet dnů a vedla přes Těšín, Lvov, Tarnopol, Nikolaev, Simferopol, Kerč a Anapu.

Většinu okolního obyvatelstva českých přistěhovalců tvořili ruští muzici, Řekové zabývající se drobným obchodem, Němci, Moldavané a příslušníci horských kmenů. Po celém kraji byla rozšířená tzv. kavkazská zimnice, které alespoň na krátký čas podlehl každý přistěhovalec. Kolonizovaná oblast byla zpřístupňována státem budovanými silnicemi. To byl ovšem případ pouze hlavních cest. Poboční vozové cesty si již museli kolonisté upravit svépomocí.

Vláda dávala půdu do obecního vlastnictví komunity, přičemž na každou rodinu připadlo 30 desjatín (za rodinu byl počítán i osmnáctiletý chlapec). Pozemky byly vlastně bezúročně zapůjčeny na dobu neurčitou. Nikdo nebyl majitelem, ale pouze uživatelem. Obec ani jednotlivec s ní nesměli jakkoliv spekulovat. Nesměli ji prodat ani pronajímat. Jednalo se o starý slovanský způsob kolektivní držby půdy s rozhodujícím vlivem obce. Později se mohla půda odkoupit. A tak existovalo soukromé a obecní vlastnictví. Kromě toho existovalo tzv. statkářské držení půdy, kdy jednotlivec obdržel bezplatně až 50 desjatín půdy. Podmínkou nabytí vlastnického práva bylo, že do deseti let musela být minimálně její polovina obdělána. Pokud se tak nestalo, nájemce o pozemky přišel.¹⁹ Každá rodina navíc obdržela peněžitou pomoc v hodnotě 40 rublů. Těm, kteří prokázali, že jsou schopnými hospodáři, vláda poskytla dalších 50 rublů, aby se zaopatřili zemědělským nářadím a živým inventářem. Stavební materiál, dřevo a kámen, si mohli bezplatně obstarávat v blízkosti osad.

Budova bývalého kostela v Kirillovce dnes slouží jako objekt k obecním potřebám.

Na později postavené domy se používal dovážený kámen z Krymu.²⁰ Dle vládního patentu z roku 1868 byli všichni kolonisté osvobozeni do roku 1881 ode všech daní, mohli si volit obecní samosprávu, měli svobodu ve vyznávání víry, byla zaručena jazyková svoboda atd. Podmínkou ovšem bylo přijetí ruského občanství.

České osady na severovýchodních svazích Kavkazu

Jako vůbec první vesnice v okolí města byla založena Kyrilovka.²¹ Novorossiisk měl v této době pouhých 1662 obyvatel (Anapa 4844, Tuapse 422).²² Češi v počátku bydleli ve vojenských kasárnách, kde jim kromě ubytování byla poskytnuta i strava. Původní nadšení vystřídalo roztrpčení a nespokojenost vyvolané zhlédnutím nabízených pozemků. Očekávali úrodné pozemky nejlépe na Kubáni, ale ty již dříve obsadili kozáci. Vedení města a kraje mělo zájem, aby se v okolí přístavu vytvořily vesnické osady, které by zásobovaly město potravinami. Osídlení bylo nasměrováno po úbočích okolních svahů. Ve vyšších patrech byly svahy zarostlé neprostupnými lesy, směrem dolů k říčce Cemeš byly močály a bažiny. Pozemky Čechů začínaly u říčky a končily na hřebenech kopců.²³ Ihned se započalo se stavbou provizorních stavení, polozahloubených zemljanek, a s klučením lesa. Další kolonisté ještě téhož roku založili vesnici Metodějovku.²⁴ Následujícího roku Vladimirovku (vedle pozemků rodiny Heyduků), dále od města přes hřeben byly položeny základy obce Glebovka. Obec Borisovka byla založena společně s ruskojazyčným obyvatelstvem roku 1871. U města Anapa se Češi usadili v Pavlovce a Varvarovce. Někteří se přesunuli roku 1870 směrem na jih k Tuapse do vesnic Těšeb, Těkos, na samoty Aderbievka a Anastasievka (či jinak Georgievka). Zde se usadili v údolí říček Tuapse a Pšenacho. Prvními osadníky bylo čtrnáct rodin řemeslníků (bednáři, zámečníci, krejčí, ševci, tkalci, zedníci) pocházejících z Hlinecka, Poličska, z Potštejna, z Vamberku a ze Žamberku.

Dle sčítání obyvatelstva Černomořského kraje prováděného roku 1872 byl počet Čechů následující:²⁵

Kyrilovka	181 osob
Metodějovka	91
Vladimirovka	108
Glebovka	132
Borisovka	216 (Čechů a Rusů)
Pavlovka	94
Varvarovka	165

Při sčítání roku 1897 žilo na Kavkaze 3360 Čechů a Slováků, nejvíce v Černomořské a Kubáňské gubernii. V Černomořské žilo 188 Čechů ve městech a 1102 na venkově, v kubáňské 182 ve městech a 1041 na venkově.²⁶ Při sčítání lidu roku 1921, kdy byla zjišťována jednak národnost, jednak mateřská řeč, uvedlo v severokavkazském okrese národnost československou 3780 osob.²⁷ Stanislav Klíma ve své práci vychází z informací z konce dvacátých let, ve které uvádí následující počty Čechů v jednotlivých obcích:²⁸

Kyrilovka	358 osob	50 dvorů
Metodějovka	200 osob	25 dvorů
Vladimirovka	211 osob	28 dvorů
Glebovka	217 osob	
Aderbievka	100 osob	15 dvorů
Těkos	116 osob	25 dvorů
Těšeb	108 osob,	20 dvorů
Anastasievka	200 osob	25 dvorů
Pavlovka	161 osob	30 dvorů
Varvarovka	350 osob	35 dvorů

Od roku 1925 navíc působilo v kubáňské gubernii u Armavíru (na velkostatku Gorbán přiděleném sovětskou vládou) na 160 Čechů, kteří přijeli z Československa.

Kirilovka byla od počátku střediskovou obcí pro okolní Čechy. Někdy byla také označována jako „Malá Praha.“²⁹ Ke konci století roku 1888 byl postaven katolický kostel. Koncem dvacátých let v něm kolchoz zřídil sýpku, od roku 1937 se v jeho prostorách konaly taneční zábavy, později fungoval jako kulturní dům. V sousedství si Češi roku 1911 postavili školu, dnes je tu obchod s potravinami. Podobně dopadly kostely a školní budovy i v ostatních českých osadách. První zisk plynul z pěstování tabáku po vzoru sousedních Řeků. Po vyčerpání půdy přecházeli krajané dle Heydukovy rady na pěstování vína. Rozšířilo se rovněž sadařství. Investované náklady do nově zakládaných vinogradů se Čechům vracely jen velmi pozvolna. Z nedostatečného odbytu museli pro malý počet volných sudů často před novou sklizní víno vypít sami. Mnozí již s touto eventualitou počítali předem a pili průběžně po celý rok. Podle Auerhanna se tak stali z několika řádných hospodářů alkoholici.³⁰ Heyduk rovněž svým krajanům doporučoval, aby osazovali své pozemky místním keřem zvaným škumpa, který byl ve zdejších krajích velmi rozšířený. Jeho dřevo i bez jakékoliv impregnace mělo dlouhou životnost, a proto

bylo vhodné ke stavbě plotů a ohrad. Nejvyhledávanějšími byly ovšem jeho listy používané k obarvování kůží a látek. U konzervativních Čechů příliš neuspěl. Češi na Kavkaze vůbec neměli takový vliv na okolní obyvatelstvo jako například volyňští či krymští krajané. Pěstovat tabák a víno se naučili až na Kavkaze. Naopak přejali zvyk mlátit obilí pomocí hermanu, a jak bylo v kraji běžné, seno a slámu uskladňovali volně, nikoliv ve stodolách, jak je tomu v Čechách. Průkopnické snad bylo jejich zúrodňování polí hnojením a zaváděné pěstování brambor spolu s používáním moderních zemědělských strojů.

Mezi Čechy byla rozšířená sousedská výpomoc, ať už při stavbě domů, či při sklizni vína. I když se české vesnice svou výstavností a životním standardem výrazně odlišovaly od ruských, podle Chotka nikdy nedosáhly úrovně osad německých.³¹ Na rozdíl od českých vesnic na Volyni či Krymu nebyl zvyk odebírat český tisk a noviny. I přesto za přispění slovenského kněze, kázajícího ve městě, fungovala v Kirilovce jako v jediné české obci alespoň několik let v počátku 20. století obecní knihovna. Měli tu i dechovou kapelu.

Pozemky začínaly u říčky Cemeš nejdříve loukami, následovaly pastviny, obdělávaná pole, stavení s hospodářskými budovami, za nimiž byla zahrada, a rozsáhlé vinice. Konec pozemku zaujímal les. Vinné sklepy s dubovými sudy byly pod domem, ne na vinicích. Po rozpadu zemědělských družstev v devadesátých letech 20. století byla půda o malé výměře navracena pouze zaměstnancům. K doložení bývalého vlastnictví chybějí doklady a úřední listiny.

Metodějovka (rusky Mefodievka), jejíž základy položilo prvních dvanáct rodin v září roku 1869, se už začátkem 20. století postupně stávala součástí rozrůstajícího se města. Městskou správou byly obyvatelům nejprve odňaty pozemky nutné k výstavbě železniční dráhy a prostorů nádraží, později kvůli rozšiřující se zástavbě. Vlastním zapříčiněním se Češi nemohli úspěšně bránit, protože za celou dobu si nenechali pozemkové vlastnictví vyměřit a zapsat do katastru. Neměli v rukou ani žádné doklady o vlastnictví. Někteří navíc své pozemky prohráli v kartách.³² (Podobnou zkušenost zažili i v době nedávné, kdy jim byl před osmnácti lety bez upozornění arogantním postupem zlikvidován starý český hřbitov. Místo něj tu dnes stojí garáže.) Lokalita díky blízkosti cementových závodů a železniční zastávky získávala od konce 19. století na atraktivitě. Někteří z Čechů začali

na vlastní náklady s výstavbou patrových domů, které pronajímali zaměstnancům továren a železnice. Většina obyvatel záhy pracovala v cementářských a naftových podnicích.

Poslední vesnice v cemešské dolině směrem na sever je Vladimirovka. O této původně české obci mnoho historických zpráv není. Pro českou kolonii má význam pomník J. Heyduka na místním hřbitově. České povědomí a život se vytratil. V obci žije jen pár nejstarších potomků původních obyvatel. V předválečné době se tu udržovala tradice masopustní fašankové obchůzky. Maškarní průvod vedený „lauferem“ sestával dále z doktora, cikána s medvědem, žida, blázna a policisty. Podle svědectví se nehledělo na množství vypitého vína.³³ Ještě před pár desítkami let se udržovala i mikulášská obchůzka. Domácnosti s malými dětmi navštěvovala trojice postav: mikuláš, čert a smrtka s kosou. Děti musely kleknout na kolena a přednést modlitbu. Když byly hodné a odrecitovaly verše z bible, dostaly za odměnu sladkosti.

Glebovka (nebo jinak Chlebovka) platila za nejbohatší obec v okolí. I dnes na tuto skutečnost upomínají zachovalá rozlehlá stavení pocházející z konce 19. století.³⁴ Zdroj obživy vycházel jako jinde z pěstování tabáku a vína. Navíc obyvatelé vesnice pracovali v nedalekých vinařských závodech Abrau-Djurso. Glebovští byli také vyhlášenými chovateli koní. Ještě několik desetiletí po příchodu zde měli společný hřbitov pro všechny české vesnice nacházející se v okolí Novorossijska.

Interiér prostor českého spolku Nazdar v Novorossijsku.

Češi na rozdíl od Rusů i dnes pochovávají své mrtvé hlavou u kříže. Orientace hrobu je na západ, jak říkají, směrem k domovu. U Čechů není příliš častým zvykem scházet se u hrobů na hostiny v době pravoslavného Svátku zemřelých (Dušiček). Proto chybí i posezení s lavičkami a se stolem. Naopak převzali zvyk opakovat pohřební hostinu po devíti dnech, kdy prý duše teprve opouští tělo zemřelého. Vše znovu probíhá po čtyřiceti a sto dnech, ale to již pouze v rodinném kruhu. Hřbitovy, ostatně jako všude po Ukrajině a Rusku, jsou často neudržované. Staré náhrobní kameny s českými nápisy jsou poničené, rozvalené v zarostlých křoviscích.

Na svoji movitost Češi dopltili v době perzekucí začátkem třicátých let 20. století, kdy bylo dvanáct rodin vysídleno. Opuštěná stavení byla plánovitě dosídlována ukrajinským a ruským obyvatelstvem nacházejícím práci v místním kolchozu. Dnes tu žije jen několik osob českého původu.

Vesnice Borisovka byla od počátku rusko-českou obcí, ve které Češi tvořili minoritu. Koncem 19. století tu bydlelo pouze pět českých rodin, dnes žádná. V sousední Cemdolině žily další čtyři rodiny.

Vesnice Varvarovka, vzdálená jen 5 km od pobřeží, byla pro kraj významná vinařským učilištěm, založeným již roku 1897.³⁵ Dnes na tuto tradici navazuje vinařský závod, jehož tratě se vinou kolem celé obce.

Devadesátipětiletá Marie Kopervasová mně krásnou češtinou vyprávěla, jak probíhala ve vesnici za jejího mládí stará česká svatba. Svatební přísaha novomanželů se odříkávala v katolickém kostele v Novorossijsku, do vesnice se vraceli až druhého dne. Předcházely tomu námluvy ve známé režii. Skupinka sestávající s ženicha, staršího mládence a družby přicházela do domu rodičů nevěsty se slovy: „*My jsme za Vámi přišli, aby jste nám prodali jalovičku.*“ Poté zasedali ke stolu k domluvení podmínek. Jestliže došlo k dohodě, mohla za stůl zasednout i budoucí nevěsta. Za okny čekající kamarádi na počest ujednání stříleli z pušek, aby se o úmluvě dozvěděla celá vesnice. Svatba se konala za 40 dní, nejčastěji v neděli, v domě ženichových rodičů, za finanční spolupráce obou zainteresovaných stran. Trvala jeden až dva dny a účastnilo se jí i 150 hostů. O svatebním dnu si ženich v doprovodu družby a mláďenců přicházel požádat o požehnání k rodičům nevěsty. Šaty pro nevěstu a prstýnky kupoval ženich. Do města se přijíždělo koňskými povozy svátečně vyzdobenými. Po návratu museli

projít tzv. šraňkem, což byl zátaras přes cestu ve formě pásy. Průjezd si novomanželé museli vyplatit penězi, které případly nepozvaným spoluobčanům. Byl praktikován rituální únos nevěsty, vyplácelo se výkupné za odcizené nevěstiny střevíce atd. O půlnoci za zpěvu prodaných žen byla nevěsta začepena. O první svatební noci se mladí převlékali za cikány a vymáhali od sousedů peníze. Kdo nevyhověl, byl okraden o slepice a kačeny. Při svatební hostině byly pronášeny dlouhé řeči a přípitky v režii hlavního družby.

Podobně jako v Kirilovce se v budově bývalé české školy, postavené roku 1911, nachází v současnosti obchod. Do té doby než byla budova kostela před desíti lety zbořena, sloužila klubovým aktivitám. Kousek od místa, kde kostel stával, je obecní památník věnovaný obětem okupantů, na němž nechybějí česká příjmení. Obyvatelé obce dnes těží z blízkosti mořské pláže a nabízejí projíždějícím turistům plody svých zahrádek. Rovněž mnozí pronajímají rekreantům část svých domů.

Pavlovka, ležící v bezprostřední blízkosti Varvarovky, je zajímavá např. krátkou pedagogickou zkušeností českého komunistického spisovatele a novináře Petra Jilemnického, který tu pobýval jedenáct měsíců mezi léty 1926–1927.³⁶ Dle jeho slov ji obývali potomci kolonistů příšlých od Českých Budějovic, Klatov a Hluboké, kteří ji údajně po revoluci nazývali Rudá Čechovka. I podle jeho sdělení nebylo v obci jiného komunisty mimo něj.³⁷ Kromě toho zde žilo několik Slováků. Jilemnický zde byl po mnoha letech prvním a současně posledním českým učitelem. Místní považoval za staré kulaky, přičemž se je snažil převychovávat „po bolševicku“. Problém byl v tom, že menšinová učitelé museli být komunisty a mohli používat jen učebnice schválené sovětským ministerstvem školství.³⁸ Český inspektorát při lidovém komisariátu osvěty se sídlem v Charkově v roce 1927, kdy ještě nedošlo k jeho zrušení, evidoval na Kavkaze pouze jednu českou a jednu česko-ruskou školu (podle všeho českou v Pavlovce, rusko-českou v Anastasievce).³⁹ Stav národního uvědomění spolu s úrovní českého jazyka hodnotil Jilemnický jako upadající. Kromě několika starých kalendářů a modlitebních knížek neměli žádné knihy psané česky. V době jeho pobytu měla vesnička devětadvacet kamenných domů krytých pálenými taškami, azbestem a došky. Hospodáři vlastnili kromě znamenitých koní a krav žádaných na městských trzích i veškerou potřebnou mechanizaci (vinařské lisy, fukary, žací stroje, odstře-

divky na mléko atd.).⁴⁰ Všude kolem obce byly vysázené ovocné sady a vinice. Jilemnický si v této souvislosti pochvaluje, že „*vino tu teče proudem jako voda*“.⁴¹

Obyvatelé posledních dvou zmíněných vesnic mají dnes možnost navštěvovat katolické mše v kostele sv. Hedviky a sv. Libora v Anapskoe.⁴² Pro komplikovanou dopravu této možnosti využívají jen nemnozí.⁴³ V době mého výzkumného pobytu byla bohoslužba sice vedena slovenským knězem Josefem v ruském jazyce, ale v závěru staré ženy odříkávaly Otčenáš česky. Kněz dojížděl do obcí křtít, oddávat a pohřbívat.⁴⁴ Většina českých věřících se dnes hlásí k pravoslaví.

České vesnice a samoty na jihu směrem na Gelendžik a Tuapse udržovaly vždy čilé kontakty s ostatními českými obcemi. Příbuzenská a rodinná provázanost byla běžná. Pěstování tabáku jako hlavního druhu obživy se tu udrželo až do 1. světové války. Kostel nebyl nikdy vystaven a školní výuka probíhala v provizorních prostorách. Učitelé byli většinou Rusové.⁴⁵ Domy, na rozdíl od jiných míst s českým osídlením, nebyly kamenné či hlíněné, ale pro dostatek mohutných stromů dřevěné. Drážková vazba stěn byla omazávána hlínou. Pro odlehlost nepočetné kolonie podléhali asimilaci dříve, než tomu bylo jinde. K úplnému rozpadu a rozvrácení komunity došlo po zrušení NEPu, kdy byli bohatí Češi rozkulačeni. Po propuštění z pracovních táborů a vězení byl vydán zákaz návratu do rodných obcí. České domy mezi tím obsadili Rusové. Proto někteří Češi odešli do měst, většina se uchýlila k příbuzným v ostatních českých obcích. Dnes tu žije jen pár jednotlivců.⁴⁶

Do Gajduku se začali Češi stěhovat až po 2. světové válce. Lákala je práce v cementárenských podnicích „Kladio“ a „Vítězný říjen“, kde na rozdíl od zaměstnání v kolchozech a sovchozech dostávali pravidelný plat. V zemědělských družstvech zůstávaly většinou ženy, které v nich vytvořily české pracovní brigády. Plat byl vyplácen na konci roku podle zisku, jinak jim byly vydávány naturálie ve formě zrní, chleba a krmiva pro dobytek. K přilepšení měly povoleno držet domácí zvířata na prodej.

Už v době vesnické kolonizace žila v Novorossijsku nepočetná česká komunita, která ovšem neměla s výše zmíněnou kolonizací nic společného. Jednalo se o učitele, úředníky, podnikatele či obchodní zástupce, kteří tu žili spolu se svými rodinami. Z jejich řad byl zvolen po volbách roku 1896 první starosta města M. F. Penčula.⁴⁷ Ten přijel spolu s Heydukem a ihned se stal vrchním lé-

kařem Černomořského okruhu. Podílel se na založení první městské nemocnice. Na jeho počest byla ve městě pojmenována ulice. Češi byli také majiteli velkého hostince a hotelu Praha. Ve městě byl v letech 1922–1927 v činnosti spolek Český klub, jenž vlastnil „Český dům“ s klubovnou, kde se konávaly členské schůze. Pořádal divadelní představení, taneční zábavy, půjčoval knihy atd. V prostorách budovy po určitý čas vydržoval českou školu. Nejen krajané z okolních vesnic, kteří pravidelně navštěvovali městský trh, kde nabízeli žádané mléčné výrobky, si mohli kupovat české zboží v „Českém obchodě“ sídlícím na hlavní třídě. Prodávaly se tu zemědělské stroje a nářadí, vybavení do domácností a osivo. Také odsud pocházely první automobily brázdící novorossijské silnice. Majitelem největšího městského pivovaru Slávie, založeného roku 1899, byl J. A. Ostrý. Pivo se v něm vařilo až do šedesátých let 20. století. Ze společných finančních prostředků si Němci, Poláci a Češi postavili katolický kostel, který přečkal i boje 2. světové války. Po dlouhou dobu sloužil potřebám hasičského sboru, dnes je pomocí peněz ze zahraničí rekonstruován.

Spolková činnost

O potomcích českých kolonistů žijících na severovýchodních svazích Kavkazu neměli ponětí ani zaměstnanci českého velvyslanectví v Moskvě. Proto u nich v roce 2000 vyvolal velké překvapení dopis zaslaný vedoucími činiteli nedávno ustanoveného národně kulturního spolku Nazdar se sídlem v Novorossijsku.⁴⁸ Ihned byly navázány kontakty a spolupráce. Krajany několikrát navštívil tehdejší český velvyslanec v Ruské federaci J. Bašta, přijela rovněž delegace českých senátorů a podnikatelů. Během pobytu se setkali nejenom s krajany, ale také s představiteli města a kraje spolu se zástupci podnikatelského sektoru.⁴⁹ Po jednání město poskytlo dlouhodobý bezplatný nájem přízemních prostor panelákového domu. Náklady na rekonstrukci místností a vybavení centra nesla česká strana. K slavnostnímu otevření došlo počátkem roku 2005.⁵⁰ V prostorách se jedenkrát týdně scházejí členové spolku. Dříve se tu rovněž konaly sobotní hodiny katechismu vedené slovenským katolickým knězem z Anapské. Během celého školního roku tu probíhá výuka českého jazyka učitelem vyslaným z České republiky.⁵¹ Ještě před příjezdem českého učitele fungovala nedělní škola pro děti, kterou vedla Irina Tretjakovová.⁵² Dnes je již po dva roky vedoucí kroužku

Mateřidouška, jehož aktivity jsou spjaty s nejmladší generací. Děti se učí české písně, tance, hry, mají zájem se něco dozvědět o starých českých výročních a rodinných obyčejích. Předsedkyně spolku Nazdar Zinajda Trenda se snaží u zodpovědných činitelů o navrácení budovy kostela v Kirilovce, či alespoň o poskytnutí adekvátní náhrady, kde by se mohli scházet věřící. Její snahou je rovněž vystavět sochu českému rodákovi B. Heydukovi. Hlavní náplň ovšem spočívá v udržování kontaktů s Českou republikou a ve výuce českého jazyka. Několik krajanů se účastnilo měsíčních jazykových kurzů v Dobrušce pořádaných Karlovou univerzitou pro krajany z celého světa. Mladí lidé mohou studovat několik semestrů češtinu pro cizince na vysokých školách v Brně a v Praze, děti školního věku o letních prázdninách tráví několik týdnů v táborech na našem území. Hlavní motivací v učení se českému jazyku je pro mnohé vidina odchodu do České republiky. Tím ovšem hlavní smysl jazykových kurzů, obrodná práce v místě původu vyškolených jedinců, nenachází naplnění.

V městském muzeu byla instalována po určitý čas výstavka věnovaná české diaspoře na Kavkazu. Kromě fotografií, kuchyňského náčiní, vyšívaných deček či písemných archiválií byly vystaveny i menší stroje zakoupené v „Českém obchodě“, vyrobené začátkem 20. století v českých zemích. Vedoucími spolku je počet Čechů žijících ve městě odhadován na 4000, ve vesnicích na 2000. Já osobně bych byl v odhadu o poznání skromnější.⁵³

Shrnutí

Skutečnost, že u potomků českých emigrantů na Kavkaze postupně docházelo ke ztrátě znalostí českého jazyka a že komunita přebírala a brala za své kulturu okolního obyvatelstva, způsobilo několik faktorů. Především je nutné zmínit blízkost postupně se rozšiřujícího městského centra směrem k českým vesnicím. Mnoho obyvatel v něm nacházelo práci, a octl se tak mezi většinovým ruským obyvatelstvem. Nemálo mužů našlo práci na moři, která vyžadovala i několikaměsíční pobyt mimo domov. Počet Čechů na Kavkaze nebyl příliš vysoký, a tak se již před 2. světovou válkou objevují smíšená manželství, po válce uzavírána zcela běžně. Muži museli bojovat ve světových válkách a mnozí v nich také našli smrt. Proto v prvních smíšených sňatcích figurovali především jinoetnickí manželé českých žen. Nedostatek mužského prvku se prvně projevil koncem dvacátých

a začátkem třicátých let 20. století v době protikulackého tažení. Mnohé rodiny nadobro ztratily své otce a syny, rozkulačené statky byly uměle dosídlovány ruskojazyčným obyvatelstvem. Češi se z majoritního postavení stali ve vlastních vesnicích minoritou. Muži pracovali ve městě v továrnách a podnicích, ženy v kolchozech a sovchozech. Všude tam byli v menšině. Proces byl pozvolný, ale nezadržitelný. K tomu přispívala i sovětská politika jednotného národa (vyjma krátkého období v počátku dvacátých let 20. století). Výuka českého jazyka byla zakázána, spolková krajanská činnost nebyla povolena, jakož i ostatní menšinové aktivity. Lidé si ze strachu porušovali jména, na veřejnosti se báli mluvit česky a vůbec na svůj český původ příliš neupozorňovali. Navíc kolonie nebyla z pochopitelných důvodů doplňována nově příchozími, kteří by působili v obrodném smyslu. K rozkladu také přispěla neexistence vzdělaných a uvědomělých elit. V jazykové sféře se projevoval nátlak státu již koncem 19. století, kdy jediným vyučovacím jazykem byla ruština. Česky se vyučovalo až po roce 1905 a poté ke konci 1. světové války, kdy zde působili českoslovenští vojáci ze zajetí. Jen krátce po nástupu bolševiků k moci byly povoleny menšinové školy. Jak později neblaze skončili čeští učitelé, patří do jiné kapitoly krajanského života v tehdejší Sovětské svazu. Úroveň jazyka dokládá i příběh z počátku devadesátých let, kdy byl na hřbitově v Glebovce nalezen starý český náhrobní kámen s rozsáhlým textem, který ale nebyl schopen nikdo přeložit. Kontakt s vlastní předků byl znovu navázán až po několika desetiletích, během osvobození Evropy od fašistů, kdy mnoho kavkazských Čechů bojovalo pod vedením Ludvíka Svobody. Někteří vojáci v Československu zůstali, většina se ale vrátila zpět. Domov už byl jinde. Po válce mladí lidé odcházeli do města a domy ve vesnicích se prodávaly zájemcům z řad ruského, arménského či tatarského obyvatelstva. Společný státní režim ČSSR a SSSR umožňoval vzájemné návštěvy mezi příbuznými. Dnes jsou kontakty o něco intenzivnější. Po rozpadu Sovětského svazu a vzniku nástupnických států využilo možnosti odchodu do České republiky několik mladých rodin a jednotlivců. Za pozitivum pokládají vyšší životní úroveň, možnost pracovního uplatnění, vnitřní vazby na domov předků, čistotu, pořádek, úhlednost a výstavnost českých měst i vesnic. Mezi převažujícími důvody, jež nutí k setrvání, je naopak zmiňována neznalost českého jazyka a relativní dostatek pracovních míst.

Samotní Češi zásadní odlišnost vůči okolnímu obyvatelstvu necítí. Starší zmiňují typické české povahové rysy jako pracovitost, pořádkumilovnost, skromnost a slušnost. Snad kromě jakéhosi povědomí o etnické příslušnosti se ostatní prvky hmotné a duchovní kultury vytratily. U nemnoha příslušníků nejstarší generace přetrvává určitá znalost jazyka a českých písní.⁵⁴ V paměti zůstávají některé obyčeje a zvyky spjaté s rodinným

životem a vírou, i když se již neslaví. Existuje rovněž povědomí o jídlech, která mohou být pokládána za česká.⁵⁵ Krajanský spolek je sice v činnosti, ale Češi příliš nevyužívají možnosti scházet se v jeho prostorách. Nebývalo to zvykem ani v minulosti. Rozdíly mezi národnostmi se nedělaly a nedělají. Začátek 21. století se přes vše řečené pozvolna stává labutí písní kavkazské krajanské kolonie.

POZNÁMKY:

1. Platonov, I.: *Novorossijsk*. Novorossijsk, 1999.
2. Josef Kučera přijel na Heydukovo pozvání, byl jeho přítelem a švagrem současně. Při práci na své zahradě objevil velmi kvalitní vápenc – slín, který jako odborník podrobil rozboru a upozornil na jeho možné využití.
3. Většina odvedených mužů se nejprve ocitla v Rudé armádě. K formujícímu se Svobodovu pluku mohli být převeleni až na vlastní žádost. Postupně do něj byli včleňováni i Češi z pracovních táborů ze Sibíře. Informace jsem získal od několika přímých aktérů a účastníků II. světové války, se kterými jsem měl možnost hovořit během svého měsíčního pobytu ve sledované oblasti v roce 2005. Bylo by nad kapacitu článku zde všechny vyjmenovávat. Stejným způsobem, tj. přímým kontaktem s informátory-narátory, jsem získával mnohé informace jak z pamatovatelné minulosti, tak i přítomnosti. Většinou se jednalo o zástupce nejstarší a střední generace.
4. Ten navštívil svého bratra roku 1884, kdy ze svých potulek po Krymu a Kavkaze vydal básnickou sbírku *Z kavkazských vzpomínek*.
5. V tomto případě jsem čerpal ze zasláného dopisu Jaroslava Heyduka, vnuka B. Heyduka a syna Jaroslava Heyduka, novorossijskému muzeu v roce 1972.
6. 1 desjatina = 1,0925 ha
7. Roku 1904 byla po něm pojmenována právě v těchto místech zřízená železniční zastávka, později i obec Gajduk.
8. Mnohé informace, jako např. tato, pocházejí z novinových článků regionálního tisku (Anapskoe černomorie, Malaja Zemlja, Naša Mefodievka, Novorossijskij rabočij). Jiné předkládané skutečnosti se zakládají na materiálech Archivu města Novorossijsk a dokumentech získaných v městském muzeu. Dalším pramenem jsou rodinné záznamy a nevydané sepsané vzpomínky pamětníků. Výjimkou jsou práce vydané knižně
9. Domašek, E. V.: *Vklad dejatele, Čechov po nacionalnosti, v ekonomičeskoje zazvitije dorevolucionnogo Novorossijska*. In: *Osnovy upravlenija ekonomičeskim processom*. Novorossijsk, 2005, s. 56–59.
10. Černomorskoe pobereže, 5. 3. 1911.
11. Všechny čtyři děti Jaroslava Heyduka (Jaroslav, Milena, Bohdan, Jiří) vyrůstaly a žily v Československu. Dnes už je naživu pouze syn Jiří Heyduk (*5. 1. 1918 v Gajduku) bydlící v Ostravě.
12. První rozsáhlejší odbornou studií věnovanou české kolonizaci Ruska je práce Valášková, N.: *Češi v Rusku*. In: *Češi v cizině* 9. Praha: ÚEF ČSAV, 1996, s. 26–47.
13. Valášková, N.: *Z Čech do Ameriky, z Ameriky do Ruska*. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Praha: Karolinum, 2000, s. 67–73. Rovněž Puškarevič, K. A.: *Čechi v Rosii. Kapitola Vystěhovalectví na Amur*. Strojopis z třicátých let 20. století uložený v EÚ AV ČR v Praze ve fondu J. Polívky, č. 183.
14. Šesták, M.: *Pout' Čechů do Moskvy roku 1867*. Praha: Melantrich, 1986, s. 37.
15. Robek, A.: *K problematice českého vystěhovalectví do Ruska v druhé polovině 19. století*. In: *Češi v cizině* 2. Praha: ÚEF ČSAV, 1987, s. 64–97. Autor vycházel z Puškarevičovy práce.
16. Vaculík, J.: *Dějiny volyňských Čechů. Díl I. (1868–1914)*. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 1997, s. 16–21.
17. Češi na Krymu dnes žijí ve správním městě Simferopol, vesnicích Lobanovo, Alexandrovka, Bratskoe. Druhotnou migrací byly osídleny obce Novgorodkivka u Melitopole, Goluboe v Moldavské republice a Borodinovka v Kazachstánu.
18. Valečka, E. G.: *Černomořský okruh Kavkazu*. Praha: Nakladatelství Mikuláš, 1871.
19. Tamtéž, s. 45.
20. Jedná se o vápencový slepenec lastur a škeblí mořských živočichů zkamenělých při ústupu moře, zvaný „rakuška“.
21. Prvními byly rodiny Luzumů, Šveců, Bondarušků, Vejgantů, Kozích, Růžičků a Kaňků.
22. Cannev, A. G.: *Novorossijsk ot ukreplenija k gubernskomu gorodu*. Novorossijsk, 1998, s. 161.
23. Dodnes jsou kopce v okolí zvané podle rodin, které je v minulosti vlastnily.
24. Roku 1869 žilo v Kyrilovce a Metodějovce dohromady na šedesát rodin. Viz Valečka, E. G.: c. d., s. 22.
25. Dle materiálů Archivu města Novorossijsk.
26. Auerhan, J.: *České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze*. Praha: A. Hajn, 1920, s. 52.
27. Auerhan, J.: *Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků*. Praha: ČÚZ, 1926, s. 7.
28. Klíma, S.: *Čechové a Slováci za hranicemi*. Praha: J. Otto, 1925, s. 138–141.
29. Ve vesnici se říkávalo: „Hod' kamenem a trefíš Čecha“.
30. Auerhan, J.: *České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze*, c. d. s. 59.
31. Chotek, K.: *Čechové na Kavkaze*. Národopisný věstník československý 5, 1910, č. 3, s. 201–205.

32. Lašek, B. L.: *Z potulek českého muzikanta*. Praha: Řezníček, 1900, s. 51.
33. Ruský Čech 2, 1908, č. 23, s. 2.
34. Stěny domů jsou z venku kamenné, z vnitřní vepřovicové, mají celkovou tloušťku 70 cm, kolem podélné stěny je sloupové podloubí, pod střechou bývala sýpka. Nejstarší dům pochází z roku 1897.
35. Fisenko, V. N.: *Vínodelje Kubani*. Krasnodar, 1979, s. 14–17.
36. Slovenský komunista, který přijel v polovině dvacátých let 20. století spolu s dalšími pěti stovkami Čechů a Slováků do Kirgizské SSR v rámci družstva Interhelpe. Měl tu pracovat jako učitel, ale pro neshody po dvou letech odjel přes Kavkaz a Moskvu zpět na Slovensko. V době pobytu mezi kavkazskými Čechy mu bylo dvacet šest let.
37. Jilemnický, P.: *Listy Petra Jilemnického. Díl I. (1917–1936)*. Bratislava: Pravda, 1984, s. 275.
38. SÚA, a.f. Ministerstva školství a národní osvěty, inv. č. 35, k. 3511.
39. Auerhan, J.: *Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí*. Praha: Orbis, 1935, s. 84.
40. Jilemnický, P.: *Dva roky v zemi Sovětů*. Praha: SNPL, 1953, s. 85.
41. Jilemnický, P.: *Listy Petra Jilemnického*, c. d., s. 274.
42. I když vesnice spolu sousedí, jsou v mluveném projevu českých obyvatel drobné odchylky. Je to dáno pravděpodobně odlišným rodištěm předků. Varvarovští pocházejí od Klatov, pavlovští od Českých Budějovic.
43. Dle vyprávění osmdesátiosmiletého pana Švece žije v Pavlovce pouze šest Čechů. Varvarovští věřící zase přijali pravoslavnou víru, přičemž finančními dary přispívají na dostavbu kostelíka sv. Barbory stojícího na okraji obce, podle věřících u zázračného pramene vody.
44. Neznám současnou situaci, kdy po nedávné smrti kněze Josefa mohlo dojít ke změnám. Při mé návštěvě roku 2005 většinu věřících tvořili Poláci. Z Čechů byly na nedělní mši pouze dvě staré ženy bydlící v Anapě u svých dětí.
45. Španihel, J.: *Český koutek na Kavkaze*. Naše zahraničí 2. Národní rada československá 1921, č. 1, s. 25 – 28.
46. Do vesnic v okolí Novorossijska se stěhovali i rozkulačení Češi hospodařící na úrodné Kubáni.
47. Cannev, A. G.: c. d., s. 250.
48. Podle vyjádření předsedkyně spolku je název odvozen od pozdravu vojáků, kteří odcházeli do formující se České družiny.
49. Českou delegaci přijal gubernátor Krasnogvardějského kraje A. Tkačevij spolu se starostou Novorossijska V. Sinjagovskim. Mimo jiné byla probírána možnost výstavby českého pivovaru.
50. České listy 6, 2005, č. 1, s. 21.
51. Celoroční výuka českého učitele začala ve školním roce 2003–2004 a pokračuje doposud. Zájem o hodiny je bohužel rok od roku nižší. Prvním, kdo přijel vyučovat český jazyk ke krajanům žijícím v okolí Novorossijska, byl roku 2002 Ivo Myčka. Ze svého měsíčního pobytu vydal knihu vzpomínek a zážitků pod názvem *Z Rakovníka k ruským Čechům*. Rakovník: Rabasova galerie, 2003.
52. Stejně jako její otec pan Kabrda, v nedávné minulosti velmi úspěšný pěstitel okrasných rostlin zásobující městský květinový trh, se i ona vymyká průměru. Jednak dosaženým vysokoškolským vzděláním a zaměstnáním u zahraniční firmy, ale také velmi dobrou úrovní znalostí českého jazyka, u střední generace zcela neznámé.
53. Dle městského sčítání lidu konaného naposledy roku 1989 se k českému původu v Novorossijsku přihlásilo 535 osob.
54. V domácí mluvě se kromě rusismů objevují i germanismy seslík (židle), piglovačka (žehlička), družlák (cedník), trefit (zasáhnout) atd.
55. Slepíčí a nudlová polévka, koláče, buchty s mákem a povidly, jablčný závin, koblihy.

Summary

Czechs in Caucasus, a Brief History of the Settled Area

The emigration of Czech ethnic group to the area of north-eastern Caucasus in Russia ranked among one of three main colonizing streams heading east from Bohemia and Moravia in the course of the 1860s. Bedřich Heyduk, who acted as the main agronomist in the Black-Sea Governorate, played the leading role. The colonists founded some villages, especially in the close vicinity to the seaport town of Novorossiysk. Even after 140 years full of tsarist country's russifying policy, wars, Bolsheviks' government and everything related to the above, the Russian Czechs have maintained their national awareness and do not forget the roots of their ancestors. The Czech Republic is giving the assistance as well – it supports the compatriots living abroad in many aspects, shall it concern financial subsidies or ensuring the lessons of Czech language.

Key words: emigration, colonization, ethnic minorities, Czechs, Russia, Caucasus

LÉKAŘSKÁ MISE BOHUMILA BOUČKA V ČERNÉ HOŘE V LETECH 1875–1876 Z HLEDISKA ETNOLOGICKÉHO A KULTURNĚHISTORICKÉHO

Miloš Luković

Úvod

MUDr. Bohumil Bouček (Poděbrady 1850 – tamtéž 1926) se do české kulturní tradice zapsal jako významný lékař, zakladatel lázní v Poděbradech a autor odborných prací z oblasti medicíny (Hrabětová 1999, s. 42–43). Kromě toho byl ve svém rodném městě, kde prožil téměř celý život, aktivní také na poli společenském a kulturním. Stal se zde váženou a uznávanou osobností a v Polabském muzeu v Poděbradech má zvláštní archivní fond, ve kterém je uchována jeho písemná pozůstalost. Rodinná hrobka Boučků má na zdejším hřbitově čestné místo.

Ve všech Boučkových biografiích se objevuje údaj o tom, že strávil půl roku na lékařské misi ve městě Šavnik v Černé Hoře, kam byl poslán rakouskou vládou v době hercegovského povstání v letech 1875–1876. B. Bouček zanechal o událostech provázejících jeho pobyt vzácná svědectví, která byla završena vydáním knihy *Mezi raněnými Černohorci r. 1875–6* (Poděbrady 1912). Tento dokument relevantní z hlediska historického, etnologického i medicínského však upadl v zapomnění a dosud nebyl přeložen do srbštiny.

O Boučkově pobytu v Černé Hoře můžeme nalézt informace v českém dobovém tisku bezprostředně v době jeho mise, ale později se ani v českých kruzích, ani v Černé Hoře či v jiných jihoslovanských zemích o této akci nepsalo. Výjimku v tomto ohledu představuje dílo Ludvíka Kuby *Na Černé Hoře* (Praha 1892), ve kterém je Boučkův pobyt zprostředkován v kontextu Kubova závazku předat pozdravy a dárky Boučkovým známým v Šavniku a okolí.

O Boučkově misi jsme zachytili údaje v díle *Crnogorska bibliografija* (1993/1, 2) a nedávno byla dlouhá odmlka černohorských historiografů, lékařů i ostatních badatelů přerušena monografií o obci Šavnik, jež Boučkovu misi znovu připomněla. Je to kniha Tomáše Čoroviće *Šavnik ze zapomnění / Šavnik iz zaborava* (Šavnik – Beograd 2007), která jakoby „ze zapomnění“ v černohorském prostředí vyvolala i Boučkovu jméno. T. Čorović šel po stopách zpráv z Kubovy knihy přeložené v Černé Hoře v roce 1996 a s pomocí svých spolupracovníků a českých přátel jako první upozornil na význam Boučkových svědectví, v místním i českém prostředí dosud nedoceněných.

Znovuobjevení Boučkových záznamů pramenné povahy nás motivuje k novému a podrobnějšímu zkoumání Boučkova působení v Šavniku.

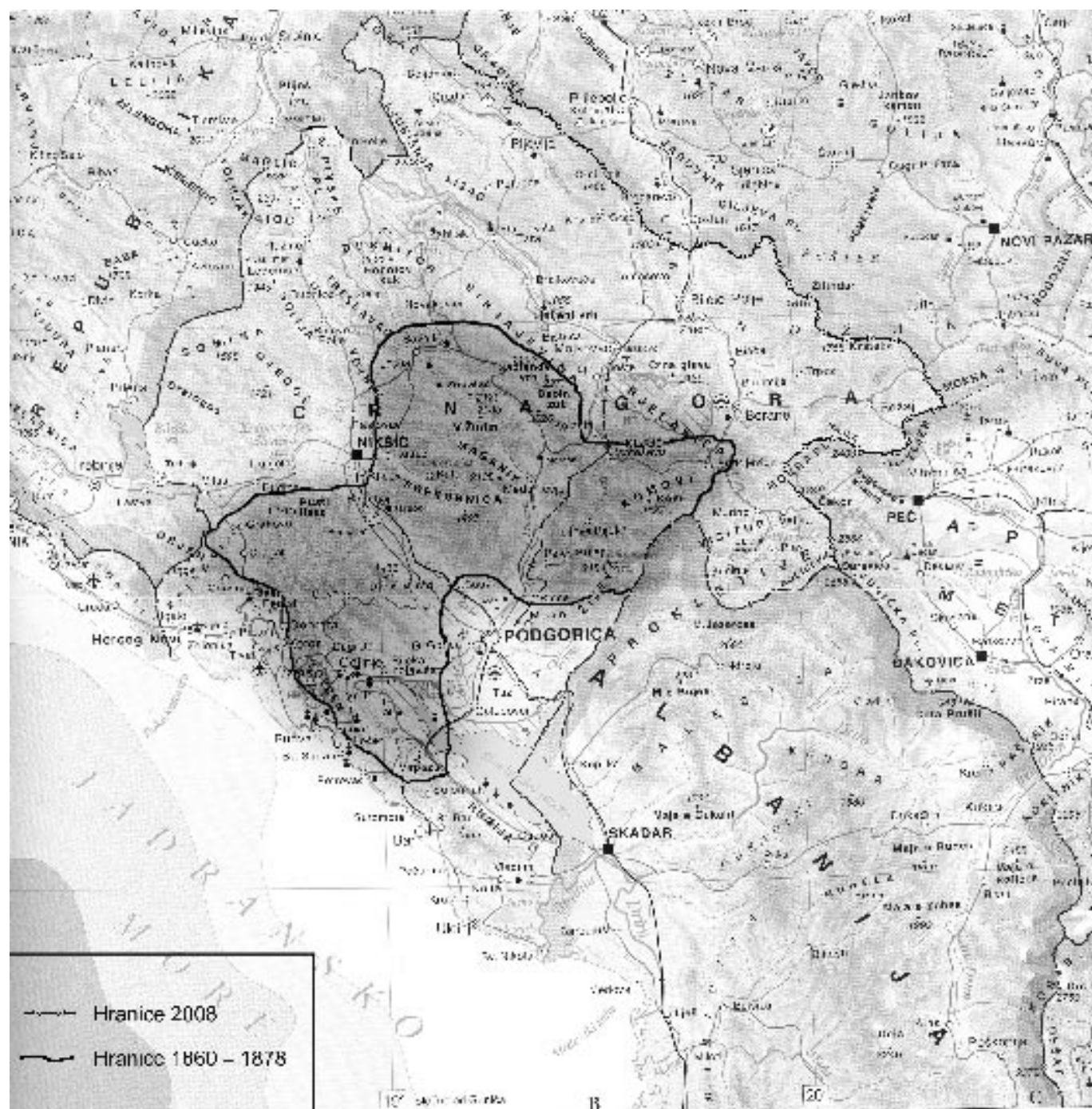
Tento příspěvek si klade za cíl právě naznačit možnosti dalších výzkumů v tomto směru a vyzvednout nejvýznamnější dokumenty z Boučkovy písemné pozůstalosti, které se vztahují k jeho pobytu v Černé Hoře. Informace a postřehy B. Boučka by měly být nově zhodnoceny a zápisům o lidech a událostech z té doby by se mělo dostat významu, který mu v kulturní historii náleží.

Historický rámec Boučkovy lékařské mise v Černé Hoře

B. Bouček byl ve svých pětadvaceti letech vyslán do Černé Hory v souvislosti s vypuknutím hercegovského povstání v roce 1875. O této historické události, která byla úvodem Velké východní krize 1876–1878 a významných politických změn na Balkáně, toho bylo napsáno mnoho, a to i v českém prostředí. Česká bibliografie do roku 1991 čítá o hercegovském povstání 608 bibliografických jednotek (Crnogorska bibliografija 1993/1, s. 212–228).

Jakou úlohu hrála v povstání Černá Hora a proč byl B. Bouček poslán právě do Šavniku? V polovině sedmdesátých let 19. století se hranice Černé Hory významně lišily od současného stavu a země vkládala mnoho úsilí do snahy o získání nezávislého postavení vůči Osmanské říši. Dlouhý protiturecký osvobozovací proces, který Černou Horu proslavil v celé Evropě v první polovině 19. století, vedl v letech 1859–1860 k důležitému výsledku: poprvé byly za účasti představitelů evropských mocností mezinárodně vyznačeny a uznány hranice Černé Hory.

Jednalo se o důležitý krok k úplnému mezinárodnímu uznání nezávislosti a zdvojnásobení území Černé Hory, což bylo později potvrzeno na Berlínském kongresu v roce 1878. Po vyznačení hranic v letech 1859–1860 připadly Černé Hoře i menší části sousední historické oblasti – Hercegoviny. Šlo o území kolem obce Šavnik (oblast Drobnjak), obec Grahovo a oblast Župa v blízkosti Nikšiče. Šavnik, Grahovo a Župa se tak staly pohraničními obcemi na hranici Černé Hory a Hercegoviny.

Současné hranice Černé Hory (2008) a hranice Knížectví Černá Hora (1860–1878) v době pobytu B. Boučka v Šavniku.

Tyto obce pak v hercegovském povstání sehrály důležitou roli. Protiturecké povstání vypuklo začátkem srpna 1875 a brzy dosáhlo velkých rozměrů. Bylo to povstání křesťanů, převážně Srbů, v Bosně a Hercegovině za národní osvobození, jakkoliv bylo prvotně sociálního charakteru, když po neúrodě v roce 1874 požadovaly místní turecké úřady vysoké daně.

Vláda Černé Hory udržovala při těchto událostech oficiálně neutrální pozici, reálně však povstalce podporovala. Vedle toho se muselo vyčerpané obyvatelstvo i představitelé Černé Hory vypořádat na podzim 1875 s několika desítkami tisíc uprchlíků z Hercegoviny (Babić 1978, s. 226), přičemž v té době měla Černá Hora přibližně dvě stě tisíc obyvatel, což znamenalo navýšení počtu obyvatel o jednu čtvrtinu (Radusinović 1978, s. 129). Už v srpnu téhož roku byl v černohorském hlavním městě Cetinji založen zvláštní výbor pro pomoc hercegovským uprchlíkům a raněným a černohorský kníže Nikola I. Petrović brzy požádal některé velmoci o materiální pomoc.¹ České Národní listy zveřejnily dne 15. září zprávu (Crnogorska bibliografija 1993/1, s. 217), že vláda ve Vídni přijala předchozího dne žádost černohorského knížete o vyslání materiální pomoci a lékařů do Černé Hory. Záhy (29. září) Národní listy zveřejnily zvláštní listinu (Crnogorska bibliografija 1993/1, s. 27) o vyslání dvou lékařů do Černé Hory na pomoc hercegovským raněným povstalcům. Šlo o tehdy čerstvě promováného MUDr. Bohumila Boučka a moravského Němce MUDr. Hickla (Bouček 1912, s. 5).

V září 1875 už bylo v Černé Hoře na sto padesát raněných a tento počet se koncem roku zdvojnásobil (Babić 1878, s. 150). Cetinjský výbor pro pomoc hercegovským povstalcům se proto rozhodl pro založení nemocnice ve čtyřech příhraničních městech (v Šavniku, Grahovu, Župě, Andrijevicí) a v Cetinji. Cílem Boučkovy mise se stal Šavnik, v té době malá, nedávno založená, zvolna se rozvíjející osada. Vznik těchto nemocnic je dokumentován mj. také v memoárech současníků a v srbsky psaných pracích, které se zabývají angažováním Černé Hory v souvislosti s hercegovským povstáním či s rozvojem černohorské zdravotnické služby (Černá Hora se právě v listopadu 1875 stala členem mezinárodní organizace Červeného kříže).² Kromě jména šéfa ruské lékařské mise knížete Vasiličkova však v těchto pramenech nenacházíme jména lékařů, kteří v uvedených nemocnicích pracovali. K dispozici je ovšem řada informací o materi-

ální pomoci, které se hercegovským povstalcům v Černé Hoře dostávalo. Významná pomoc přicházela z českých zemí. Černohorský kníže Nikola I. Petrović o tom ve svých memoárech zanechal následující zápis: „Češi, nejrozvínutější a nejdůševnější plemeno slovanské, povstání jednohlasně podpořili. Pro ně povstání znamenal začátek války s Turky, jež měla být zakončena jejich vyhnáním z Evropy. Veškeré listy české, nadšené pro spravedlivou věc srbského národa, zprostředkovaly veřejné mínění, že tato povstání v Turecku nejsou ničím jiným, než znamením katastrofy, která se neodvratně blíží, a že Evropa nesmí bránit událostem na Balkáně a jejich přirozenému vývoji. Češi povstání od samého počátku čile materiálně podporovali. Redakce českých novin i jednotlivé listy na tom pilně pracovaly“ (Petrović 1969, s. 312).

Vojenské akce hercegovských povstalců skončily v květnu roku 1876, ale už v červnu téhož roku vypukla válka Černé Hory a Srbska proti Osmanské říši. Začala tak Velká východní krize na Balkáně.

MUDr. Bohumil Bouček v roce 1881 (Archiv Polabského muzea v Poděbradech, fond dr. Bohumil Bouček, inv. č. 126/86).

Boučkova publikovaná korespondence a kniha o lékařské misi v Černé Hoře

O svém pobytu v Šavniku zanechal Bouček několik svědectví. Přesné údaje k nim nabízí zmíněná bibliografie o Černé Hoře v českém jazyce (Crnogorska bibliografija 1993/1, 2). Bouček nejdřív od konce listopadu do konce prosince roku 1875 vydal sérii dopisů pod společným názvem *Z cesty k raněným povstalcům* v časopise Koruna česká (čísla z 27. listopadu a z 1., 8., 18., 22. i 25. prosince) a ve stejném listu pokračoval od konce března 1876 pod poněkud pozměněným názvem *Mezi raněnými povstanci* (čísla z 29. prosince, 1., 5., 12., 15. ledna, 2. února, 18. a 22. března). Zároveň vydal stejnojmenný fejeton v listu Pokrok (číslo ze 13. ledna roku 1876). Svoje dopisy z Šavniku Bouček zároveň publikoval v rubrice Zprávy Časopisu lékařův českých (číslo 15 v roce 1875 a čísla 2, 5, 33 v roce 1876) a znovu se vrátil ke svým vzpomínkám z Černé Hory po patnácti letech fejetonem *Vzpomínky černohorské* v Národních listech (3. března 1891). Podnětem mu byla pravděpodobně cesta Ludvíka Kuby do Černé Hory v letech 1890–1891, ke které Bouček poskytl Kubovi nezbytné instrukce a také při té příležitosti po něm poslal pozdravy známým v Šavniku.

B. Bouček se pak ale ještě po letech vrátil do doby své lékařské mise v Černé Hoře, když v Poděbradech vydal roku 1912 knihu s názvem *Mezi raněnými Černohorci r. 1875–6* (Poděbrady 1912). Z hercegovských „povstalců“ se mezitím stali Černohorci, protože části

Hercegoviny, ze kterých tito povstalci pocházeli (regiony Piva, Rudine, Banjani, Golija, Nikšić i Nikšićko Polje), připadly po černohorsko-turecké válce 1876–1878 a po Berlínském kongresu, jenž výsledky této války verifikoval, Černé Hoře.

K vydání knihy se Bouček evidentně odhodlal v souvislosti s novými historickými událostmi na Balkáně, tzn. po vypuknutí války čtyř spojeneckých balkánských států (Srbsko, Černá Hora, Bulharsko, Řecko) proti Turecku s cílem definitivně vytlačit Turky z Balkánu. B. Bouček o tom v krátké předmluvě své knihy poznamenal: „*Dnešní vítězné pochody Jihoslovanů na Balkáně mocně působí na soucitná česká srdce! Milodary celého českého národa v jejich prospěch se kupí. Čeští lékaři přechoťně ujal se služby polních lékařů... Před 37 lety za týmž účelem byl jsem půl roku na Černé Hoře jako první český lékař. Aby první výprava ta zachována byla paměti, vydávám knížečku tuto, obsahující dopisy mým rodičům, jak byly současně otisknuty v 'Koruně České', doplněné zápisky z mého deníku*“ (Bouček 1912, s. 4).

V době vydání knihy už byla velká skupina českých lékařů na nové humanitární misi v Cetinji (Crnogorska bibliografija 1993/1, s. 815). Čeští lékaři však byli jako dobrovolníci také v srbské armádě a mezi nimi byl i Boučkův syn MUDr. Bohuslav Bouček (Bohuslav Bouček, s. 3). I tato okolnost zjevně inspirovala B. Boučka otce k novému pohledu na pobyt v Šavniku. Boučkova kniha byla recenzována (v rubrice Bibliografie v Národních listech 5. ledna 1913), ale později se o ní patrně nepsalo. Pro širší okruh čtenářů v Černé Hoře a v sousedních zemích zůstala neznámá a T. Čorović ve své knize o Šavniku z Boučkovy knihy citoval pouze několik fragmentů.

Svědectví lékaře a vnímavého pozorovatele

Kniha B. Boučka *Mezi raněnými Černohorci* je menšího formátu, má celkem osmdesát sedm stran textu, čtyři fotografie a jednu kresbu. Je v ní zveřejněno šestnáct dopisů psaných z Šavniku rodičům, a to: 20. a 31. října, 18., 20. a 22. listopadu a 7., 18. a 26. (dva dopisy) prosince roku 1875, dále 13., 17. a 20. ledna, 15. a 19. února, 15. a 26. března roku 1876. Všechna uváděná data jsou důležitá mimo jiné pro rekonstrukci historických událostí, o kterých se zmiňuje. Data jsou uvedena podle gregoriánského kalendáře, přestože v té době se v Černé Hoře používal kalendář juliánský. Na začátku knihy je, jak již bylo řečeno, krátká předmluva o tom, jak kniha vznikla.

Šavnik a okolí, 1934.

Dopisům předchází krátký úvod v rozsahu necelých dvou stran, v němž se Bouček zmiňuje o hercegovském povstání a o žádosti černohorského knížete, aby rakouská vláda poslala do Černé Hory tři lékaře. Poté objasňuje okolnosti svého vyslání na misi z vídeňské nemocnice a uvádí, že léčit raněné v Černé Hoře se rozhodl on a MUDr. Hickel a z Dalmácie se jako jediný přihlásil MUDr. Mičetić z Dubrovníku.

Z Vídně cestovali jeden den vlakem do Terstu, potom tři dny lodí do Kotoru a nakonec je čekal několikahodinový výstup na masiv hory Lovćen na cestě do Cetinje. Druhý den po příjezdu do Cetinje začátkem října roku 1875 (Bouček nespécifikoval datum) je přijal kníže Nikola: „*On mluvil srbsky a já česky a rozuměli jsme si*“ (Bouček 1912, s. 6). Následujícího dne už se připravoval na cestu do Šavniku. Hned mu byl také představen jeho průvodce Bogdan Memedović Drobnjak,³ který pocházel z šavnické oblasti (tj. z Drobnjaku). B. Bouček o Memedovićovi píše, že vystudoval právnickou fakultu v Bělehradě, a zdůrazňuje, že byl půl roku jeho nejbližším spolupracovníkem, se kterým sdílel nepříjemné i příjemné chvíle v Šavniku.

V prvním dopise z Šavniku B. Bouček emotivně a při porovnávání s českými poměry popisuje svoje čtyřdenní strastiplné putování těžko přístupným terénem z Cetinje do Šavniku. Během této cesty viděl veškerou bídu obyvatelstva, ale také „velmi krásné ženy a děti“ (Bouček 1912, s. 9).

Po dopisech následuje v knize část s názvem „Můj návrat“, jenž byl napsán na základě deníkových zápisků. Začíná konstatováním, že dne 3. dubna obdržel telegram od černohorské vlády s výzvou, aby se co nejrychleji vrátil. Šavnik opustil 5. dubna roku 1876. B. Bouček zdůrazňuje, že nemocnici po něm převzal jeho spolupracovník a průvodce Bogdan Memedović, vystudovaný právník; žádný jiný lékař k dispozici tenkrát nebyl. Z bojiště však přijížděli noví ranění, protože v červnu téhož roku vypukla černohorsko-turecká válka. Svoje putování zpět do Cetinje popisuje mnohem podrobněji než cestu do svého působiště v Šavniku, takže tato část jeho knihy je skutečným cestopisem. V Cetinji se sešel s dr. Hicklem, dr. Mičetićem a dr. Tomičem (přišel jako dobrovolník ze Zadaru do Cetinje), setkal se zde s vybranou společností černohorských vůdců, novinářů a seznámil se i s předsedou ruského Červeného kříže knížetem Vasilčikovem. Během čekání na audienci u knížete Nikoly měl B. Bouček dostatek času, aby poznal město (tehdy s tisíci

obyvateli) spolu s jeho okolím, a díky tomu nám zanechal velmi podrobné popisy a rozmanitá historická objasnění. O audienci napsal: „*Kníže nás velmi vlídně přijal, lítoval, že jsme zkusili tolik v jeho zemi, kterou on i lid zve 'divlákou', divil se, že jsme se tak dobře naučili srbskému jazyku, zvláště mně. Kníže vypravoval, že myslí, že povstání již je ukončeno, že tedy proto nás zpět povolal. Na večer nás pozval k obědu... Na památku udělil nám řád Danilův*“ (Bouček 1912, s. 84). Popisem své cesty z Cetinje do Kotoru B. Bouček uzavírá chronologii svého pobytu v Černé Hoře. Ve zvláštním textu na konci knihy, jenž má charakter epilogu, však zdůrazňuje: „*Minula léta! Nezapomněl jsem na Černou Horu*“ (Bouček 1912, s. 85). V roce 1909 pak lékař „*vyslal nové poselstvo do Šavniku: syna Vladislava a jeho přítele inženýra Hrdličku*“ (Bouček 1912, s. 87). Mladíkům se v Šavniku dostalo vřelého uvítání a přesvědčili se, že doktora Boučka místní i po více než třech dekadách stále pamatovali: „*Byl to výtečný lékař, jemuž žádný nemocný nezemřel*“ (Bouček 1912, s. 87). B. Bouček dodává s nadhledem: „*Jediná snad země na světě, kde zapomínají na nehody lékařovy!*“

B. Bouček ve svých zápiscích podal přesné informace o své nemocnici a o raněných, které přiváželi z bojiště. Nemocnici popsal jako velmi primitivní, ranění neměli pořádné postele, někteří spali na školních lavicích, jiní na hliněné podlaze pokryté slámou. Chyběly nejen léky a sanitární materiál sice pravidelně, ale v nedostatečném množství posílány z Cetinje, ale i obyčejné sklenice na vodu a další každodenní potřeby dopravované až z Kotoru. V této „nemocnici“ Bouček ordinoval dopoledne i odpoledne, a kromě toho poskytoval lékařskou péči i místnímu obyvatelstvu. Napsal sám o sobě, že byl prvním profesionálním lékařem v celé západní Černé Hoře. Neměl ani žádný pomocný zdravotnický personál. K dispozici mu byl jen „sluha“ Lazar Marenic (pocházel z Vojvodiny a jeho žena byla Maďarka), který mu však v nemocnici nepomáhal. „*Mám též dva sluhy černohorské, než nemohu je naučit poslouchat a pracovat*“, píše B. Bouček.

Významnou oporou mu však byl Bogdan Memedović Drobnjak, bez „*kterého bych tu nemohl existovat*“. O svých konkrétních zkušenostech z nemocnice referoval B. Bouček i v Časopisu lékařův českých. Na konci svého pobytu konstatoval, že měl v nemocnici celkem šedesát raněných povstalců, z nichž pět zemřelo. Zranění byla nejčastěji způsobena střelnými zbraněmi, ale Bouček léčil také řezné a sečné rány způsobené chladnými zbraněmi.

V knize se nachází řada informací o bojích a úspěších povstalců. V Šavniku slavili dne 31. října velké vítězství: povstalci dobyli v Hercegovině menší pevnost, „*kde se 150 Turků vzdalo na milost i nemilost*“. Dne 15. listopadu přišel dopis od povstalců, „*že srubali 380 hlav i mnoho ukořistili; povstalci že mají na 50 mrtvých a tolik raněných*“ (Bouček 1912, s. 12–13). V dopise z 20. listopadu Bouček popisuje hrdinství vojvody Lazara Sočice, jenž se svými muži dobyl dne 28. října tureckou pevnost ve vsi Bezuje nedaleko Šavniku, která měla 105 členů posádky. Zdůrazňuje přitom, že Sočica nechal zajaté Turky odejít na jejich území. Ve dnech 11. – 13. listopadu došlo k velké bitvě Lazarovy armády: 4000 povstalců proti 14 000 Turků. Turci utrpěli porážku: „*Celkem byly 520 Turkům hlavy usečeny*.“ V dopise z 22. listopadu Bouček píše, že povstalci obsadili dvě pevnosti v regionu Piva (Goransko a Crkvice). Poznámává: „*Turci pášou strašné ukrutnosti: povstalci se brání jako lvové. Mimo boj, jak už jsem pravil, je povstalec nejlepší člověk a neublíží příteli ni nepříteli*“ (Bouček 1912, s. 21).

Bouček ve svých dopisech uvádí i další příklady válečného hrdinství. V dopise z 26. prosince píše, že nedávno v boji padl vojvoda Tripko Simović, který bránil přechod přes most na řece Taře „*jako kdysi Horatius Cocles*“. Ve stejném dopise uvádí, že 10. listopadu zahynul slavný černohorský hrdina Vule Hadžić v boji na Muratovici, kde zároveň padlo 800 Turků. Bouček současně zaznamenal údaje o uprchlících z tureckého území: „*Za to je pohostinská Černá Hora přijme co nejsrdečněji. Padesát tisíc rodin přijala – více než čítá sama. V každé chýši je plno vystěhovaného lidu, vše je polonahé, vše trpí hladem!*“ (Bouček 1912, s. 28). V polovině března si pak zapsal: „*Povstalci s drobnáckým vojskem měli velký úspěch. Napadli tureckou kolonu se zásobami pro tvrz Goransko, posekali prý 500 hlav a ukořistili – co dosud nebylo – 2 děla! Vyznamenali se hlavně Drobnáci.*“ V zápise z 26. března 1876 Bouček zaznamenal, že povstalci obdrželi z Cetinje příkaz přerušit veškeré nepřátelství s Turky a že byli povstalečtí vůdci pozváni do Sutorinu (poblíž Herceg Nového) na jednání s rakousko-uherským generálem kvůli rozhovorům o trvalém míru s tureckou stranou. O týden později dostal B. Bouček z Cetinje dopis, že má přerušit svou lékařskou misi.

Lékař B. Bouček se tak díky svým zápiskům stal jakýmsi kronikářem hercegovského povstání. Jeho zprávy

zaznamenané bezprostředně po bojích jsou velmi užitečné pro objasnění některých otázek, které v souvislosti s těmito událostmi mezi historiky přetrvávají. Na to upozorňuje i T. Čorović ve své knize o Šavniku (Čorović 2007, s. 114).

Boučkovy dopisy jako etnografický pramen

Boučkovy dopisy z Šavniku jsou víc než jen intimní výpovědi lékaře a civilizovaného člověka v zaostalém prostředí, jaké v té době představoval Šavnik. Reper-toár jeho témat je velice široký a vše je protkáno řadou informací, autentických komentářů a bystrých postřehů. Největší část textů však Bouček přesto věnuje každodenním událostem v Šavniku a okolí. Jeho zápisy ukazují na vnímavého pozorovatele a analytika, kterého potíže každodenního života v odlehle horské vesnici (a to v těžkých podzimních a zimních podmínkách) neodradily od zájmu o sledování života kolem sebe. Popsal všechny významnější osobnosti i důležité události v Šavniku a okolí. Zajímavé jsou také jeho postřehy o černohorském knížeti Nikolovi I., u nějž byl dvakrát na audienci.

B. Bouček do své knihy zařadil kresbu Šavniku (podle skici Ludvíka Kuby) a fotografie vojvody Petra Vukotiče (tchán knížete Nikoly), Peka Pavloviče (povstalecký vůdce), Ilji Plamence (černohorský ministr armády) a Marici Karadžićové s rodinou (vnučka náčelníka Pekiće). Mnoho pozornosti, péče a posléze i srdečných slov v písemných záznamech věnoval B. Bouček tříleté Julce, další vnučce náčelníka Pekiće; Pekićova žena dokonce Boučkovi nabídla, aby vzal dítě s sebou do Čech. Později si po L. Kubovi poslali dárky a pozdravy.

B. Bouček byl po celou dobu svého pobytu v Šavniku v kontaktu se dvěma Čechy v Cetinji – „*s korespondentem 'Politiky' Penkem a s kapelníkem vojenské kapely Antonínem Šulcem*“ a zdůrazňuje, že „*týž mi koná všeochotně služby a na něj se obracím každého týdne*“. Tito krajané mu předávali poštu a noviny, které dostával z domova, i zásilky z Cetinje (mimo jiné i list Glas Crnogorca). V pracovních záležitostech se nejčastěji obracel na doktora Tomiče a měl stálé kontakty s černohorským poštovním agentem v Kotoru Ramadanovićem. Bouček přidal i další zajímavé informace, např. že prvním ševcem v Černé Hoře byl Čech Václav Bíba, a neopomněl zdůraznit, že Černou Horu ve světě proslavil malíř Jaroslav Čermák. Poukázal také na historické kontakty Černohorců s Rusy.

Velice zajímavě Bouček ilustruje a porovnává s českou tradicí obyčje při křtech, svatbách, pohřbech a svátcích, podrobně popisuje zvyk rodinné „slavy“ (svátek patrona rodiny) anebo nářek žen nad nebožtíkem. Zvláštní pozornost věnuje pravoslavným kněžím, jakož i vzhledu, oděvu, mentalitě a zvykům lidí, se kterými se setkal. Je nadšen zájmem místních lidí (většinou negramotných) o všechno nové a jejich schopností pamatovat si události z vlastní a místní historie. „*Dějiny jim zpívá guslar, který se sám doprovází na gusle*“ (Bouček 1912, s. 29). Sám Bouček převypravuje některé příběhy a rozhovory s lidmi kolem sebe. Nadšeně cituje překlady některých básní z epické ústní tradice, které slyšel od místních guslarů. „*Opravdové skvosty jsou srbské národní písně. Ty však nutno čísti v originálu... Nejčistší nářečí srbské jest černohorské*“ (Bouček 1912, s. 52–53). O sobě říká, že se jeho srbština znatelně zlepšila a že se naučil psát srbskou cyrilicí.

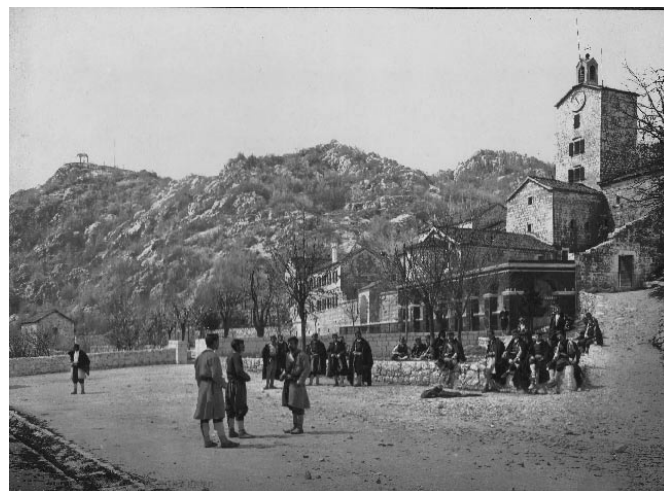
Popisuje také přípravu jídel, odívání, osobní hygienu a zdravotní stav obyvatel, způsob vážení a dopravy zboží, obchodní styky s Bokou Kotorskou, nedostatek řemeslných výrobků a moderního technického vybavení a poskytování humanitární pomoci. Přibližuje také společenské a dětské hry, způsoby přípitků, další obyčje a život v rodině, včetně postavení mužů, žen a dětí. Tyto Boučkovy zápisy mají charakter hodnotného etnografického materiálu. Půlroční pobyt v horské vesnici nepochybně vybízel také k popisu neobvyklého přírodního okolí Šavniku s kaňony, horskými řekami a pastvinami. Velmi obrazně hovoří i o sousedních horách: Durmitoru, nejvyšší hoře Černé Hory, a hoře Vojnik; podobně ilustrativní jsou také popisy cest a míst, kterými procházel při cestě z Cetinje do Šavniku a zpět. Nabízí i obecnější údaje o Černé Hoře a zmiňuje i vědce, kteří zkoumali její geografii a přírodu: J. Pančiče a A.(?) Radiče z Bělehradu a J. Pantočka ze Slovenska.

Boučkova archivní pozůstalost

Fond Bohumila Boučka v Polabském muzeu v Poděbradech byl zpracován a popsán v polovině šedesátých let minulého století. Obsahuje celkem 14 knih registru menšího formátu (Soupis 1997, s. 57–58). Každá archivní jednotka (dopisy, dokumenty, fotografie, knihy atd.) je v registrech očíslována a krátce popsána, což umožňuje snadné navedení uživatelů do obsahu fondů. Fond

samozřejmě pokrývá celý život B. Boučka a dokumenty, které se vztahují k jeho lékařské misi v Černé Hoře, tvoří zvláštní jednotku. Je také potřeba zmínit to, že si B. Bouček i později dopisoval s mnoha Jihoslovany, takže okruh jeho přátel a korespondentů přesahuje černohorské prostředí.

Vlastní deník, o kterém se zmiňuje ve své knize, se v tomto fondu nenachází. To však nemusí znamenat jeho definitivní ztrátu. Pozornost si proto zasluhuje i fond jeho syna Bohuslava Boučka, významného lékaře a univerzitního profesora medicíny, jenž se nachází v Památníku národního písemnictví v Praze. V uvedeném fondu jsou uchovány i „Zápisky praktického lékaře MUDr. Bohumila Boučka, vzpomínky z let 1873–1923, 1 kus“ (Bohuslav Bouček, s. 11), jež zde čekají na další zpracování a využití, či porovnání s publikovanými záznamy. Dalším krokem pro zhodnocení detailních záznamů pořízených „in situ“ o lidech v černohorském Šavniku, o jejich životních podmínkách a o jednotlivých událostech protitureckého povstání by měl být jejich překlad do srbštiny. Boučkovy záznamy autobiografické povahy jsou cenným etnografickým a historickým pramenem, svědectvím z oblasti „lidských dokumentů“ neboli tzv. mikrohistorie (Klímová 1955; Brednich a další 1982), jež oslovují nejen svojí autenticitou a bezprostředností aktivního účastníka dějin, ale i citlivostí a vnímavostí pozorovatele cizokrajného prostředí.

Cetinje, hlavní město Černé Hory na přelomu 19. a 20. století (Archiv Polabského muzea Poděbrady, fond dr. Bohumil Bouček, inv. č. H20.089).

POZNÁMKY:

1. O tom hovoří i černohorský kníže ve svých memoárech. Srov. Petrovič 1969, s. 307.
2. Petrovič 1969, s. 306; Vuković 1985, s. 249; Popović 1995, s. 155; Babić 1978, s. 236; Šćepanović 1998, s. 307.
3. B. Bouček jeho jméno neuvádí vždy v celé této podobě a správně; v knize najdeme jména Bogdan Mehvedovič Drobňák, Bogdan

Drobňák, Bogdan i Bogda a jedná se stále o tutéž osobu, jejíž podpis *Богдан Дробњак* jsme našli v korespondenci uložené v Boučkově pozůstalosti. Na vysvětlenou: příjmení Memedović se formovalo od muslimského/tureckého jména Memed (Mehmed), jenž se v Černé Hoře dávalo dítěti jako druhé jméno s ochrannou funkcí, a jméno Drobňák označovalo místo, odkud člověk pocházel (z Drobňaku).

LITERATURA:

- Babić, B.: *Prilog izučavanju položaja hercegovačkih izbjeglica u Crnoj Gori 1875–1878*. In: Stogodišnjica crnogorsko-turskog rata 1876–1878. Zbornik radova. Titograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1978, s. 223–242.
- Brednich, R. W. – Lixfeld, H. – Moser, D. – Röhrich, L. (eds.): *Lebenslauf und Lebenszusammenhang. Autobiografische Materialien in der volkswissenschaftlichen Forschung*. Freiburg i. Br.: bez vydavatele, 1982.
- Bohuslav Bouček (1886–1953). *Písemná pozůstalost*. Zpracovali Karol Bílek a Dana Holmanová. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, 1988.
- Bouček, B.: *Mezi raněnými Černohorci*. Poděbrady: V. Hoblík, 1912.
- Crnogorska bibliografija. Tom IV-knj. 3, sv. 1. *Bibliografija o Crnoj Gori na češkom jeziku 1801–1991*. Sestavily Zdeňka Rachůnková a Michaela Řeháková. Cetinje: Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“, 1993.
- Crnogorska bibliografija. Tom IV-knj. 3, sv. 2. *Bibliografija o Crnoj Gori na češkom jeziku 1801–1991*. Připravily Zdeňka Rachůnková a Michaela Řeháková. Cetinje: Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“, 1993.
- Ćorović, T.: *Šavnik iz zaborava*. Šavnik – Beograd: vl. nákladem, 2007.
- Hrabětová, J.: *Poděbrady. Průvodce po přírodních a historických zajímavostech města a okolí, po muzeích a místech vztahujících se k významným osobnostem*. Poděbrady: Polabské muzeum, 1999.
- Klímová, D.: *Vyprávění aktuální události. (K 55. výročí souborného vydání Lidských dokumentů Augusty Šebestové.)* Český lid 42, 1955, s. 283–284.
- Kuba, L.: *Na Černé Hoře. Cesty podniknuté za účelem sbírání národních písní roku 1890 a 1891*. Praha: E. Beaufort, 1892.
- Kuba, L.: *U Crnoj Gori. Putevi preduzeti sa namjerom sakupljanja narodnih pjesama (1890–1891)*. Podgorica: CID, 1996.
- Petrovič, Nikola I.: *Autobiografija. Memoari. Putopisi*. Cetinje: Obod, 1969.
- Popović, S.: *Memoari*. Cetinje – Podgorica: Izdavački centar – CID, 1995.
- Radusinović, P. S.: *Stanovništvo Crne Gore do 1945. godine*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1978.
- Soupis osobních písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*. Uspořádala J. Hanzalová. Praha: Sekce archivní správy Ministerstva vnitra ČR, 1997.
- Šćepanović, G.: *Ratni sanitet u Crnoj Gori za vreme vladavine Nikole Prvog Petrovića*. In: Kralj Nikola – ličnost, djelo, vrijeme. Zbornik radova. Tom II. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1998, s. 301–322.
- Vuković, G.: *Memoari. Knjiga 1*. Cetinje – Titograd: Obod – Pobjeda, 1985.

Summary

Bohumil Bouček's Medical Mission in Montenegro between 1875 and 1876 from the Ethnological and Cultural and Historical Point of View

Bohumil Bouček (1850–1926) is known especially as founder of the spa in Poděbrady. As the young physician, he spent six months in medical mission in Šavnik in Montenegro, where the Austrian-Hungarian Government posted him during the so-called Herzegovina Uprising 1875–1876. In his letters, published at that time, as well as in the book “Among wounded Montenegrins, years 1875–6” he depicted the course and some details of the anti-Turkish uprising, not excepting the contacts with other Czechs and foreigners working in the region. He described the treatment of the wounded rebels and local people and he recorded the every-day life in families (way of livelihood, food preparation, hygienic habits, various customs and festivities, folklore tradition, position of popes in the society etc.). His records represent both the “little” history of the uprising and the source for ethnologists, physicians and scientists from other scientific branches.

Key words: Montenegro, Šavnik, Czechs abroad, medical mission, Herzegovina Uprising

POSTOJE A NÁZORY ROMSKÝCH SPOLEČENSKÝCH PŘEDSTAVITELŮ K VYBRANÝM OTÁZKÁM TÝKAJÍCÍM SE KOMUNITNÍCH KONFLIKTŮ

Zdeněk Uherek, Tereza Pojarová

V tomto příspěvku si klademe za cíl prezentovat a částečně interpretovat odpovědi třiceti zástupců romských organizací, kteří byli kontaktováni na základě mezinárodního šetření prováděného v rámci projektu 6. rámcového programu EU, nazvaného *Peace-Com*, jehož dílčí vyhodnocení jsme uskutečnili jako součást výzkumného záměru EÚ AV ČR.¹ V našem textu nejprve krátce shrneme cíle projektu, v jehož rámci byl pramenový materiál shromážděn, následně charakterizujeme zahrnuté organizace a výzkumný vzorek respondentů, představíme výběr otázek a vyhodnotíme odpovědi.

Peace-Com a základní charakteristika výzkumu

Hlavním cílem projektu *Peace-Com* je analýza příčin a vývoje komunitních konfliktů v evropských zemích, která by měla vyústit v navržení možností jejich řešení. Konflikty, na které je zaměřena pozornost, jsou nejružnějších typů, rozsahu a jejich aktéři patří k relativně obtížně srovnatelným skupinám. Zvažován je přitom také vliv procesu evropeizace na dané komunity a míra, jakou tento proces přispívá k vzrůstu/poklesu možných tenzí. Projekt si vedle sumarizace evropských lokálních konfliktů a jejich klíčových determinant bere za cíl vymezení stěžejních ukazatelů, na jejichž základě by bylo možné vznikající konflikt včasné identifikovat a případně mu i předcházet. Konstrukce takových indikátorů by měla být dále použita jako základ pro místní politická opatření a implementaci mírových programů.

Vzhledem k velkému počtu a rozmanitosti nebylo možné v rámci projektu obsáhnout evropské komunitní konflikty v celé jejich šíři a bylo tedy zapotřebí přistoupit k užšímu výběru. Samotný výběr oblastí se řídil kritériem diverzity a geografického rozsahu, byl vypracován s ohledem na různorodost v sociálních funkcích konfliktu. Nutno poznamenat, že konflikt je zde chápán nikoli pouze v negativním smyslu, zejména v případě nenásilných konfliktů jde spíše o prostor k vyjádření skupinového názoru. Konflikt je v tomto pojetí protipólem konsensu i obecné apatie, důležitým předpokladem společenské změny, a tedy i samotný výběr zohledňuje jak desintegrativní, tak i integrativní stránku konfliktu.

V rámci projektu byly vypracovány případové studie pokrývající následující oblasti: Severní Irsko, Baskicko, Kypr, Belgie, slovinskou autochtonní menšinu v Rakousku, Jižní Tyroly v Itálii, ruskou menšinu v Estonsku, Korsiku, Kosovo, Sandžak, Vojvodinu a problematiku Romů z Maďarska, ze Slovenska a z České republiky. Výběr právě těchto oblastí naplňuje podmínku kulturní a geografické diverzity, jakož i diverzity ve vztahu k rozsahu a formě konfliktu – zvažovány jsou faktory jako stupeň násilnosti konfliktu, ekonomický význam jeho aktérů či celkový dopad pro daný region. Informace, jež měly posloužit jako základ pro jednotlivé analýzy, byly získány jednak z dosavadní literatury a ze studií, především ale dotazníkovým šetřením uskutečněným mezi představiteli vybraných komunit.

V případě České republiky byla pozornost zaměřena na Romy, kteří se dostávají do konfliktních situací a sebe často vnímají jako objekty diskriminace a násilí.² České prostředí bylo spolu se Slovenskem a s Maďarskem zahrnuto do širšího problémového okruhu středoevropských Romů. Výběr respondentů byl v souladu s tematickou orientací výzkumu zacílen na hlavní aktéry sledované problematiky – zástupce a mluvčí organizací činných na tomto tematickém poli. Co do významu se jednalo o představitele s lokální, regionální, ale i celostátní působností, mnohdy činné ve více institucích zabývajících se Romy, či obecněji lidskými právy, sociální a menšinovou politikou.

Výzkumné nástroje a konstrukce výběrového souboru

Podkladem pro výběr respondentů se staly databáze EU AV ČR získané předchozí spoluprací a výzkumem Romů a dále kontakty, jež jsou uvedeny na největších českých internetových portálech věnovaných této tematice.³ Základní nástroj pro získání potřebných informací byl dotazník sestavený v mezinárodní kooperaci a závazný pro všechny typy konfliktů. Je rozdělený do několika tematických okruhů, jimž bude pozornost věnována níže. Z přibližně čtyřiceti oslovených svolilo třicet osob k vyplnění dotazníku, resp. k zodpovězení jeho otázek během řízeného rozhovoru.

Organizace, jejichž zástupci byli zároveň našimi respondenty, měly rozmanité spektrum působnosti. Primárně byly zaměřeny na Romy a respondenti se také jako Romové vymezovali.⁴ Zaměření organizací charakterizovali sami respondenti. Největší počet organizací označili tak, že bychom je mohli zahrnout pod název kulturní a vzdělávací (5). Stejně velkou skupinu tvořily organizace zaměřené na sociální práci (5). Dále zde byly organizace konzultační a poradenské (například v oblasti práva nebo bydlení) (4), další se orientovaly na potlačování diskriminace (například na trhu práce) (3), na politickou činnost (3), jiné byly zacílené na děti a mládež (3), na sociálně patologické jevy a jejich prevenci (pomoc Romům po výkonu trestu, drogově závislým atd.) (3). Méně již bylo organizací zaměřených především na šíření informací (2), církevních (1) či zaměřených na eliminaci etnických tenzí (1). Výběr takto vymezených organizací vznikl spontánně, a pokud jsme ho nějak záměrně ovlivňovali, tak především tím, že jsme se snažili oslovovat organizace, které mají nějaký politický dosah. Těchto organizací je však relativně málo a i ty, které by mohli jejich vedoucí činitelé označit za politické, raději zůstávají ústy svých lídrů konceptualizovány jako výchovné, vzdělávací nebo jako zaměřené na sociální práci. Jak je zřejmé, také vedoucí osobnosti organizací jsou činní převážně v oblasti kultury a sociálních služeb, přičemž orientace na tuto oblast reflektuje celkovou strukturu zaměření romských elit. Jednotlivé organizace, v nichž se respondenti angažují, nefungují zpravidla jako solitéry, ale jsou zasazeny do širšího systému institucí (lokálního, regionálního, celostátního i nadnárodního charakteru) propojených vzájemnou spoluprací a podporou.

Organizace jsme se snažili volit tak, aby se výběr dotkl všech významnějších regionů a jejich lokalizaci přibližuje následující tabulka.

Brno	2
Český Krumlov	1
Hodonín	1
Hradec Králové	1
Kladno	1
Liberec	1
Ostrava	3
Pardubice	3
Píseň	1
Praha	14
Roudnice nad Labem	1
Vítkovice	1

Ve výčtu lokalit výrazně dominuje Praha se čtrnácti institucemi. Odráží to skutečnost, že zde sídlí celá řada významných romských organizací s celostátní působností, ale též okolnost, že zde žije mnoho osobností z řad romské inteligence, kteří se stali našimi respondenty. Jak je z tabulky zřetelné, nedostatečně je zastoupen především severočeský region. Chtěli bychom touto cestou poděkovat všem romským respondentům, kteří nám věnovali čas a ochotně s námi dotazník vyplnili. Ve svých organizacích zaujímal postavení, která specifikovali nejčastěji jako předseda (8),⁵ vedoucí (7), ředitel (5), koordinátor (3), koordinátor projektu (2), generální sekretář (2), hlavní redaktor (1), místopředseda (1), jednatel (1).

Z charakteristik jednotlivých funkcionářů v náznaku vyplývá, jak si lze představovat romskou společenskou elitu. Ve skupině bylo zastoupeno devatenáct mužů (63 %) a jedenáct žen. Byli zde stejným podílem (37 %) zastoupeni respondenti s vysokoškolským vzděláním a středoškolským vzděláním s maturitou, zatímco základní a učňovské vzdělání uvedlo pouze 10 %, resp. 7 % (u 9 % nebylo vzdělání uvedeno). Mezi vystudovanými obory bylo přitom nejčastěji zastoupeno sociálně právní, humanitní a pedagogické vzdělání. Z hlediska věkových kategorií byl nejčastěji zastoupen interval 50–59 let (30 %), následovaný 27 % u věkové kategorie méně než 30 let.

V úvodu se respondenti měli vyjádřit k působnosti dané organizace. Jednou z otázek tedy bylo, koho reprezentují.⁶ Velká část uváděla, že Romy, nebo Romy v České republice (13), další specifikovali, že členy své organizace (3), romské děti a mládež (3), klienty, kteří používají služby organizace (2), sociálně znevýhodněné (2), děti ve věku 2–20 let (1), romské ženy a studenty (1), národnostní menšiny (1), nezaměstnané a nové příchozí ze Slovenska (1), lidi ze sociálně vyloučených lokalit (1), rodiny s dětmi (1), romské střední vrstvy a mládež (1).

Dále jsme respondenty požádali, aby zkusili odhadnout, kolik lidí zastupují.⁷ Počet reprezentovaných jedinců se u představitelů jednotlivých organizací výrazně lišil. Nejvíce respondentů odpovědělo, že zastupuje několik desítek osob, nebo jejich číselné odhady několik desítek (tj. do sta osob) specifikovaly (13), další skupina (5) odhadovala počet zastupovaných osob v intervalu 100–1000 osob, a další snadno kvantifikovatelná skupina se jakýchkoli odhadů zdržela (4). Zbylí respondenti (8) odhadovali vyšší počty podporovatelů: 1500, 2400, 6000, 7000, 65 % Romů v Ostravě, tisíce Romů.

Předpoklady vzniku napětí, konfliktu

V současné Evropě bychom našli jen málo státních útvarů, pokud vůbec nějaké, které lze označit za homogenní. Intenzivní interakce skupin odlišných na úrovni jazykové, kulturní, náboženské, sociální, demografické, která je v urbanizovaném evropském prostředí nevyhnutelná, mnohdy vede ke konfliktům. Zejména v případě skupin žijících v menšinovém postavení v rámci širšího celku se často setkáváme s požadavky kulturních práv za účelem zachování jazyka či charakteristických kulturních vzorců. V některých případech však skupinové požadavky přesahují rovinu kulturní svébytnosti a směřují radikálněji k cílům, jakými je autonomie, popřípadě nezávislost. Způsoby, jakými usilují jednotlivé skupiny o dosažení svých cílů, stejně tak i okolnosti a podmínky, za jakých dochází ke vzniku meziskupinové tenze, případně k eskalaci napětí v otevřený konflikt, se staly hlavními výzkumnými okruhy projektu Peace-Com.

Předmětem zájmu, jsou komunitní konflikty, přičemž komunita je pro potřeby projektu Peace-Com chápána jako uskupení, jehož členové sami sebe vnímají a okolím jsou vnímáni jako specifická odlišující se skupina.⁸ V případě některých z těchto komunit lze hovořit o národu, etnické, či náboženské skupině se sdílenou představou vlastní specifičnosti, jak ji popsal Benedict Anderson (Anderson 1983). Ať se však odkazují k ideji suverénního národa či nikoli, termín „komunita“ je zde použit ve smyslu vazby k místu, či sociální charakteristice, na jejímž základě se postupně formuje sdílený světový názor, kultura a „komunitní duch“ (Tönnies 1955). Členství v komunitě výrazně determinuje identitu jednotlivce, materiály k projektu Peace-Com akcentují, že často vzniká nezávisle na individuální vůli a může být předurčeno např. rodinnou příslušností. Podstatný je zde holistický rozměr konceptu komunity, členství v těchto uskupeních přesahuje do ostatních sociálních rolí a ovlivňuje většinu aktivit jedince.

Komunitní konflikt se obecně vztahuje k situaci, kdy se alespoň jeden ze skupinových aktérů dané společnosti vymezuje na základě určitých znaků (objektivních či subjektivních) a staví se, nebo se ocitá v opozici vůči svému okolí. Téma skupinových konfliktů bylo zpracováno v mnoha studiích, většinou ze zorného úhlu etnicity, náboženství, či minoritního postavení.⁹ Projekt Peace-Com vychází z premisy multidimenzionality – situace, která je označována např. za etnický konflikt,¹⁰ ale zpra-

vidla je kombinací kulturních, politických, ekonomických aspektů a konflikt tedy nelze redukovat pouze na jeho etnickou stránku. Navíc je nutné zohlednit časový vývoj konfliktu a posuny v jeho dimenzích – z konfliktu původně konfesního se stane konflikt ekonomických zájmů apod. Z tohoto důvodu se jeví „komunitní“ pro označení konfliktu autorům projektu Peace-Com jako terminologicky nejvýstižnější. Komunitní konflikt tedy vzniká tam, kde se zájmy a cíle několika skupinových aktérů dostávají do střetu. V takové situaci je pro pozorovatele nutné rozlišit a podrobně prozkoumat jak rovinu požadavků a cílů, tak i centrální ideu uskupení, stejně jako akce, jakými o své cíle členové komunity usilují.

V jakých oblastech vnímají romští představitelé komunitní konflikty?

Romští představitelé zvažovali celou škálu z předem vymezených základních dimenzí komunitních konfliktů. Výzkumný nástroj byl zkonstruován s ohledem na teorie zvažující široké spektrum příčin konfliktů a za účelem větší přehlednosti byly dále činitelé konfliktu rozčleněny do následujících kategorií: 1. kulturní dimenze vztahující se ke konfliktům náboženským, lingvistickým a konfliktům skupinové identity; 2. socioekonomické, demografické a teritoriální aspekty sledovaného fenoménu; 3. politické faktory, např. možnost podílet se na politických procesech, angažovanost, vnitroskupinové mocenské vztahy a problematika občanství; 4. činitelé ovlivňující skupinové konflikty (vnější faktory – např. proces globalizace či vztahy se sousedními státními celky).

Z hlediska četnosti odpovědí byla nejfrekventovanější formulace, podle které je primární příčinou tenze etnická rozdílnost.¹¹ Na druhém místě byla preferována položka socioekonomických rozdílů, na třetím místě dlouhotrvající nenávisť, na dalším jazykové difference a dále problém kriminality či osobní bezpečnosti. Respondenti vybírali ze sedmnácti položek,¹² z nichž některé byly pro sledovaný typ komunitních konfliktů zcela irelevantní. Výběr ovšem naznačuje, že si respondenti konfliktní situace frekventovaně představují jako střet životních stylů, hodnot a norem a na dalším místě jako střet sociální – jedná se především o konfrontaci ekonomické úspěšnosti a neúspěchu, která umocňuje pocit ohrožení.

Přibližně polovina respondentů se pokusila svoje stanovisko dále specifikovat v otevřené otázce.¹³ Jejich odpovědi měly značný rozptyl a četnosti jednotlivých odpo-

vědí proto mají malou váhu. Zajímavé jsou spíše oblasti, do nichž jednotlivé odpovědi směřují. Největší frekvence měla odpověď, že Romové jsou nezaměstnaní, vyloučení z trhu práce (5), a na druhém místě byl identifikována otázka vzdělanosti Romů (4), na třetím místě jsou stereotypy a předsudky vůči Romům (3) a stejnou četnost vykazuje názor, že konflikty vznikají i z toho důvodu, že Romové se nyní snaží obnovovat své zvyky a tradice a jsou viditelnější ve sdělovacích prostředcích (3). Na dalších místech Romové uváděli, že příčinou konfliktů je sociální nerovnost, rasismus, integrační problémy Romů, odlišný životní styl, nedostatek politické vůle romské problémy řešit, okolnost, že se Romové cítí ohroženi a že jsou imigranti.

Odpovědi na dvě významově totožné otázky ukazují, že romské intelektuální a politické špičky vidí hlavní příčinu komunitních konfliktů jednak v životním stylu Romů, který je jim vlastní, v rasismu nebo v předsudcích majority, a nebo v otázce sociální situace Romů, jejíž součástí je i jejich vzdělanostní úroveň. Jedná se o tři konstanty v diagnostice potíží Romů, jež jsou vzájemně provázány, ale každá tato stránka problému vyžaduje odlišný typ sociální akce. Pokud respondenti vybírali z předem formulovaných položek uzavřené otázky, jejich nejfrekventovanější odpovědí byla etnická rozdílnost, pokud odpověď formulovali sami, častěji se přiklonili k označení sociální situace Romů.

Kde hledali romští respondenti počátky komunitních konfliktů?

S otázkou příčiny komunitních tenzí a konfliktů souvisí i představa jejich počátku. Konceptualizace počátku má svoji důležitost, neboť identifikace počátku souvisí též s identifikací příčin. Největší počet tázaných příslušníků romských elit se shodl na tom, že konfliktní situace nastávaly již od příchodu Romů do českých zemí, nebo že konflikty zde existují již z dávné minulosti. 37 % všech dotázaných odpovědělo jen takto neurčitě, nebo hovořilo o 12. či 14. století, kdy se první Romové v Čechách podle jejich informací měli objevit. Část respondentů (7 %) téma konfliktních situací nespojovala jen s příchodem Romů do Čech, ale do Evropy obecně. 10 % všech dotázaných upřesňovalo, že konflikty se vyhrótily během feudalismu,¹⁴ další respondenti (13 %) spojovali počátek konfliktů s rokem 1945, kdy přišli Romové do českých

zemí ze Slovenska. Všechny tyto výpovědi spojuje představa o dlouhodobosti konfliktu a jeho spojení již s přítomností Romů v českých zemích.

Druhá, méně početná skupina respondentů (33 %) se přiklonila k názoru, že konflikty nastaly až v nedávné minulosti, tedy po nějaké době bezkonfliktního nebo méně konfliktního soužití. Menší část z této méně početné skupiny vyslovila názor, že konflikty nastaly už v době komunistického Československa, větší část, že přišly až po roce 1989. Někteří příslušníci romské elity upřesňovali, že komunitní konflikty se neobjevily bezprostředně po roce 1989, ale později, po roce 1992 nebo 1993, nebo že se objevily v roce 1993, ale vyhrótily se až po roce 2000. Zazněl zde též názor, že existovaly během celého období socialismu, kdy se ale o nich nehovořilo, pak na krátko pominuly a Romové byli vnímáni jako součást české společnosti, a znovu eskalovaly po roce 1993.

Co dle názorů respondentů přispělo k eskalaci komunitních konfliktů?

Tak jako se lišily odhady týkající se počátků komunitních konfliktů lišily se také identifikace hlavních událostí a společenských faktorů, které přispěly k jejich eskalaci.¹⁵ Zatímco však větší část dotázaných hledala počátky konfliktů v dávné minulosti, klíčové determinanty vyhrócení konfliktů byly nejčastěji shledávány v současných nebo nedávno minulých společenských procesech a tendencích. Respondenti nejčastěji uvedli, že stěžejní události, které přispěly k intenzifikaci komunitních konfliktů jsou změny po roce 1989 spojené s privatizací a nezaměstnaností Romů (uvedlo 10 osob). Druhou nejfrekventovaněji uváděnou odpovědí byl rasismus (4). Větší počet respondentů se též shodnul na odpovědi, že při eskalaci konfliktu hrála roli kombinace několika faktorů, mezi nimiž hraje důležitou roli xenofobie, etnocentrismus a řada historických okolností (3). Další respondenti hledali vysvětlení v jazykových a kulturních rozdílech (2), v násilné integraci po roce 1945 (2), nebo vyjádřili názor, že konflikty souvisí s politickou manipulací, absencí občanského principu v české společnosti, sociální exkluzí a odpíráním přístupu k zaměstnání, vzdělání a veřejným službám. Poslední identifikovanou skupinu hlavních příčin respondenti spatřovali v historických událostech jakými, jsou druhá světová válka či kolektivní charakter migrace Romů ze Slovenska.¹⁶

Kdo je při řešení komunitních konfliktů nejlivnější?

Dalším tématem, jehož se řízený rozhovor s romskými představiteli zaznamenávaný do dotazníkových formulářů dotkl, byly subjekty, které jsou v řešení komunitních konfliktů nejlivnější.¹⁷ Respondenti mohli jmenovat až 5 subjektů. Ne všichni však využili příležitosti obsadit všech pět polí. Na seznamu odpovědí se ocitlo čtyřicet devět subjektů, které se v odpovědích jednotlivých respondentů jen relativně zřídka opakovaly. Někteří respondenti se spíše soustředili na ústřední orgány, jiní odkazovali k organizacím s lokální působností. Nejčastěji byly jmenovány nejrůznější nevládní a neziskové organizace, které poskytují konkrétní asistenci na lokální úrovni (19x). Někdy tyto organizace byly personifikované v jedné osobě. Z ústředních orgánů byla nejčastěji jmenována obecně vláda ČR (8x), Ministerstvo práce a sociálních věcí (4x), Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity (3x). Relativně frekventovaně byla zmiňována místní správa (7x) a městský úřad (5x) v místě působnosti organizací, které respondenti zastupovali. V sedmi případech byla zmíněna jako vysoce vlivná média, jmenována byla též romská občanská sdružení, ale též jednotlivci, jako ing. Karel Holomek, JUDr. Emil Ščuka, Miroslav Kotlár. Zmíněny byly též mezinárodní organizace Open Society Fund (2x), Evropská unie (2x) a Rada Evropy (2x).

Koho respondenti považovali za nejdůležitější spojence?

Podobně široký rozptyl měla odpověď na otázku týkající se nejdůležitějších spojenců, s nimiž oslovení představitelé romských sdružení spolupracují.¹⁸ Pouze v některých případech se odpovědi překrývaly s těmi, které respondenti označili v oblasti komunitních konfliktů za nejlivnější. Spojenci byli nejrůznější provenience a v nejhojnějším počtu byla zastoupena místní správa a samospráva (místní úřad, městský úřad, městská rada, městské zastupitelstvo byly jmenovány 13x) a nejrůznější nevládní neziskové organizace a romská sdružení (obecně bylo označení NNO použito 4x, konkrétní nevládní a neziskové organizace a romská sdružení v České republice byly zmíněny 11x, jen zřídka byla však některá konkrétní organizace označena více než 1x). Mezi důležitými spojenci se 2x objevilo Muzeum romské kultury v Brně a 2x Občanské sdružení Velká Ohrada. Z ústředních orgánů bylo jako důležitý spojenec jmenováno Ministerstvo práce a sociálních věcí 4x a Ra-

da vlády pro romské záležitosti 2x. Častěji než ve výčtu institucí, jež mají vliv na vývoj komunitních vztahů, se ve výčtu spojenců objevovaly zahraniční organizace nebo mezinárodní organizace. 2x byla uvedena Mezinárodní romská unie, 2x Open Society Fund a 1x byly zmiňovány například OSN, OSCE, Romské centrum Vídeň, Centrum romských práv v Budapešti, ale též univerzita v Grazu. Mezi spojenci figurovaly také místní školy a někteří romští funkcionáři jmenovali též jednotlivce, vlivné romské rody nebo romské firmy. Do seznamu spojenců se dostali: ing. Karel Holomek, JUDr. Emil Ščuka, Ivan Veselý, Helena Balabánová, Lydia Poláčková, Slepčikovi z Ústí nad Labem, Kotlárovi z Liberce, Malikovi ze Zlína, firma Dunka z Českého Krumlova.

Závěr

Výčet odpovědí na několik otázek, jež jsme představili v textu, je pouze prvním náznakem vyhodnocení a interpretace výzkumu zaměřeného na představitele společenských organizací, které se přímo jako romské deklarují, nebo mají Romy jako důležitou součást svých klientů nebo podporovatelů.

Výzkum potvrzuje, že zaměření těchto organizací v České republice je velmi často primárně orientováno na sociální práci a na kulturní a výchovnou činnost. Na tyto aktivity se soustřeďují i vedoucí osobnosti organizací. Do sféry politické jak na celostátní, tak komunální úrovni organizace orientované na romské občany zasahují minimálně, nebo zprostředkovaně přes sociální práci. Příčiny této situace byly doposud analyzovány nedostatečně a spíše je tušíme, než abychom je uměli seriózně doložit. Publikovaným vodítkem k další práci v této oblasti mohou být například rozbory Evy Sobotka z Lancaster University ve Velké Británii, která se pokusila odpovědět na otázku, proč po prvotních volebních úspěších Romů na počátku devadesátých let 20. století v řadě zemí střední Evropy došlo k jejich ústupu z politické scény (Sobotka 2001). Podobně lze jmenovat text Thomase Actona a Ilony Klímové, který se mimo jiné dotýká problémů působení Romů v mezinárodních organizacích ve vztahu k jejich úloze na lokální politické scéně (Acton – Klímová 2001). V této souvislosti je zajímavé stanovisko Evy Sobotka, která upozorňuje, že vedle změny politického klimatu, způsobu komunikace mezi politiky a voliči a dalších faktorů zde určitou úlohu sehrály i vzrůstající možnosti nevládních a neziskových organizací a způsob jejich

financování. Romským elitám se tak otevřela nová možnost společenského působení, při němž nenaráželi na tak ostrou konkurenci jako v politické sféře.

Přestože však mají romské vůdčí osobnosti přístup do politických struktur limitovaný, jejich výpovědi svědčí o tom, že určité vazby na politické struktury a na struktury místní správy a samosprávy pravděpodobně existují. Recenzenti tohoto článku sice namítají, že se může spíše jednat „o zbožné přání než o realitu“, respondenti však tuto spolupráci deklarovali a my pouze konstatujeme, že na lokální i celostátní úrovni romští představitelé identifikují své spojence, od nichž získávají morální podporu a prostředky na své projekty. Část těchto organizací tvoří i instituce, které romští představitelé považují za klíčové, instituce, které mohou podle jejich názoru k řešení komunitních konfliktů nejvíce přispět.

Zasíťování romských organizací do širších společenských struktur je důležité a působení romských organizací prostřednictvím těchto sítí může ovlivňovat společenské klima. Peter Vermeersch z univerzity v Leuvenu považuje takovéto působení Romů na lokální úrovni za významnou politickou aktivitu a zejména tzv. „advocacy networks“ pečlivě sleduje (Vermeersch 2001). Jak však identifikovat, s kým je opravdu důležité udržovat pevné vztahy?

Pokud se zaměříme na spektrum institucí, které romští lídři považují za klíčové, zaznamenáme jeho nesourodost a roztržitost. V odhadu možností jednotlivých společenských a politických institucí se respondenti značně rozcházejí. Někteří z nich klíčové instituce identifikují na lokální úrovni, někteří mezi ústředními orgány státu a jejich mezirezortními komisemi, někteří vsázejí na mezinárodní organizace. Spektrum spojenců jednotlivých romských sdružení je ještě pestřejší. Není mezi nimi žádná jednotící linie, společná platforma. Z výzkumu je zřejmé, že se představitelé romských organizací naučili hledat spojence také v zahraničí, že se naučili vytvářet mezinárodní sítě, a tím napomáhají, aby jejich témata měla mezinárodní publicitu a jejich řešení mělo meziná-

rodní kontrolu. Jak však ukazují Thomas Acton a Ilona Klímová, mezinárodní participace řady romských organizací a jejich situace na tuzemské společenské scéně spolu mnohdy nekorespondují (Acton – Klímová 2001).

Představitelé oslovených organizací jen stěží odhadují dosah své činnosti. Někteří ho měří počtem klientů, s nimiž jsou v bezprostředním kontaktu, někteří se naopak domnívají, že zastupují celé rozsáhlé skupiny lidí překračující řád tisíců, či desetitisíců. Není na tom nic divného. Nikdo z nás přesně nezměří, jaký dosah jeho práce má. Existují však metody, jak společenský či politický vliv odhadovat, a osobnosti, které v politických kruzích působí, by jim měly věnovat pozornost už proto, aby měly pádný argument, že někoho zastupují. V našem výzkumu se každopádně objevilo několik jednotlivců a rodin, o nichž si alespoň někteří respondenti myslí, že mají velkou moc, nebo je označují za své spojence.

Jak ukazují odpovědi na otázky pátrající po příčinách a počátku konfliktu, řada romských respondentů rezignovala na představu, že by se otázka soužití Romů a neromských obyvatel mohla beze zbytku v blízké budoucnosti vyřešit. Určitá rezignace je patrná zejména v odpovědích respondentů, kteří říkají, že tu konflikt byl v podstatě odjakživa a že se jedná o konflikt etnický, nebo konflikt životních stylů. Ti, co vidí příčiny konfliktů v oblasti sociální, si většinou spíše dokáží představit jejich řešení. Mnozí z nich také kladou jejich počátky do nedávné minulosti a domnívají se, že tu jakýsi konsensus kdysi byl, ale se změněnými poměry už neexistuje. Samozřejmě představa o zlatých časech v dobách minulých je zpravidla nerealistická. Stimuluje však k hledání pozitivních řešení spíše než fatální představa, že konflikty tu byly odjakživa a jsou dány povahami zúčastněných skupin.

Ještě jednou zdůrazňujeme, že zjištění nelze aplikovat na romské komunity jako celek. Výzkum mapuje pouze názorové spektrum romských vedoucích osobností v romských organizacích. Jedná se o názory a informace lidí, kteří se profesionálně zabývají skupinami, o nichž hovoří.

POZNÁMKY:

1. Peace-Com je akronym projektu. Jeho nezkrácený název zní *Peace Processes in Community Conglict: From Understanding the Roots of Conflicts to Conflict Resolution*. Contract no. CIT2-CT-2004-506372. (Označení výzkumného záměru EÚ AV ČR, v.v.i.: AV0Z90580513).
2. Dokládají nedávné frekventované žádosti o azyl v zahraničí. Viz též *Zpráva o stavu romských komunit v České republice za rok 2005*. Praha: Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity 2006, zejm. s. 24–26.
3. <http://www.romea.cz>, <http://romove.radio.cz/en>, <http://www.dzeno.cz>

4. V organizacích pracovali též Neromové, my jsme však záměrně volili respondenty z řad Romů.
5. Pro zjednodušení uvádíme pouze v mužském rodě, přestože jednotlivé funkce uváděli jak muži, tak ženy.
6. V přesném znění: „Koho zastupujete nebo se snažíte zastupovat?“
7. V přesném znění: „Zkusil byste odhadnout, kolik máte podporovatelů nebo sympatizantů?“
8. Konceptualizace komunity a následně komunitních konfliktů pro potřeby projektu Peace-Com lze nalézt v základních dokumentech projektu, zejména v dokumentu *Peace-Com project* na webové stránce <http://peacecom.spri.ucl.ac.be> a dále v dokumentu *Deliverable 1: „Community Conflicts in Europe: A review of the literature“* <http://peacecom.spri.ucl.ac.be/external/documents/D1%20Final12.doc> (oba tyto texty nejsou autorizovány, nemají uvedeno místo a rok publikování) – naposledy navštíveno 26. 1. 2008.
9. Např. Coser 1968; Barth 1969; Glazer a Moynihan 1970; Burton 1990, Ronen 1997.
10. Nebo také náboženský, kulturní, národnostní aj.
11. Za primární příčinu komunitních konfliktů ji označilo dvacet tři respondentů, za sekundární příčinu pět respondentů a pouze dva respondenti nepřikládali faktoru etnické diverzity žádnou váhu.
12. Etnická rozdílnost, konfesní rozdílnost, jazyková rozdílnost, dlouhodobá nenávisť, koloniální minulost, vojenská či jiná intervence, zahraniční intervence, teritoriální spory, požadavek národní suverenity, bezpečnostní zájmy, socioekonomické rozpory, spory o majetek, demografické změny, vměšování elit, korupce, neadekvátní politické instituce, kriminalita.
13. Znění otázky bylo: Jaké jsou příčiny konfliktu mezi Romy a ostatními obyvateli v České republice?
14. Uváděli například období vlády císařovny Marie Terezie nebo jejího syna Josefa II.
15. Přesné znění: „Jaký byl hlavní faktor, nebo jaká byla hlavní událost, která přispěla k eskalaci tenzí mezi Romy a Neromy?“
16. Respondenti odpovídali na otevřenou otázku a mohli tudíž formulovat odpověď libovolně.
17. Přesné znění otázky: „Vyberte pět klíčových aktérů, kteří se podle vašeho názoru v romské problematice v posledních deseti letech nejvíce angažují a řekněte, v čem vidíte jejich význam.“
18. Přesné znění otázky: „Koho považujete za hlavní spojence při hájení vašich zájmů týkajících se Romů?“

LITERATURA:

- Acton, T. – Klímová, I.: *“The International Romani Union: an East European answer to West European question?”* In: Guy, W. (ed.) *Between Past and Future. The Roma of Central and Eastern Europe*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2001.
- Anderson, B.: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983.
- Barth, F.: *Ethnic Groups and Boundaries: the social organization of culture difference*. London – Oslo: Allen – Unwin and Forlaget, 1969.
- Burton, J.: *Conflict: Resolution and Prevention*. New York: St Martin's Press, 1990.
- Coser, L.: *Continuities in the study of social conflict*. New York: Free Press, 1968.
- Glazer, N. – Moynihan, D. P.: *Beyond the melting pot: the Negroes Puerto Ricans, Jews, Italians and Irish of New York City*. Cambridge: MIT Press, 1970.
- Ronen, D.: *The Challenge of Ethnic Conflict, Democracy and Self-determination in Central Europe*. London: Frank Cass, 1997.
- Sobotka, E.: *The Limits of the State: Political Participation and Representation of Roma in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*. JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, 2001, Vol. 1, No. 1.
- Tönnies, F.: *Community and Association*. London: Routledge & Kegan Paul, 1955.
- Vermeersch, P.: *Advocacy Networks and Romani Politics in Central and Eastern Europe*. JEMIE: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, 2001, Vol. 1, No. 1.
- Zpráva o stavu romských komunit v České republice za rok 2005*. Praha: Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2006.

Summary

Attitudes and Opinions of Roma Social Representatives to Selected Issues Relating to Community Conflicts

The contribution proceeds on the analysis of responses by Roma leading employees of 30 institutions dealing with social work, consultancy, cultural activity and political activities. The data have been obtained within the solution of the international project called Peace-Com, focused on the community conflicts in Europe. The text concentrates on determination of the term “community conflict” and shows, which Roma leading personalities look for the beginnings and causes of those conflicts in the Czech countries. The research has shown a quite significant co-operation of organisations cooperating with Roma with state administration and local self-governments, non-governmental and non-profit-making organizations and international organizations as well as a big heterogeneity in looking for causes and beginnings of community conflicts and a small interconnection of Roma organization among each other. The research has also confirmed that the Roma penetrate the political sphere to a quite low extent, they have, however, their allies there. The Roma elites concentrate rather on social works and cultural activities. The research concerned just the organizations and only the leading Roma representatives were interviewed. It does not represent the opinions and attitudes in Roma communities generally.

Key words: community conflict, Roma community

KDESI V RODOPECH...

Stručná rukopisná popiska z rubu této fotografie zní: *Turecká třída z Bulharska, Rodopy*. Etnická a náboženská mapa bulharských Rodop je však natolik složitá, že na základě takové popisky nelze s jistotou určit skoro nic: může jít o tzv. Pomaky (nom. plur. Pomáci i Pomaci), tedy slovanské obyvatelstvo, které během obsazení Bulharska osmanskou říší přijalo z donucení či konjunkturalismu islám; dnes žijí Pomáci převážně ve venkovských sídlech středních a západních Rodop. Nebo to mohou být skutečně etničtí Turci, trvale na území Bulharska usazení, kteří dodnes tvoří řadu víceméně samostatných enkláv v jižní a východní části Rodop. Nebo to může být úplně jiné etnikum islámského náboženství, např. Řekové. Obecně totiž na Balkáně pojmenování Turek či Turci znamenalo mohamedán, mohamedáni; etnické označení zastupovalo označení náboženské.

Tato fotografie však bezezbytku naplňuje kompoziční schémata, kterými se fotografie školních tříd vyznačovaly a vyznačují v celé šíři geografické i časové: uprostřed pedagog, podle výrazu rezignovaný až otrávený; jemu nejbližší premianti, v tomto případě submisivně působící dívky; a čím dále od středu, tím horší či alespoň problematičtější žáci – mimojazykové signály vysílané zadní řadou jsou dostatečně srozumitelné. Stejná a dlouhé roky neměnná kompoziční schémata najdeme na školních fotografiích v podstatě odkudkoliv. Poněkud překvapivé je to, že v muslimském prostředí a už v době vzniku fotografie, tedy kolem roku 1910, je to třída koedukovaná.

Při bližším prozkoumání zjistíme, že jde o přefotografovaný pozitiv s drobnými retušemi – školákovi v prostřední řadě vpravo vymizíkovali pokrývku hlavy. Akviziční peripetie pozitivu jsou neznámé, jako nejpravděpodobnější se zdá získání z terénního výzkumu u reemigrantů na jižní Moravě nebo na Slovensku.

Helena Beránková (s přispěním Václava Štěpánka)

K dalšímu čtení:

Beránková, H.: „V každou žití hodinku věnujte mi vzpomínku ...“ aneb *O školních fotografiích*. Umění a řemesla 39, 1998, č. 3, s. 73–75.

Jireček, K.: *Cesty po Bulharsku*. Praha: Museum království českého, 1888.

Kovačevičová, S.: *Znaková funkcia fotografie v rodinnom a spoločenskom živote*. In: Zborník Slovenského národného múzea LXXXVIII. Etnografia 35, 1994, s. 32–62. Martin: SNM – EM, 1994.

Rychlík, J.: *Dějiny Bulharska*. Praha: Lidové noviny, 2000.

Školní fotografie – muslimská třída, Rodopy, Bulharsko. Na rubu rkp. popiska „Turecká třída z Bulharska, Rodopy“. Neznámý autor, nedatováno, ca 1910. Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, pozitiv 14 x 9, negativ ve sbírkách EÚ není. Inv. č. FA 12973.

SLOVÁCI V RUMUNSKU: „ARCHAICKÁ“ KAŽDODENNOST

Cíl cesty

V září roku 2007 jsem opět měla možnost navštívit Rumunsko. Tentokrát jsem vynechala díky agroturistice stále populárnější a navštěvovanější české obce v Banátu a cílem mé cesty se stalo několik vesnic položených východně od města Oradei blízko hranic s Maďarskem (v bývalém Sedmihradsku), které od konce 18. století osídlovali Slováci z oblasti Zemplína, Oravy, Detvy a Kysuc. Nejvíce času jsem věnovala obcím Gemelčička (Făgetu) a části obce Sarany (Sarani), místními zvané Vagaše.¹ Lidé z Gemelčičky říkají, že jsou „Bihorjaňa“, podle správní oblasti Bihor. Ve Vagaších, kde teprve před rokem zavedli elektrický proud, žijí zase „Salažaňa“, podle správní oblasti Sălaj.²

Kontrast

Toto slovo nejvíce charakterizuje všechny oblasti místního života. Jde

o oblast kontrastů. Podstatné rysy duchovního a společenského života se zde od 19. století dosud příliš nezměnily, i když lidé již mají domácnosti vybavené televizory a počítači (někteří i s připojením na internet) a tradiční technologie tu kombinují s moderními a módními materiály. Například přestože zde nejsou zpevněné cesty, chodí mladé dívky do školy na vysokých podpatcích. Doma a při hospodářských pracích však zůstávají mnozí stále bosí. Někteří lidé žijí z prodeje vlastních produktů, sběru hub a z výdělků za pomocné práce, jiní jezdí pracovat do zahraničí, většinou do Rakouska, na Slovensko a do České republiky. Přeprava lidí koňskými povozy je tu stejně běžná jako přeprava auty (vesměs starší Dacie). Pěstuje se žito, za něj se pak kupuje pšenice na bílý chléb.³ Děti musí docházet do školy několik kilometrů, vybavení tříd je velmi archaické a doprovodným jevem je chytání myší na lep. Přesto řada dětí studuje i na střední a vysoké škole.⁴ Navzdory těžkým životním podmínkám místní nepodléhají pocitům, že by se

třeba na Slovensku žilo lépe, a hromadně neopouštějí své domovy. V případě humanitární pomoci, zejména v podobě ošacení, je nutné postupovat velmi obezřetně, aby nebyla dotčena osobní hrdost zdejších lidí.⁵

Podzim

Kromě toho, že zde stejně jako jinde probíhají běžné polní práce a dozrává ovoce (hlavně švestky, jablka, hrušky, hrozny), zelenina (papriky, rajčata, dýně pro dobytek, zelí), fazole a v jižněji položených místech (Čerpotok – Valea Cerului) také kukuřice, představuje toto roční období pro místní především kopání brambor a sběr hub. Na houby chodí celé rodiny, včetně dětí školou povinných (samozřejmě místo vyučování). Sušené i syrové houby vykupuje na váhu jedna italská firma za velmi výhodné ceny (v porovnání s jinými zdejšími možnostmi). Někteří místní podnikavci proto těsně před prodejem vsťikují injekční stříkačkou do syrových hub vodu. Tento prohrěšek se stal za mého pobytu i námětem nedělního kázání v kostele. Houby se suší nabodané na tenkých, listů zbavených větvič rozvěšených na stromech i podél zápraží obytných a hospodářských staveb, nebo pouze volně rozprostřené nejčastěji na střeších a dokreslují atmosféru teplého podzimního období.

Kopání brambor („krumplí“) je rovněž záležitostí celé rodiny. Často se však muži nechávají najímat jako kopáči za peníze u sousedů, kteří potřebují pomoc – jejich vlastní pole musí počkat. Vícečlenné skupinky kopáčů se posilují domácí pálenkou (slivovice, rezná, vínovice), někdy také zpěvem slovenských, rumunských a maďarských písní. Brambory se přenášejí v jednouchých typických dřevěných splétaných koších. Část sklizně se prodá, zbytek se skladuje v kamenných sklepích umístěných mimo dům či v hruškovitých jamách vyhloubených v zemi v síni nebo také mimo dům.

Gemelčička, usedlost s tříprostorovým obytným křídlem, současný interiér kuchyně.
Foto R. Stadler září 2007.

Obydlí

V obci Gemelčička i Šarany stojí samostatné usedlosti v rámci rozptýlené zástavby (v Gemelčičce v rozptýlu asi 30 km). Obytný dům v Gemelčičce je tříprostorový, kuchyně – síň – světnice (světnice funguje jako studená místnost), ve Vagaších (slovenská část Šaran) dosud zůstává řada usedlostí dvoupřístorových. V posledním roce zde přibýly, po zavedení elektřiny, kryté osvětlené dřevěné verandy před vstupem. V Gemelčičce je charakteristickým znakem současných modernizací domů prodloužení vstupní síně před vstupní průčelí domu v podobě rizalitu se sedlovou nebo stanovou střechou. Hospodářské prostory (chlěvy, kůlny, stodoly), chlebová pec, palírna, sklep i komory jsou umístěny mimo dům v samostatných stavbách, rozestavených buď pravidelně podél dvora, nebo zcela nahodile v blízkosti domu (podmiňuje to konfigurace terénu). Koně i krávy jsou ustájeni společně. U každé usedlosti stojí vysoké kuzele stohů sena (seno je uspořádáno kolem středové tyče). Jeden stoh vydrží až dva roky (jako krmení pro dobytek). Ke každé usedlosti neodmyslitelně patří obdélníková zahrada obehnaná nízkým jednoduchým plotem z tyčoviny nebo latí.

Paralelně se uplatňuje řada stavebních technik. Obytné budovy se nejčastěji stavějí z nepálených cihel („válikov“) na kamenné podrovnávce, nebo jako omítané hliněnou omítkou na roubené stěny obité latkami. Na soudobé úpravy a přestavby se používají též kupované pálené cihly i syporexové kvádry. Hospodářské stavby mají nejčastěji stěny roubené (omítané i neomítané), nebo postavené pomocí dřevěného bednění z dusané hlíny. Na drobné objekty chlévů pro prasata používají místní nejčastěji roubenou konstrukci, kterou opět na latování a na tenké větve omazávají hlínou. Někdy se stěny z tyčoviny proplétají větvemi.⁶ V průběhu posledního roku zaznamenalo místní stavitelství boom novodobých materiálů, které se aplikují souběžně s tradičními technologiemi.

U roubených stěn, jež se hlavně ve „Vagaších“ stále považují za nejfunkčnější, se již nevyplňují spáry mezi trámy hlinou a mechem jako dříve, nýbrž montážní pěnou. Do hliněných stěn si lidé osazují plastová okna a používají kupované lesklé venkovní barevné nátěry (typický je výzdobný motiv kosočtverce). Jen výjimečně nenalezneme v jednoduchém tyčkovém, nebo latovém plotě novou kovovou vstupní bránu (trubková konstrukce, plechy a na nich zdobné ornamenty z kovových profilů). Ve všech dvorech a při hospodářských stavbách se setkáváme s napajedly pro dobytek, koně i drůbež vyrobené z velkých pneumatik (traktorů a zemědělských strojů).

V průběhu posledních dvaceti let byly až na několik málo výjimek postupně nahrazeny tradiční slaměné došky krytinami plechovými, z pálených tašek nebo vlnitými azbestocementovými pásy. Při okraji cesty jsem se setkala i s menší tradiční dřevěnou stavbou se sedlovou střechou, kterou jsem nejdříve považovala za seník, šlo však o garáž (used-

lost, k níž patřila, stála v nevýhodné poloze pro vjezd).

Interiér obytných prostor je charakteristický pestrými barvami stěn (kupované pigmenty ve vápně), podlaha v jednoduchých dvoupřístorových domech stále zůstává hliněná. Ve většině případů se v domech nacházejí starší trámové stropy („hrady“) s deskovými záklopy. Neodvratná modernizace však, stejně jako na vesnicích u nás, přinesla podbíjení stropů. Na rovné stropy lze vytvářet „modernější“ dekorativní prvky (například umělé krápníky). Z typického vybavení obydlí je třeba jmenovat pletené a háčkové potahy, nástěnné výšivky s různými triviálními motivy a nejrůznější typy záclon (ručně dělané i kupované). Nezbytnou součástí vybavení domu se rychle staly po zavedení elektřiny televizory, mikrovlnné trouby, ledničky a někde i pračky a počítače pro děti.

Realita

Život lidí je v těchto oblastech silně orientován na kostel a osobnost faráře.⁷

Gemelčička, usedlost s tříprostorovým obytným křídlem, současný interiér kuchyně. Foto R. Stadler září 2007.

Nedělní mše jsou významnou společenskou událostí a řeší se tu i obecné záležitosti každodenního života. Před kostelem se rozdává pošta a přijíždí sem pojezdňá prodejna s občerstvením. Farář sehraává také významnou sociální roli – zaměstnává při pomocných pracích (sbírání jablek, kopání brambor apod.) chudé sirotky, nebo je podporuje finančně.

Pro českého etnologa nabízí zdejší kraj spoustu oblastí výzkumu, které již na Moravě nebo v Čechách nelze realizovat. Za významný fenomén považují právě ono střetávání novodobého dravého světa s „archaickými“ modely. Tuto skutečnost je třeba bezvýhradně akceptovat.

Alena Dunajová

Poznámky:

1. Gemelčicka založena v roce 1811, Šarany ve druhé polovině 19. století.
2. V této oblasti se střetávají tři správní oblasti Rumunska Bihor, Sălaj a Cluj.
3. Chléb většinou kupují.
4. Většina odchází na slovenské lyceum v Bodonoši (Budoj).

Vagaše, dvouprostorový obytný dům. Foto A. Dunajová září 2007.

5. V jiné rovině se pohybuje tato problematika u Čechů v Banátu. Zde jsou jakákoli pomoc a dar brány za samozřejmost.
6. Proplétané štíty omazané hlínou jsou typické pro sousední rumunské etnikum. V jižnějších oblastech, např. v Čerpotoku, se setkáme se štíty proplétanými štípanými plochými dřevěnými pásy.
7. Lidé vyznávají římskokatolické náboženství. V Gemelčicce působí rovněž sestry sv. Kříže, které pomáhají při výuce dětí, organizují obyčejové obchůzky, jedna sestra se věnuje zdravotnické péči. Bydlí v sesterském domě s břizolitovou omítkou vystavěném před deseti lety.

KARLU FOJTÍKOVÍ K NEDOŽITÝM DEVADESÁTINÁM

Výročí devadesáti let, kterých by se dne 21. února 2008 dožil doc. dr. Karel Fojtík, CSc. (1918–1999), je jistě vhodnou příležitostí k nostalgické vzpomínce na dobrého člověka, jakým tato čelná osobnost české etnografie byla. Stejně tak je Fojtíkovo nedožití jubileum pádným důvodem k připomenutí jeho díla,

k zamyšlení nad jeho významem pro náš obor i nad jeho vlastními životními osudy.

Rodák z jihomoravských Vojkovic získal vynikající vzdělání, když po vystudování reálného gymnázia v Brně se stal posluchačem Filozofické fakulty brněnské univerzity, kde si zvolil obory indoevropský jazykozpyt a národopis. Vysokoškolské studium dokončil až v roce 1946 státnicemi z češtiny a ruštiny, doktorát pak složil ze srovnávací etnografie a jazykozpytu v roce 1950. Téhož roku nastoupil jako odborný asistent do semináře pro etnografii na své alma mater, ale už v roce 1953 přešel na nově vznikající brněnské pracoviště Kabinetu pro etnografii ČSAV, kde se stal vedoucím. Na univerzitní katedře etnografie a folkloristiky tehdejší UJEP však i nadále působil jako externí přednášející. Zde se také v roce 1967 na základě práce z historické etnografie habilitoval a byl jmenován docentem. V letech 1971 pak K. Fojtík stanul v čele brněnského pracoviště Ústavu pro etnografii a folkloristiku, aby tuto funkci vykonával až do roku 1984, ale poté ještě deset let zde působil jako konzultant.

Navzdory náročným řídicím funkcím, nadto zastávaným ve složité době, Karel Fojtík proslul zejména svým vědeckým dílem. Zabýval se nejen rozmanitými tradičními národopisnými tématy, k nimž ovšem přistupoval s využitím moderních metod, ale jeho největší význam tkví v průkopnickém bádání v oblastech, dosud národopisci opomíjených. Šlo především o studium dělnictva, průmyslových oblastí a města. Zkoumání dělníků zahájil dílčími studiemi o bydlení a životě brněnského textilního dělnictva od konce 18. a v 19. století. Poté se několik let intenzívně věnoval výzkumům hornictví a horníků, které završil monografií *Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru* (Praha 1961), napsanou společně s kolegou a přítelem Oldřichem Sirovátkou. Další výzkum a studium města či spíše velkoměsta Fojtík zacíлил na Brno, kde několik desetiletí pracoval a působil a které

výborně poznal. Od padesátých let až po léta devadesátá publikoval – vedle statí zaměřených na jinou problematiku – řadu studií a článků o rozmanitých projevech každodenního života obyvatel moravské metropole. Významně přispěl i k poznání etnografického obrazu Moravy v 17. a 18. století, sledoval problémy etnicity a přispíval i ke studiu etnických procesů v pohraničí.

Jestliže pouhý výčet Fojtíkových prací je pozoruhodný, mnohem větší obdiv k nim přináší studium jeho díla, které udivuje fundovaným přístupem, rozsáhlými znalostmi každého tématu i širokého kontextu dané problematiky a v neposlední řadě okouzluje i brilantním literárním zpracováním. Karel Fojtík zde vždy uplatňoval své nesmírně široké vědění spojené s proniknutím do hloubky kýžené problematiky i s filozofickým nadhledem. Velkou zásluhu má pak o vědeckou výchovu svých spolupracovníků a žáků, z nichž ovšem upřednostňoval takové, jež se mu jevíli vhodnými k štedré intelektuální investici. Nikdy nepřestanu považovat za jedno ze svých životních štěstí, že i já sám jsem patřil mezi tyto učedníky pana docenta Fojtíka.

Karel Altman

OKRÚHLE JUBILEUM SONE BURLASOVEJ

V polovici minulého roku (*23. 6. 1927) oslávila krásne životné jubileum jedna z najvýznamnejších odborníčok na štúdium ľudovej piesne na Slovensku i v slavistickom a stredoeurópskom bádani, dlhoročná pracovníčka Ústavu etnológie (predtým Národopisného ústavu) SAV v Bratislave, PhDr. Soňa Burlasová, DrSc. Ako žiačka prof. Jozefa Kresánka prináleží k druhej generácii bádateľov v oblasti modernej slovenskej etnomuzikológie na Slovensku. K jej najdôležitejšiemu prínosu patrí tradícia, ktorú

S. Burlasová v štúdiu hudobno-spevnej kultúry presadila a celkom samozrejme aplikovala vo svojich prácach, a to tradícia komplexného skúmania piesne z aspektu textu, melódie i funkcie (kontextových väzieb). Túto orientáciu ďalej rozvíjajú aj jej žiaci (Hana Urbancová a Eva Krekovičová).

Dielo jubilujúcej etnomuzikologičky je rozsiahle svojou kvantitou, ale i šírkou záberu. Charakterizujú ho – zjednodušene – štyri zásadné línie výskumu:

1. regionálne a lokálne výskumy (realizované v kontexte s inštitucionálnymi projektami prípravy kolektívnych monografií). K zásadným výsledkom takéhoto charakteru patria v prvom rade rozsiahle kapitoly S. Burlasovej v monografiách: *Banická dedina Žakarovce* (1956), *Horehronie* (1988) a *Hont* (1988), ako aj špeciálna knižná monografia *Ľudová pieseň na Horehroní* (1987). Výskumy realizovala jubilantka predovšetkým na území Slovenska, ale tiež u Slovákov v bývalej Juhoslávii, Maďarsku a v Bulharsku.

2. Štúdium súčasných procesov vo fungovaní piesne v rurálnom prostredí, najmä na príklade novovznikajúcej piesňovej tvorby, prostredníctvom ktorého S. Burlasová poodhalila mnohé mechanizmy inovácie folklórnych repertoárov a zároveň prekročila hranice striktné puristicky vymedzovaného „tradičného folklóru“ smerom k procesom folklorizmu či amatérskej tvorbe a k procesom

tvorivosti všeobecne. Svoju pozornosť sústredila najmä na piesne partizánske a piesne viažuce sa tematicky k zakladaniu a fungovaniu jednotných roľníckych družstiev (knižná monografia *Ej, prišli sme, prišli sme na pole družstevné*, 1980). Tieto procesy – najmä na príklade tzv. partizánskych piesní – sledovala S. Burlasová v širšom porovnávacom zábere (predovšetkým slavistickom).

3. Osobitné miesto v diele jubilantky zastávajú výskumy piesňových žánrov, ktorých výsledky publikovala autorka v početných knižných prácach a štúdiách. Z knižných publikácií spomeniem aspoň *Vojenské a regrútske piesne* (1991), zo štúdií má základný význam pre slovenskú vedu napr. jej práca o pohrebných nariekaniach.

4. A napokon osobitne treba zvýdihnúť úsilie S. Burlasovej zasvätené štúdiu slovenských ľudových balád, z interetnického hľadiska významnej zložky piesňového repertoáru. Baladám venovala jubilantka sústredenú pozornosť viac ako 30 rokov, už od začiatku šesťdesiatych rokov, a to v medzinárodnej koordinácii s Kommission für Volksdichtung pri svetovej organizácii Société internationale d'ethnologie et de folklore. K tejto problematike vydala prácu *Ľudové balady na Horehroní* (1969), dvojzväzkovú publikáciu *V širom poli rokyta 1, 2* (1984) a monografiu *Slovenské ľudové balady* (2002).

Výskumy zamerané na vybudovanie Archívu naratívnych piesní v Ústave etnológie SAV v Bratislave zavŕšila S. Burlasová vydaním trojzväzkového slovensko-nemeckého *Katalógu slovenských naratívnych piesní / Typenindex slowakischer Erzähllieder 1–3* (Etnologické štúdie 1998, č. 2–4). Archív, pozostávajúci z prepisu troch exemplárov každého textu balady, je dostupný bádateľom zo Slovenska i zo zahraničia v troch korpusoch, usporiadaných: 1. podľa tematiky; 2. podľa prameňov / zberateľov; 3. podľa miesta výskytu / záznamu.

Všetko najlepšie, pani doktorka!

Eva Krekovičová

MÍLA BRTNÍK OSMDESÁTILETÝ

Když se 7. 1. 1928 Miloslav Brtník narodil, jeho rodiče nemohli tušit, jakých úspěchů v životě dosáhne. Faktem zůstává, že už od mládí se věnoval hudbě a zpěvu. Přitahovaly jej zejména lidové písně rodného kraje – Horácka. A to z obou jeho částí, moravské i české. Ostatně, rodná Jihlava leží na zemské hranici. M. Brtník se stal jedním ze zakladatelů folklorního dění v této části státu a umělecky i organizačně velmi výrazně zasáhl do jeho vývoje. Zde můžeme pouze připomenout jeho zásluhu na udržení tradice skřípkařské hudby na Jihlavsku, tohoto významného fenoménu kulturního bohatství zdejších českých a německých muzikantů. Byl zakladatelem a uměleckým vedoucím souboru Vysočan, který náleží k našim předním folklorním tělesům. Navíc začal sbírat horácké lidové písně, zejména na Jihlavsku, Telečsku a Humpolecku. Svou bohatou žej zúročil zejména v roce 2004 v rozsáhlé sbírce *Zpěvník horáckých písní po lidech sebraných* (Jihlava 2004), která svým záběrem a přesností zápisu patří k největším přínosům posledních let a zůstane trvalým zdrojem poznání a též připomínkou obětavé práce M. Brtníka.

Oslavenec však není jen muzikant a sběratel lidových písní. Rozumí i lidovým tancům a má pro ně cit. O tom vypovídá přesvědčivě spousta jeho vynikajících choreografií pro řadu souborů u nás i krajanských kolektivů v zahraničí. Stal se také významným organizátorem na poli folklorního dění. Zapojil se příprav pořadů na různých horáckých festivalech, ale dlouhodobě i ve Strážnici. Působil na nich jako autor, režisér, moderátor, odborný spolupracovník či rádce v tom nejlepší smyslu slova. A působí tak dosud. O jeho názory a nápady je zájem, a tak od roku 1995 působí ve Strážnici jako člen Senátu programové rady festivalu.

Za zmínku stojí také připomenutí jeho práce po společenských změnách

v roce 1989, kdy se aktivně podílel na vzniku Horáckého folklorního sdružení, jehož uznávaným a respektovaným předsedou se stal. Je stále zapojen i do činnosti Folklorního sdružení ČR. Zkrátka, Miloslav Brtník náleží mezi osobnosti folklorního dění u nás. Po právu mu ministr kultury udělil v roce 2006 Cenu za rozvoj tradiční lidové kultury a folkloru, při jejímž přebírání na strážnickém festivalu mu aplaudoval přeplněný amfiteátr Bludník.

Dnes se i já připojuji k mnoha gratulantům. Mílovi Brtníkovi děkuji za dlouholeté a upřímné přátelství, za vše, čím kdy napomohl Mezinárodnímu folklornímu festivalu ve Strážnici či našemu ústavu. Věřím, že naše spolupráce bude i nadále pokračovat. Mílo, děkujeme Ti a přejeme vše nejlepší. Mnohaja ljeta!

Jan Krist

ALENĚ PLESSINGEROVÉ S ÚCTOU

V tichosti rodinného kruhu oslavila 17. 1. 2008 první dáma českého národopisu své osmdesátiny. Když v roce 1999 Eva Večerková v *Ethnologia Europae Centralis* zevrubně zhodnotila životní dílo PhDr. Aleny Plessingerové, CSc. u pří-

ležitosti jejích sedmdesátin a připojila reprezentativní výběrovou bibliografii, mohl čtenář nabýt dojem, že se jedná o dílo v jistém smyslu završené. Ve skutečnosti právě poslední desetiletí představovalo v jubilantčině životě neobyčejně plodné období, vyplněné především pilnou prací nad hesly *Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Praha 2007) a úzkou spoluprací s manželem Josefem Vařekou na přepracovaném a doplněném druhém vydání jeho encyklopedie lidové architektury. A to uvádím jen ty nejvýznamnější publikační počiny, ač jich bylo daleko víc. Vlivem rodinných okolností postupně omezovala přednáškovou činnost a rozhlasová vystoupení, rovněž za terénními výzkumy se již přestala vydávat. O to více času věnovala psaní, a tak v klidu domova u psacího stolu zúročila dlouhá léta terénních výzkumů a prací s muzejními sbírkami z oblasti lidového oděvu, bydlení, stravy i zvykosloví a celé řady dalších okruhů, a to vlastními texty i zasvěceným a kritickým posuzováním textů druhých badatelů.

Svou profesní kariéru zasvětila Alena Plessingerová Národnímu muzeu v Praze, kde pracovala od roku 1952 až do odchodu do důchodu v roce 1993. Jako samostatná vědecká pracovnice národopisného oddělení tohoto muzea autorsky i organizačně vytvořila celou řadu pozoruhodných výstav doma i v zahraničí. Výstavní katalogy z jejího pera představují kvalitní odborná díla, která si zachovala trvalou platnost. Jako vedoucí národopisného oddělení NM, de facto v postavení ředitelky Národopisného muzea, v letech 1968–1986 vedle sbírkotvorné a popularizační činnosti akcentovala vědecký základ muzejní práce a vychovala řadu muzejníků, kteří důrazem na vlastní badatelství na A. Plessingerovou navazují. Jazykovými znalostmi, důstojným vystupováním a osobním přátelstvím s významnými zahraničními kolegy po léta pomáhala udržet i společenskou úroveň českého badatelství, a to i v době, kdy tyto hodnoty nebyly zrovna ceněny.

Vědecký přínos A. Plessingerové představují desítky studií z oblasti hmotné i duchovní tradiční kultury, podílela se též na problematice dělnické etnografie. Již samotný vstup jubilantky do vědeckého života předznamenal celoživotní píli, niterné zaujetí národopisnými tématy a vyhraněný smysl pro kritické přístupy. Závěrečnou disertaci studentky oboru národopis – slovanská filologie na Filozofické fakultě UK v Praze označil v roce 1953 profesor Karel Chotek za „jak rozsahem, tak obsahem největší studii naší národopisné literatury“. Práce měla bezmála čtyři stovky stran a shrnula autorčin výzkum zvykosloví zimního období (od sv. Ondřeje do Zjevení Páně) ve vsích na moravsko-slovenském pomezí. Oblast pod Javorníky jako ústupová, uchováající ještě v polovině 20. století mnohé z jevů tradiční lidové kultury zůstala pro A. Plessingerovou na řadu let zdrojem informací i oblíbenou krajinou, kam se opakovaně vracela studovat i odpočítat. Kandidátská disertace s názvem *Vývoj lidového interiéru a bydlení ve slovenských obcích pod Javorníky z roku 1964* a několik doprovodných studií o jednotlivých fenoménech lidové kultury z tohoto terénu (získávání a užívání vody, vývoj topenišť, zacházení s ohněm, existence stolu aj.) představují nesmírně cenný původní vklad jubilantky do národopisného bádání. Mnohé poznatky o lidové kultuře vytěžila i z jižních Čech, k nimž zvlášť přilnula. Zatím poslední její studie z oblasti obyčejové tradice se týká právě jihočeské porcinkule. Jak výzkum, tak autorství studie jsou společné s J. Vařekou. Po desítky let trvající manželská spolupráce znamená v případě Aleny a Josefa oboustranné obohacení, a i když každý z manželů má zcela osobitý výraz a tematické zaměření, v řadě společných prací se hranice autorství obrušují až k nerozeznání, zcela jistě ku prospěchu věci.

Alena Plessingerová je pilná badatelka širokého rozhledu, bystrá kritička, spolehlivá spolupracovnice, vtipná popularizátorka, velkorysá přítelkyně

pevného charakteru, v neposlední řadě obětavá manželka, pro niž křesťanské hodnoty nejsou prázdňnými slovy. Tak ji známe z Národního muzea, z Národopisné společnosti, z kolektivních prací i z přátelských rozmluv. Mnoho tělesných i duševních sil za všechny, kteří si Aleny váží a mají ji rádi, přeje

Lydia Petráňová

ETNOLOGIE A SOUČASNOST. (K DISKUSI O POJMECH A JEJICH KONTEXTU)

Pozoruhodná konjunktura zájmu veřejnosti o minulost v druhé polovině 20. století se stala nejenom podnětem pro pořádání nejrůznějších slavností s náměty z historie nebo z folklorních tradic, ale také přinesla dokumenty UNESCO, vybízející státy k péči o své kulturní dědictví, jak to dokládá nejnovější *Úmluva o zachování nehmotného kulturního dědictví*. V těchto souvislostech lze chápat usnesení vlády České republiky, nazvané *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice* (vl. usnesení č. 571/2003 Sb.).

Podle mého názoru tyto dokumenty „předběhly“ vědeckou reflexi některých pojmů, i když v nich jde o legislativní náměty, nikoliv o metodologické podněty. Nesou sebou však zažitá pojmová stereotypy neodpovídající soudobému stavu poznání. Přestože skončilo ideologicky motivované autoritářství ve vědeckém bádání a dnešní etnologie rozšířila své metodologické principy, ve společenském využívání tradic lidové kultury vzrostly snahy vybírat a upřednostňovat jen prvky podle své záliby. O tom, že zájem o informace o lidové kultuře je skutečně značný, svědčí 166 516 přístupů na internetový portál NÚLK v roce 2006. Tento údaj však zároveň zvyrazňuje odpovědnost této instituce za odborně správný obsah pojmů v tomto elektronickém médiu. Mnohé jistě upřesňuje

právě vyšlá národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. I když zachycuje v různé míře a na různé teoretické úrovni většinu základních pojmů, s nimiž se setkáváme v české národopisné/etnologické literatuře, ukazuje se potřeba reflexe mnohých těchto pojmů pro společenskou praxi. Je třeba diferencovat významy řady pojmů v širším sémantickém poli. Bez teoretické reflexe těchto pojmů nemůže NÚLK plnit jeden ze základních úkolů *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu*: být metodologickým základem pro regionální pracoviště. Dilematské vybírání prvků z komplexních a kontextuálně vázaných souvislostí a jejich stereotypní používání je v amatérském prostředí folklorních souborů možné. Účast absolventů etnologie na tomto procesu je přijatelná jen ve formě odborné expertízy (i když v období autoritativního režimu byla taková účast přímo vyžadována).

Využívání zaznamenaných prvků ze života rolnického obyvatelstva v minulosti k rozsáhlé společenské činnosti má závažné ekonomické a zejména kulturní důsledky, jimž je věnováno jen málo teoretických prací. Stereotypní opakování, že vystoupení folklorního souboru je krásné, protože využívá ke své činnosti starobylé prvky, tyto soubory poškozují, protože jejich působení je v postmoderní vzdělané společnosti jiné než případné přžitky v osobním nebo rodinném životě. Jejich vystoupení je krásné, protože je umělecky vytříbené. Prealfabetická kultura, jak lidovou kulturu nazývá Umberto Eco, může být pouze inspirací, nikoliv napodobeninou pro kulturu alfabetskou. Tradice se sice považuje za synonymum kontinuity, ale výzkumy prokazují, že poznatky a zkušenosti předávané z generace na generaci podléhají v průběhu historického vývoje tolika změnám, že jejich původní formy i obsahy jsou i pro školené badatele obtížně zjistitelné. Soubory lidových písní a tanců využívají ve svých vystoupeních emocionalitu mnohých prvků, které jsou přijímány neinformovanými diváky

mnohdy za autentické. Přitom tato činnost, založená na zaznamenaných prvcích lidových tradic, nemůže být považována jen za kategorii estetickou, nýbrž i sociologickou a etnologickou. Tyto typy současných kulturních aktivit zasluhují pozornost badatelské veřejnosti.

Umberto Eco se domnívá, že „kulturní průmysl“ začíná už Gutenbergovým vynálezem pohyblivých písmen, který umožnil hotovit „lidové“ tisky pro pouliční zpěváky a podomní prodavače. Tyto tisky přispívaly k alfabizaci mas a nesly „*primární konotace každého výrobku určeného masám, a to v tom, že nabízejí city, vášně, lásku a smrt už předem namíchané tak, aby vyvolaly žádoucí efekt*“ (Eco 1995, s. 13).

Dosavadní bádání prokazuje, že to, co nazýváme folklorem, je neodlučitelné od kontextu kultury a způsobu života. Funkce jednotlivých zapsaných obřadů, znaků a symbolů rolnické pospolitosti byly smysluplně srozumitelné jen jejich původním uživatelům. Formy i obsahy těchto jevů se proměňují a v jisté době se odpoutávají a osamostatňují vůči duševní dynamice, která je vytvořila: „*Trvalé proměňování kulturních obsahů, a nakonec celých kulturních stylů, je znakem či spíše výsledkem nekonečné plodnosti života, ale též hlubinného rozporu mezi jeho věčným děním a sebestproměňováním na jedné straně a objektivní platností a sebestvrzováním jeho vnějších podob a forem, jimiž nebo v nichž žije, na straně druhé*“ (Simmel 1997, s. 133). Netýká se to jen kultury obecně, ale i její části, již jsme si zvykli nazývat lidovou, která tvoří nedílnou jednotu kulturního dědictví každého národa. Často se mně zdá, že dosavadní etnologické bádání věnuje větší pozornost popisu jevů minulosti než zmíněnému rozporu mezi jejich „sebestproměňováním“ a „sebestvrzováním“.

Je všeobecně známo, že pojem kulturního dědictví jako významné kategorie společenského vědomí byl nastolen osvícenstvím a v 19. a 20. století nabýval nejrůznější konotace. Zejména v současné společnosti, označované

často jako postmoderní, se stává kulturní dědictví součástí celku kultury, která nabyла zvlášť významné místo v životě států, národů i jednotlivců. Kultura „*je v moderní společnosti minimální společnou atmosférou, v níž všichni mohou dýchat, mluvit a vyrábět. Nemůže to být kultura místně vázaná, nevzdělaná, nebo pouhá tradice*“ (Gellner 1993, s. 49). Kultura tedy není lidová ani nelidová. Z hlediska etnologie jde o složitý celek, zahrnující vědění, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti. Představuje mnohovýznamový negenetický program činnosti jednotlivců a sociálních skupin a je předávána prostřednictvím kulturního dědictví (Hrdý 1993, s. 67).

Důvody počátků studia této oblasti lidského života byly velmi praktické. Ve zprávě tzv. Gulbenkianovy komise, publikované I. Wallersteinem, se uvádí, že potřeba moderního státu mít k dispozici exaktnější vědění, na kterém by zakládal svá rozhodnutí, vedla již v 18. století ke vzniku nových vědních oborů. Vědci v 19. století začali zpracovávat historické poznatky o národech, jimiž by osvětlili přítomnost a nabídly oporu pro volbu budoucnosti. V tomto bádání měla významné místo antropologie, avšak „*společenské tlaky vnějšího světa později nutily antropology k tomu, aby se z nich stali etnografové jednotlivých národů*“ (Wallerstein 1998, s. 30). Podle této zprávy ve 20. století začalo studium kultury klást důraz zejména na zkoumání historicky podmíněných systémů, na studium významu lokální kultury a na posuzování hodnot obsažených v technickém pokroku. To přitahovalo badatele různých humanitních a sociálních oborů, z nichž mnohým tento důraz nabízel nové oblasti bádání (Wallerstein 1998, s. 73).

Pro pochopení specifického vývoje dvou proudů zájmu o tradice lidové kultury – vědeckého a diletantského – je třeba si uvědomit, že většina prvních zpráv o prealfabetické kultuře našich rolnických vesnic a o využívání jejich prv-

ků ke společenským aktivitám pochází převážně z druhé poloviny 19. století jak v souvislosti s aktivitami Ústřední matice školské, tak zejména v souvislosti s přípravou Národopisné výstavy československé v Praze. Teprve na konci 19. a na počátku 20. století budovali v českých zemích etnografii jako vědu badatelé v rámci různých vědních oborů (lingvistiky, historie, archeologie, literární vědy) a ve třicátých letech 20. století vznikly u nás samostatné semináře a později katedry národopisu / etnografie. Pozdní osamostatnění univerzitní výuky tohoto oboru a apologetické funkce rolnické kultury při formování novodobého národa v druhé polovině 19. století přispěly k tomu, že národopisný diletantismus ve službách osvěty se stal v době první republiky aktivní společenskou silou, zatímco etnografie byla laickými nadšenci označována jako katedrová věda.

S mnoha paradoxy se vyvíjela česká etnografie po 2. světové válce, kdy politický pragmatismus vlády sice přispěl k rozšíření univerzitní výuky etnografie a folkloristiky a k založení jejich vědeckých ústavů, ale politická moc se je snažila využít k osvětové službě a odborné podpoře svých mylných názorů o „nové“ lidové kultuře (Jančář 2002). Badatelské výsledky českých etnografů a folkloristů odpovídají jejich dobovým možnostem. Zdá se, že je oprávněné a nikoliv pejorativní konstatování badatelů ze zprávy Gulbenkianovy komise, že „*každý badatel je zakotven ve specifickém sociálním prostředí, a proto nevyhnutelně pracuje s předpoklady a předsudky, které působí na jeho vnímání a interpretaci sociální skutečnosti*“ (Wallerstein 1998, s. 97). Pregnantně to dosvědčují v nástinu dějin oboru Jiří Horák v době první republiky (1933) a Antonín Robek v období „normalizace“ (1976).

Většina studií a článků, zejména ve sbornících ze strážnických sympozií, věnovaných otázkám soudobého folklorismu, používá stereotypně pojmy, jejichž obsah bývá ambivalentní, nebo nejasný. Pod pojmem „lidová kultura“,

popřípadě „tradiční lidová kultura“ rozumí dosud mnozí lidé písně, tance a zvyky převážně vesnického obyvatelstva, využívané k předvádění na veřejnosti. Hudce a tanečníky dosti často označuje veřejnost jako „národopisce“ nebo „folkloristy“, stejně jako choreografy, scénáristy či organizátory jejich vystoupení. Je paradoxní, že po desetiletí byl vědecký národopis pokládán za jakéhosi arbitra, který má určovat co a jak z lidové kultury se může a má předvádět veřejnosti.

Chceme-li v duchu předchozích závěrů postihnout procesy vývoje novodobého zájmu o minulost, o zaniklé obsahy a formy kultury rolnické vesnice, je třeba si uvědomit, že „*folklor volné přírody se dostává na určenou a přesně vymezenou trasu turistické stezky, na trasu vymezeného času a navčičené pódiové hry na prostředí pravého domova*“ (Tyllner 2006, s. 12). Na počátku 20. století se zaznamenané vesnické písně staly součástí konzumní zpěvní a hudební kultury městské společnosti a odtud se vracely často zpět v nejrůznějších zušlechtěných podobách a byly znovu zapísovány a medializovány. Neplatí to jen o České republice; je tomu tak ve všech zemích celého kontinentu.

Vědecké veřejnosti je známo, že v průběhu 20. století vzniklo mnoho nových zvyků, rituálů a slavností, jimž se připisuje často značná starobylost. Zcela novým příkladem je současné svěcení nových krojů v kostele, ale patří sem nově vznikající folklorní festivaly, založené na dávných zvycích, jako je například straňanský masopustní festival nebo Vlčnovské slavnosti s jízdou králů. Například ve španělském Katalánsku se v polovině 20. století rozšířil zvyk na svátek sv. Kryštofa světit osobní auta. Když to kněz v jednom městečku po 2. vatikánském koncilu odmítal, věřící i nevěřící ho ke svěcení přinutili. Obdobně na městském festivalu v Barceloně má největší úspěch průvod zvaný „correfoc“. Vychází ze starobylých náboženských scén, obdývaných na svátek Božího Těla, v nichž bojovali čerti proti

nebeským bytostem vedeným archandělem Michaellem. Původně náboženský zvyk se v šedesátých letech rozšířil se i do jiných oblastí Katalánska a stal se atraktivní součástí tamních folklorních festivalů (Perez 1993, s. 41).

V padesátých a šedesátých letech byli absolventi oboru národopis/etnologie vmanévrováni do pozic jakýchsi hlídačů pomyslné pravosti krojů, písní, tanců a zvyků. Dokladem mohou být propozice soutěží lidové umělecké tvořivosti, včetně prvních ročníků folklorního festivalu ve Strážnici. Tak vznikly a udržují se různé pojmové stereotypy, jejichž obsahu jinak rozumí široká veřejnost a členové skupin zájmové umělecké činnosti, jinak absolventi etnologie. Proto se ukazuje potřeba, aby tomuto tématu věnovala vědecká veřejnost pozornost, zejména Etnologický ústav AV ČR a katedry etnologie na univerzitách. Nejde zde o základní noetické procesy, nýbrž o semiotické objasňování stereotypně užívaných pojmů, jež by mohly být podrobeny rozboru na odborném semináři.

Studie o využívání lidových tradic totiž pojednávají převážně o podmínkách, které vedly k tomuto fenoménu, avšak nevysvětlují, proč předvádění těchto tradic našlo pro svůj rozmach tak úrodnou půdu a přitažlivost. Je nutné například objasnit, zda takový projev přitahuje návštěvníky sám o sobě, nebo zda za tím účelem musí být označen jako autentický. Vzhledem ke specifickým úkolům Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici, pověřeného odborně manažerskými funkcemi při realizaci vládního usnesení ke *Koncepci účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v ČR*, by měl být organizátorem takového odborného semináře právě NÚLK, který vlastní i nezbytné organizační zázemí. V rámci navrhovaného semináře by možná bylo účelné formulovat principy bádání o procesu alfa-betizace kultury jako jedno z paradigmat současných badatelských záměrů jak etnologie a kulturní/sociální antropologie, tak sociologie. Identifikace folklorních jevů a jejich současný obsah je možné

osvětlit jen v rámci konkrétního společenského kontextu a v jejich sémantické šíři. Právě vydaná česká národopisná encyklopedie může být bezprostředním podnětem pro rozšíření a upřesnění nejvíce reflektovaných pojmů v současné postmoderní společnosti.

Josef Jančář

Výběr z literatury:

- Eco, U.: *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995.
- Gellner, A.: *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal, 1993.
- Horák, J.: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: *Československá vlastivěda*. Díl II. Sv. 2. Člověk. Praha: Sfinx Bohumil Janda, 1933, s. 408–456.
- Hrdý, L. – Soukup, V. – Vodáková, A.: *Sociální a kulturní antropologie*. Ediční řada Sociologické pojmosloví, sv. 3. Praha: Sociologické nakladatelství – Sociologický ústav AV ČR, 1993.
- Jančář, J.: *Proměny studia lidové kultury a jejího využívání v České republice*. In: *Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky*. Strážnice: Ústav lidové kultury 2002, s. 39–78.
- Jančář, J. – Krist, J.: *Národopisné slavnosti a folklorní festivaly v České republice*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2007.
- Krist, J.: *Několik úvodních poznámek k problematice prezentace a medializace tradiční lidové kultury*. In: *Problematika prezentace a medializace tradiční lidové kultury*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006, s. 5–8.
- Pérez, J. M.: *Tradicie, ľudové umenie a ideológia*. In: *Modely ochrany ľudovej a umeleckej výroby a remesiel*. Bratislava: ÚĽUV, 1993, s. 38–43.
- Robek, A.: *Dějiny české etnografie I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976.
- Simmel, G.: *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.
- Tyllner, L.: *Folklorismus – teoretická reflexe*. In: *Současný folklorismus a prezentace folkloru*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2001, s. 8–16.
- Wallerstein, I. a kol.: *Kam směřují sociální vědy: zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalizaci sociálních věd*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.

FOTOGRAFICKÉ DĚDICTVÍ VE STŘEDNÍ, JIŽNÍ A VÝCHODNÍ EVROPE: MINULOST, SOUČASNOST A BUDOUCNOST

Mezinárodní konference s uvedeným názvem se konala 5. – 8. listopadu 2007 v Bratislavě. Byla součástí dlouhodobého projektu, který je zaštiťen Gettyho konzervačním institutem (The Getty Conservation Institute) z Los Angeles, bratislavskou Vysokou školou výtvarných umění a Slovenskou národní knihovnou v Martine. Autor projektu Dušan Štulík vytýčil před sebe i celý tým realizátorů poměrně ambiciózní cíle – nejprve shromáždit historické a statistické přehledy, zmapovat vzdělávací systém na poli restaurování fotografií a v budoucnu formou letních škol a kurzů vychovat další odborníky na restaurování fotografií specializované.

Referující (ze zemí stále stigmatizovaných označením „bývalý východní blok“) byli odbornými pracovníky především centrálních archivů (méně muzeí a galerií) od Slovinska po Bělorusko. Příspěvky sumarizovaly dějiny fotografie v jednotlivých zemích a víceméně potvrzovaly pokud ne globální, tak určitě evropský charakter tohoto fenoménu; zastoupeny byly i příspěvky zaměřené výhradně technicky a technologicky (Art Kaplan, GCI – LA; Martin Bečka, Paříž; Petra Vávrová, VŠCHT Praha), nebo příspěvky o jednotlivých významných sbírkách a archivech (Carmen Tanasoi, Národní muzeum Bukurešť – archiv rumunské královské rodiny). Významně zastoupeny byly především instituce polské a rumunské. „Bonbónkem“ navrch byla přednáška Dušana Štulíka o posledním a mimořádném výzkumu vůbec první fotografie na světě (tzv. Pohled z okna autora J. N. Niépceho, uložená v texaském Austinu).

Česká muzea, galerie a archivy, jak institucionální, tak i soukromé, se právem mohou považovat za správce fotografických sbírek mimořádných stářím a kvalitami uměleckými i mimoumělec-

kými. Je však škoda, že právě toto reprezentativní fórum nebylo k takovému představení využito: zastoupení České republiky nebylo z různých důvodů adekvátní a proklamovaný název stěžejního příspěvku se poněkud míjel s obsahem (Pavel Scheufler).

Zatímco v galeriích má fotografie náležitý prostor (čímž myslím nejenom adjustaci rovnoprávnou s jinými uměleckými díly), zpřístupňování muzejních fotografických sbírek veřejnosti je již trochu bolestivějším bodem. Alespoň já to tak vnímám a je mně to upřímně líto. Nechybí dobrá vůle ani úmysl, chybí však odborné znalosti a samozřejmě hmotné a technické prostředky. V muzejní praxi je preferován obsah a zase obsah a fotografie sama o sobě nebývá jako sbírkový předmět dostatečně oceňována. Z toho pak vyplývá nevhodný způsob uložení, zacházení – a prezentace: překotné vystavování digitálních kopií a „zavěšování“ do virtuálních výstavních síní upírá fotografii jedinečnost a devaluje její účinky.

Dnes už dobře víme, že fotografie není médiem věčným a že vyžaduje mnohdy velmi nákladnou starostlivost. Bratislavská konference umožnila desítkám zúčastněných odborníků vyměnit si zkušenosti, ujasnit stanoviska a zkonfrontovat přístupy k ochraně a zachování fotografického dědictví. Vizuálně posedlý svět to očekává a vyžaduje.

Helena Beránková

NA OKRAJ SEMINÁŘE FOLKLOREM K FOLKLORU

V rámci projektu o proměnách funkcí dětského folkloru proběhl v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici 6. listopadu 2007 seminář *Folklorem k folkloru* s cílem napomoci učitelům a vedoucím dětských folklorních souborů nejen slovem, ale i praktickými ukázkami, jak, tedy jakou konkrétní cestou, předat dětem

co nejvíce z tradic lidové kultury, aby jim přinesly radost nejen nyní, ale aby je obohacovaly do budoucna.

Jednodenní praktický seminář, jehož se zúčastnila téměř stovka zájemců o dětský folklor a jeho využití při práci s dětmi, byl nabit informacemi. Již v přípravě semináře bylo jasné, že je třeba zabývat se různými folklorními žánry, aby ukázky postihly ty oblasti, jimiž se učitelé i vedoucí nejčastěji zabývají. V úvodním slovu ředitel NÚLK J. Krist zdůraznil systematický odborný zájem instituce o dětský folklor i současné cesty jeho prezentace dětem. Referát *Odkaz tradic lidové kultury výchově* (A. Schauerová, MU) objasnil problematiku zaměření semináře, tj. čím se folklor výchově otevírá, jaký význam má pro vytváření identity dítěte i pro další rozvoj jeho osobnosti.

Další referáty byly již spojeny s praktickými ukázkami a postihly čtyři významné oblasti dětského folkloru. *Od říkadla k písničce* vedl Z. Vejvoda (Etnologický ústav AV ČR) skupinu dětí ze souboru Sluníčko z Rokycan. Ukázkami i teoretickým poučením ukázal přítomným, jaké možnosti nabízí lidová slovesnost (pohádka, říkadlo), jak rozvíjí dětské vnímání rytmu, dynamiky i hudebnosti verše. Účinek byl nebývalý, neboť předvádějící děti práce bavila a před posluchači se odvíjela škola hrou s konkrétními okamžitě patrnými výsledky. Referátem *Materiální kultura v muzeu a děti* ukázala B. Petráková (Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně), proč je třeba dětem přiblížit pojmy i konkrétní artefakty, jak lze tyto znalosti využít ve škole i v souboru. Všichni účastníci semináře si mohli svoje znalosti vyzkoušet na pečlivě připravených pracovních listech. Zapojení účastníků semináře do činnosti využila také J. Polášková (ZŠ Kněžpole). Její referát *Regionální kultura v učebních programech* se obracel především k učitelům a byl jim živě podaným metodickým návodem. Na konkrétních tématech, která dětem přibližuje metodou projektového vyučování, ukázala přítomným, že aktivním plněním úkolů

si děti osvojují znalosti o tradicích lidové kultury svého kraje rozumem, ale i citem. Působivé bylo sdělení o spolupráci dětí s rodiči i prarodiči na konkrétních úkolech. Závěrem ukázala J. Polášková, jak postupuje při zpracování tématu např. Ke kořenům domova a účastníci kurzu si mohli sami podobný plán práce udělat i s lektorkou o něm promluvit. Ačkoliv se referát vztahoval konkrétně ke škole, z diskuse vyplynulo, jak výhodně mohou takový postup použít vedoucí souborů např. při prázdninových soustředěních. Další ukázka *Od tanečního kroku k tanci* (M. Nováková, soubor Ostravička) přiblížila pohybovou práci s dětmi. Ukázku autorka demonstrovala s nejmladšími dětmi ze souboru Ostravička a výsledky předváděné na konkrétním tanci konfrontovala s dvojicí nejstarších dětí souboru. Tím měli účastníci semináře možnost poznat nejen postup práce, který autorka doplňovala výkladem, ale i výsledky. V poslední ukázce s názvem *Rozvoj dětské tvořivosti* přiblížila L. Košíková (pedagožka JAMU a ZUŠ, choreografka souboru Hradišťan) svoji práci s dětmi, aby dokázaly spojit vnitřní a vnější pohyb, tedy, aby věděly, jak lze pohybem sdělovat. Ukázka byla zajímavá i tím, že referující pracovala s dětmi ze ZUŠ ve Strážnici, s nimiž dosud nikdy nepracovala. Přesto se jí podařilo navázat kontakt a vést děti k poznání vlastních pohybových schopností i možností.

Seminář se setkal s velkým zájmem i pozitivní odezvou. Někteří účastníci semináře se v následujících dnech svými postřehy ještě k prožitkům vraceli. Vyzdvihli promyšlené střídání jednotlivých vystoupení („seminář byl výborně koncipován; rychlý sled jednotlivých prezentací bez zbytečných prostojů“), výběr a úroveň lektorů („všem přednášejícím byla společná láska k dětem i k folkloru, tvořivost, zapálení pro práci i snaha podělit se o vlastní zkušenosti“). Především zdůraznili, jak je seminář obohacující, jak je inspiroval pro další práci („všechno, co mám chuť po semináři vyzkoušet a prožít s dětmi ve škole i v souboru, opravdu mohu“).

Název *Folklorem k folkloru* nebyl zvolen nahodile. Všechny výzkumy nasvědčují, že cesta k osvojení folklorních žánrů dnes vede především záměrným osvojováním, tedy výchovou. Rovněž je zřejmé, že v tom je i cesta k uchování kulturního dědictví, které je v tradiční kultuře obsaženo.

Alena Schauerová

VÝSTAVA „LUŽIČTÍ SRBOVÉ. HISTORIE, KULTURA, TRADICE“ V BRNĚNSKÉM PAVILONU ANTHROPOS

I když se prehistorické oddělení Moravského zemského muzea, sídlící v konstruktivistickém Pavilonu Anthropolos v Brně–Pisárkách, zaměřuje na prezentaci nejstarších etap ve vývoji člověka a jeho kultury, výstavní plán Anthropolosu je koncipován širěji, dalo by se říci kulturně antropologicky, s cílem představit kulturu

malých národů a etnických minorit žijících na evropském kontinentě. V souvislosti s uvedenou koncepcí byla pracovníky Anthropolosu realizována výstava o Bosně a loni expozice o historii a tradiční kultuře Lužických Srbů, nejmenšího slovanského etnika aktuálně ohroženého asimilací, ke kterému Češi mají úzké historické a kulturní vazby.

Výstava, uspořádaná 20. 2. – 12. 8. 2007 ve spolupráci s Lužickosrbským muzeem v Budyšině, byla dílem autorského kolektivu Petra Kalety, Viktora Velka, Simony Sedláčkové a Ludka Galušky. Garantem výstavy byl Petr Kostrhun, vedoucí výstavního oddělení Anthropolosu, výtvarné řešení připravila Radmila Jarešová a záštitu nad výstavou poskytl Milan Uhde. Vzhledem k nadnárodní dimenzi akcí podpořily i nevládní organizace pracující v oblasti mezinárodních kontaktů, jako Česko-německý fond budoucnosti (Deutsch-Tschechischer Zukunftsfond), Založba za serbski lud (Nadace lužickosrbského národa) a Serbski muzej.

Z výstavy Lužičtí Srbové v brněnském Anthropolosu. Foto M. Válka 2007.

Autoři výstavu koncipovali ve dvou rovinách. Ta první, „Lužickosrbské zvyky a tradice v průběhu roku“, představovala tradiční kulturu předindustriální lužickosrbské vesnice prostřednictvím různorodých exponátů – krojových kompletů jednotlivých regionálních typů lidového oděvu, souboru malovaného nábytku a keramiky, domácího nebo zemědělského nářadí. Pomocí fotografií i figurálních kompozic výstava přiblížila rovněž hlavní události výročního cyklu Lužických Srbů, jako jsou masopustní obchůzky, velikonoční jízdy (Křižerjo) a zpívání, májové a svatodušní hry, pouť katolických Srbů do Róžantu, adventní a vánoční obdarovávání Džěčetkem aj.

Druhá výstavní rovina byla kulturně-historická. Informovala návštěvníka o nejstarších dějinách Lužických Srbů a Polabských Slovanů prostřednictvím archeologických nálezů ze slovanských hradisek i o osudech Lužických Srbů v období feudalismu, kdy se dostávají do područí německých feudálů a jsou vystaveni permanentnímu germanizačnímu tlaku. Detailně autoři rozpracovali vazby Lužice a českého státu. Současně země Koruny české se Lužice stává postupně ve 14. století za vlády Jana Lucemburského a Karla IV. a přísaha budyšínských měšťanů českému králi náleží k prvním textům psaných lužickosrbsky. Tyto úzké státoprávní vazby na české země se přetrhaly v 17. století, kdy Habsburkové dali Lužici lénem saskému kurfiřtu. Pozitivní roli v dalších vzájemných kontaktech sehrál Lužický seminář, dobudovaný po několika starších pokusech v roce 1728. V semináři žili katoličtí studenti z Lužice, kteří se v Praze připravovali pro pastorační práci v převážně protestantském Sasku. Jedním z cílů semináře bylo, aby se zde zdokonalovali v mateřském jazyku. Seminář byl zrušen v roce 1922.

Podrobně autoři výstavy zdokumentovali dobu lužickosrbského národního obrození. Kontakty s vůdčími představiteli Lužických Srbů navázali a udržovali všichni významní slavisté jako J. Dob-

rovský, V. Hanka, J. Kollár, F. L. Čelakovský. Detailně bylo na výstavě prezentováno dílo zakladatelské osobnosti české sorabistiky Adolfa Černého, jehož jméno se objevilo i v názvu lužickosrbského spolku, který byl v Praze založen roku 1907 a k němuž se hlásí i současná Společnost přátel Lužice. Stejná pozornost byla věnována sorabistickému dílu Ludvíka Kuby. Svými pracemi a aktivitami se zasloužil o popularizaci Lužických Srbů a jejich kultury v českém prostředí.

Vedle trojrozměrných exponátů výstavu provázelo množství obrazového materiálu a dokumentárních fotografií přibližujících uvedené historické děje a osobnosti, ale také každodenní život Lužických Srbů a jejich sváteční chvíle. O silné tradici lidového oděvu svědčí fotografie zachycující Lužičanky v kroji nejen při práci na poli a v domácnosti, ale také v textilní továrně. Pozornost byla věnována i hudbě Lužických Srbů. Vyrůstá z lidové hudby a tou se inspiroje i současná umělecká tvorba. Spolu s tradiční hudbou si zájemci mohli z připravených záznamů poslechnout ukázky díla lužickosrbských skladatelů.

Výstava byla nápaditě řešena, zaujala množstvím exponátů, texty svědčily o detailní orientaci autorů v problematice lužickosrbských reálií a historiografie. Výstavní akce Anthroposu jistě přispěla k bližšímu poznání kultury Lužických Srbů i problémů, které musí tento nejmenší slovanský národ řešit.

Miroslav Válka

ARABSKÁ ŽENA V ETNOGRAFICKÉM ÚSTAVU MZM

Ke klasickým úkolům etnografických institucí patří shromažďování dokladů o životě dotyčného národa a jejich následná prezentace. Okrajově jsou přitom sledovány i projevy dalších etnik, které se na území majority zabydly a jejichž život je s ní provázán společensko-eko-

nomickými vazbami. Nikoho tak nepřekvapí pozornost obrácená k projevům romské, německé, slovenské či židovské menšiny, které vnímáme již zcela automaticky. Jiná je situace u etnik, jejichž sžívání se s českou společností je novějšího data. Do této skupiny řadíme především příslušníky vietnamské, čínské, ale i arabské komunity. Setkání s ženami zahalenými do šátků se v posledních letech stalo součástí běžné procházky po ulicích našich měst. Nepřehlédnutelný signál znamenající, že se zažité společenství rozrostlo o „exotické“ sousedy.

Tato skutečnost vedla Etnografický ústav MZM, Univerzitu Karlovu v Praze a Společnost česko-arabskou k realizaci výstavního projektu s názvem *Ona: krása arabské ženy z oblasti Středomoří* (v Brně ve dnech 19. 6. – 30. 9. 2007), který měl prostřednictvím ženy a jejího specifického světa seznámit českého návštěvníka s arabskou kulturou v oblasti jižního a východního Středomoří. Jedná se o území Blízkého východu a Severní Afriky omývaná vodami Středomořího moře, kde po dlouhá staletí bok po boku koexistují tři hlavní světové náboženství – judaismus, křesťanství a islám. Oblast se vzájemně se prolínajícími kulturami (arabská, perská, turecká, arménská, evropské kultury atd.) je více než bohatá na osobité projevy duchovní i materiální kultury, z níž byl pro účel výstavy vybrán ženský oděv nesoucí jasné poselství odlišnosti.

Pro většinu Evropanů je obraz arabské ženy pevně dán: postava zahalená od hlavy k patě do volného černého oděvu, z níž jsou vidět jen oči. Autorky Sabina Dvořáková a Beatrice Maaloufová vyšly této představě vsčíc a tak úvodní část zaměřená na prezentaci kulturních stereotypů obsahovala všechna klíše, které tyto myšlenkové pochody v našich šířkách provázejí. Nechyběl zde vykládaný taburetek ani vodní dýmka, stejně jako oděv břišní tanečnice. Zažitý pohled ještě násobila romantická malba s orientálním námětem v bohatém štukovém rámu. Reálný život druhé polovi-

ny 19. století zachytily dobové fotografie pořízené evropskými cestovateli v oblíbených kulisách tureckých a arabských bazarů a tržišť. V kontrastu k nim pak byly formou rodinného alba instalovány civilní snímky dávající možnost nahlédnout do soukromí rodin zmíněné oblasti: Všední okamžiky jakými jsou např. cesty na nákup se proluly se záběry z volby královny krásy, ze svatebního obřadu či z porodnice, kdy první kojení za účasti matky, babičky a tety představuje jeden z význačných momentů v životě arabské ženy. Tato část snad nejlépe ilustrovala úsilí autorek o vyvrácení mýtu, který klade mezi „Araba“ (příslušník etnika) a „muslima“ (příslušník konfese) rovnítko. Reminiscenci na romantický přístup k orientálnímu námětům pak byla naivizující harémová scéna provedená současnou romskou tvůrkyní Markétou Šestákovou pracující technikou výšivky. V návaznosti na krásu vnější (v podobě klasických kráslicích přípravků a šperků) byl představen svět vnitřní reprezentovaný kolekcí tzv. „ženských“ časopisů a především pak exkurs do arabské feministické literatury zastoupené autorkami Aham Mosteghanemi, Emily Nasrallah, Nawal el Sadawi a Salwa Bakr. Jádrem projektu pak tvořila působivá instalace úprav hlav, předvádějící na osmi figurínách jednotlivé typy úvazů šátků včetně koptského nebo „tarhy“ – tradiční pokrývky hlavy egyptských venkovanek. V tomto souboru nemohl chybět dobře známý „niqáb“, tedy černý závoj zahalující obličej. Nápadité prostorové řešení doplňovaly klasické vitríny s oděvem ze Sýrie, Libanonu, Egypta a Maroka. Pozornost především ženského publika tak budila marocká hedvábná „abája“ nebo působivá zlatá a stříbrná výšivka na syrských a libanonských kabátcích. Tradiční „dišdáš“ (dlouhý svrchní kabátek) z černého šifonu pak ukrýval obyčejné džíny a tričko tvořící univerzální oděv mladých lidí na celém světě. Protipól tohoto kompletu umožňující srovnání obou principů tvořil běžný oděv starších žen včetně dlouhého šátku „chimár“. Fotografie modelů firmy

Dior tvůrčím způsobem respektující arabskou tradici dokládaly, že renomované evropské módní salóny počítají se zdejší klientelou. Výslovným unikátem, s nímž se český návštěvník setkává zřídka, pak byl sto let starý svatební oděv palestinské nevěsty získaný soukromým sběratelem na aukci ve Spojených arabských emirátech. Celkový obraz doplňovala řada ručně vyrobených doplňků, jakými jsou náramky, šátky či taštičky pocházejících z palestinských uprchlických táborů.

Výstavu vybavenou dvojazyčnými texty, které jsou v našich institucích ještě bohužel neustále popelkou, zakončila mezinárodní orientalistická konference *Egypt and Austria IV*, již v prostorách Etnografického ústavu uspořádala Filozofická fakulta UK v Praze. Společným projektem se Společností česko-arabskou a Univerzitou Karlovou v Praze chtěl Etnografický ústav MZM přispět k multikulturně utvářenému prostoru střední Evropy a poukázat na nutnost orientace na nová témata. Reprízy je možno v roce 2008 navštívit v Muzeu Vyškovska (Vyškov 22. 2. – 31. 3.), v Muzeu Karlovy Vary (červenec – srpen) a ve Slovenském národním muzeu v Bratislavě (podzim).

Hana Dvořáková

CHUTE A VÔNE SLOVENSKA. TRADÍCIE KULINÁRNEJ KULTÚRY NA SLOVENSKU

V každém oboru existují témata, která se prostřednictvím výstav téměř neustále udržují v popředí zájmu odborné i laické veřejnosti. Mezi stálíci národopisné muzeologie patří v této souvislosti dva okruhy: betlémy, bez nichž by i přes výhrady k jejich nadprodukcí byl předvánoční čas neúplný, a na jaře jsou to pak předměty související s jarním zvykoslovím. Zbýlý prostor vyplňují ostatní žánry včetně výstav z okruhu uměleckého. V této souvislosti však musíme s politováním konstatovat, že autorských vý-

stav, které jsou výsledkem badatelského úsilí jednotlivce či instituce, žalostně ubývá, a tak aktivity na tomto poli jsou více než vítány.

Slovenské národní muzeum v Martine se ujalo realizace projektu, který je vzhledem k pomíjivosti podstaty prezentovaného poměrně obtížně uskutečnitelný. Předmětem zájmu se zde stal jeden ze základních kamenů lidského života, tj. jídlo. Autorský tým pod vedením R. Stoličné se rozhodl představit kulinářskou kulturu na Slovensku v plné šíři. Úctyhodná prezentace nazvaná *Chute a vône Slovenska. Tradície kulinárnej kultúry na Slovensku* vycházela z širokého záběru postihujícího vedle tradiční slovenské kuchyně i stravu etnických a náboženských minorit, přičemž výstupem se stala výstava, konference a sborník spolu s doprovodnou knihou receptů. Projekt tak poskytl vyčerpávající pestrý obraz o podobách tradiční stravy na daném území a postihnul i multietnické a multikulturní vlivy, které její podobu formovaly.

Výstavní část byla postavena na několikánásobně se opakujícím jednoduchém pravoúhlém vzorci. Jednotlivé oddíly tak představovaly sváteční kouty s prostřeným stolem, přičemž další vybavení danou skupinu dokreslovalo. Strava a rozdílné podoby stolování charakterizovaly nejen příslušníky slovenské majority, ale byl dán prostor pro kuchyni na Slovensku žijících Maďarů, Němců, Ukrajinců, Rómů, Čechů, Charvátů či Rusínů. Svůj oddíl zde měla i příprava jídla v židovské komunitě. Fundované zpracování bylo záležitostí příslušných muzeí (Muzeum kultury Maďarů na Slovensku v Bratislavě, Muzeum kultury Rómů na Slovensku v Martine, Muzeum rusínskej kultury v Prešove, Muzeum zvykem, aby se posluchačům během ukrajinské kultury vo Svidníku, Muzeum kultury karpatských Nemců v Bratislavě, Muzeum židovskej kultúry v Bratislavě, Muzeum kultury Chorvátů na Slovensku v Bratislavě, Muzeum kultury Čechů na Slovensku v Martine a Slovenské národní muzeum v Marti-

ne). Výsadou vernisáže pak byla ochutnávka vybraných pokrmů připravených speciálně pro tuto příležitost (bohužel jen z doslechu víme, že byla podávána např. ukrajinská pascha nebo že z Bratislavy byl přivezen čerstvý židovský „šólet“), běžný návštěvník se po zbytek výstavy musel spokojit s replikami.

Příspěvky odeznělé na jednodenní konferenci předcházející vernisáž (28. 11. 2007) nastínily záměr jednotlivých okruhů, přičemž obsáhlý úvod mapující situaci na Slovensku přednesla vedoucí projektu R. Stoličná (SAV Bratislava). Podnětné bylo rovněž vystoupení J. Domaracké na téma „Husacina – delikatesa kuchyně obyvatel chorvatského původu“. Referující poukázala na přerod původně slavnostního rodinného jídla do dnešní formy mající podobu lokálního turistického „průmyslu“, kdy je jídlo zhotovováno na objednávku jak pro jednotlivé návštěvníky Slovenského Grobu, tak pro účastníky zájezdů turistických kanceláří. Další referáty mapovaly tradiční stravu jednotlivých minorit s přesahem do současnosti (R. Filo – karpatské Němci, M. Sopoliga – Ukrajinci na Slovensku, A. Daneková – Romové, O. Glosíková – Rusíni). V souvislosti s výročními občeji se H. Zelinová zabývala slavnostními pokrmy u české menšiny („Posvícení, hody, krmáš“) a S. Siposová představila proměny svatebního stolu u Maďarů. Nebývá zvykem, aby se posluchačům při přednášení referátů doslova „sbíhaly sliny“, ale téma bylo v prvním plánu velmi sugestivní.

Široce koncipovaný projekt doplnil sborník z konference (vydaný v řadě Múzeá a etniká 2007) distribuovaný na vernisáži spolu s *Malým receptářem*, umožňujícím převedení teorie do kulinářské praxe. V obou případech je třeba vyzdvihnout jednoduchou a nápaditou grafickou úpravu, která provázala výstavu i doprovodné tiskoviny. Díky finanční podpoře Ministerstva kultúry SR mohla akce vyčerpávajícím způsobem prezentovat jednu část tradiční kultury Slovenska.

Hana Dvořáková

PETER BURKE: LIDOVÁ KULTURA V RANĚ NOVOVĚKÉ EVROPĚ. Edice Každodenní život. Praha: Argo, 2005, 374 s.

Peter Burke, obdobně jako Umberto Eco, hledá pro termín tradiční lidová kultura jiný výraz, který by lépe vyjádřil různorodost kulturních projevů rolníků a řemeslníků jako neelitních vrstev raně novověké společnosti, jež Eco označuje jako prealfabetické. V první části knihy dokládá, že v raném novověku pod vlivem počínající industrializace došlo k zásadním proměnám tradiční lidové kultury a že je třeba nově definovat tento pojem. Ukazuje, jak intelektuálové „objevili“ tuto kulturu a primitivismus, prostotu, ušlechtilost a ohnivost jejích projevů stavěli proti osvícenství, Voltairovu elitářství a důrazu na rozum. V 18. století kultura lidu v kontrastu s „učeneckou kulturou“ (v Herderově pojetí *Kultur des Volkes* v kontrastu s *Kultur der Gelehrten*) začala úzce souviset s nárůstem nacionalismu. „Je velkou ironií, že idea **národa** vzešla od intelektuálů a byla vnucena lidu, s nímž se pokoušeli ztotožnit“ (s. 39).

V kapitole Hledání lidové kultury autor konstatuje, že v 18. století byla všeobecně „objevena“ lidová kultura, její rozmanitost a zároveň prchavý pramen poznatku o životě převažující „neelitní“ vrstvy obyvatelstva. V 18. a na počátku 19. století se po celé Evropě sbíraly a vydávaly lidové písně, balady a pohádky. Sběratelé už tehdy upozorňovali, že prvky kultury rolníků a řemeslníků, mizející pod vlivem zlepšování dopravní dostupnosti, rozšiřování gramotnosti a dalších prvků začínající industrializace, je třeba urychleně zachytit (s. 42). Všeobecně však také dochází k „úpravám“ písní a balad, které se jevíly intelektuálnímu prostředí jako hrubé, či dokonce nemravné, zejména v souvislosti s nově obnovovanými slavnostmi masopustu. Už tehdy se však ukazovalo, že lidová kultura nebyla monolitní nebo homogenní, i když byla chápána především jako rolnická,

neboť v té době bylo 80 % evropského obyvatelstva rolníky.

Ve druhé kapitole, nazvané Struktury lidové kultury, rozebírá Burke tradiční formy a žánry „lidových“ projevů a jejich proměňování v různých regionálních prostředích a různými „nositeli tradic“, mezi něž řadí i různé profesionální zpěváky a vypravěče, putující po tehdejších jarmarcích a vystupujících při různých příležitostech. Autor upozorňuje na nepřebornou rozmanitost lokálních forem zvyků, rituálů a slavností a konstatuje, že sběratelé pomáhají zároveň vytvářet folklor, který po čase budou jiní sbírat, jak jsme toho svědky v českých zemích v druhé polovině 20. století. Pozoruhodný je jeho postřeh, opřený o bohatou literaturu z celé Evropy, že rolníci a řemeslníci strukturovali svůj svět skrze modely dominantní populace. Za své hrdiny přijímali světce, panovníky a rytíře, a ztotožňovali se tak s hodnotami církve a světské vlády (s. 189).

V kapitole Změny v lidové kultuře rozebírá badatel postup reforem v průběhu tří staletí (první fáze 1500–1650, druhá 1650–1800). V první fázi zasáhly do lidových tradic usnesení Tridentského koncilu (1562–1563), v nichž bylo odsouzeno mnoho tradičních zvyků, nebo se jejich forma mohla stát součástí křesťanských obřadů a svátků. Proti lidovým zvykům a slavnostem mnohem rigidněji postupovala protestantská náboženství. Církev a vlády nejvíce bojovali proti masopustu a s ním spojeným „pohanským rituálům“. Car Alexej už v roce 1648 vydal edikt „o nápravě mravů a odstranění pověr“ proti tancům, magii, maskám, zpěvákům (skomorochům) a „dábelské klisně“, což je odkaz na masku koně, která obcházel dům od domu během vánočních svátků (s. 227). Lidová kultura byla vázána na své životní prostředí a přizpůsobovala se různým profesním skupinám a regionálním životním stylům. Tento proces je třeba zkoumat, neboť prostor a čas zvyků a rituálů i jejich formy se mohly v průběhu vývoje měnit, ale neztratily se ze života rolníků a řemeslníků ani v období,

kdy kultura a způsob života této vrstvy společnosti se stala alfabetickou. Burke cituje názor B. Malinovského, že mýty o minulosti plní funkci v přítomnosti, legitimují a ospravedlňují současné instituce (s. 244). Příkladem mohou být pašijové hry, které byly v 17. století jako směr náboženství a rouhání zakazovány, ale v očištěné podobě byly v Bavorsku od 18. století obnoveny. Podobné jevy však můžeme sledovat i v současnosti, kdy staré události mohou ospravedlňovat naše dnešní chování nebo aktivity, a to jak v pozitivním, tak v negativním smyslu.

Na základě bohaté literatury dále Burke sleduje v kapitole Lidová kultura a změna, jak v 18. století docházelo k rozvoji trhů, na nichž se objevovaly produkty pro města a aristokracii, hotovené v nově vznikajících keramických a jiných manufakturách, dílnách malovaného nábytku ad. (s. 257). Zároveň se objevuje organizovaná zábava, vznikají cirkusy, rozvíjí se mezinárodní obchod a časem se objevují noví hrdinové, například sportovci (v Anglii první profesionální boxeři nebo ve Španělsku první profesionální zápasníci s býky). Také slavnosti se komercializovaly – v roce 1687 přijelo v době karnevalu do Benátek 30 000 lidí. Proces komercializace vystihuje vyjádřením jistého skotského řemeslníka z konce 18. století: „*Nejvznešenější ctnosti byly zničeny nebo vyhnány od té doby, co se mezi nás vplížila láska k penězům, a od té doby, co podvod a přetvářka s sebou do naší země přinesly ziskuchtivost a mrzkou nečistou hrabivost*“ (s. 260). Velký vliv na proměny lidové kultury mělo rozšiřování gramotnosti od 18. století, kdy se začaly do nejširších vrstev rozšiřovat levné tisky, ale kdy také docházelo ke vzniku propasti mezi kulturou rolníků a řemeslníků a mezi společenskou elitou. Napodobování dvorského života vyššími třídami způsobilo, že jejich příslušníci doslova mluvili jiným jazykem. Kromě jiného to dokládá citátem Bohuslava Balbína z roku 1670: „...*kdyby v Čechách někoho slyšeli mluvit česky, poškodilo by to jeho pověst*“, neboť čeština byla jazykem ven-

kovanů (s.280). Avšak na druhé straně, když se propast mezi oběma kulturami prohlubovala, začali někteří vzdělanci pokládat projevy lidové kultury za exotické, malebné a hodné zaznamenání.

Knihu *Lidová kultura v raně novověké Evropě* doplňuje zajímavá obrazová příloha dobových tisků, obsáhlé poznámky a bohatý seznam literatury, představující průřez odborných prací z evropské kulturní antropologie, etnologie, historie a sociologie. Pro etnology i sociology je nepochybně inspirativním podnětem k přehodnocení některých poznatků o proměnách tradiční lidové kultury v 19. a 20. století.

Josef Jančář

JÁN BOTÍK: ETNICKÁ HISTÓRIA SLOVENSKA. K PROBLEMATIKE ETNICITY, ETNICKÉJ IDENTITY, MULTIETNICKÉHO SLOVENSKA A ZAHRANIČNÍCH SLOVÁKOV. Bratislava: LÚČ, 2007, 231 s.

Autorem pozoruhodné publikace *Etnická história Slovenska. K problematike identity, etnickéj identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov* je Ján Botík, jeden z předních současných slovenských etnologů, autor téměř dvou stovek vědeckých studií a statí, v nichž publikoval výsledky své intenzivní badatelské činnosti, dnes profesor na Katedře etnologie a etnomuzikologie Filozofické fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Publikace vznikla v rámci projektu VEGA: Etnická história Slovenska. Etnokultúry vývin vo svetle spoločenskovedných poznatkov č.1/2222/05 a s podporou Centra excelentnosti SAV NADESPOD (Výskumné centrum najstarších dejín stredného Podunajska).

Kvalitu hutného obsahu s bohatou obrazovou dokumentací, jejíž výraznou součástí jsou mapky s geografickou prezentací popisovaných jevů, umocňuje přehledné grafické řešení publikace,

podtrhující její mnohostrannou užitečnost a účelnost. Prezentovanou látku rozvrhl autor do čtyř kapitol předznamenáných úvodem, doplněných závěrem a seznamem literatury.

První kapitola je věnována základním pojmům teorie etnicity a etnické identity: mimo jiné koncepci národa, národní a etnické identity, atributům etnicity a identity (jazyk, kultura), etnonymu, etnocentrismu, etnickým stereotypům a předsudkům, sociální-kolektivní paměti, procesu-álnosti etnicity a etnické identity.

Etnický obraz Slovenska podává kapitola druhá. Sumarizuje historické etapy jeho vývoje od situace před příchodem Slovanů a jejich působení v karpatsko-dunajské kotlině přes příchod starých Uhrů-Maďarů a vznik Uherska a přes situaci Slovenska ve středověku a novověku až po vznik Československa a Slovenské republiky.

Nejrozsáhlejší třetí kapitola s názvem Multietnické Slovensko a jeho kulturní mnohotvárnost je rozčleněna do deseti částí, věnovaných jednotlivým etnikům vyskytujícím se na teritoriu Slovenska: Slovákům, Maďarům, Němcům, Židům, Rusínům a Ukrajincům, Romům, Chorvatům Srbům, Bulharům a Čechům. Obsah jednotlivých pododdílů nemá jednotnou strukturu proto, že si v nich autor všímá u každého etnika těch jevů, které odpovídají zásadní koncepci jeho díla. Ta usiluje o obraz etnické historie Slovenska nikoli jako „*etnocentricky a izolacionisticky pojaté dějiny majoritního etnika či státotvorného národa – Slováků*“, ale o „*obraz Slovenska, jehož dějiny a kultura jsou výsledkem dlouhodobého soužití Slováků s příslušníky dalších etnik...*“. Za východiskový časový předěl si Botík zvolil dobu raného středověku na přelomu tisíciletí, dobu „*v níž se formovaly historické základy mnohých evropských národů a států*“.

V souladu s výše uvedeným pojetím etnické historie Slovenska je zpracování a zařazení čtvrté kapitoly věnované zahraničním Slovákům žijícím v Dolní zemi – regiony a jazykové ostrovy v Maďarsku,

Rumunsku, Srbsku (Vojvodině), Chorvatsku (Slavonii), v Bulharsku a v zámořských zemích – v severní a jižní Americe.

Z obsahové koncepce i z vnější podoby publikace je zřejmá nejen Botíkova bohatá erudice badatelská a editorská, ale i zkušenost a invence pedagogická. Zcela nepochybně tedy může být jeho práce užitečná při všech pedagogických procesech, včetně studia etnické historie Čech. Tím spíše, že posláním, jež jí autor určil, je: „...*pomocť tým, ktorí sa odhodlali poznávať národnú minulosť aj za cenu toho, že nebude vždy taková, ako by si želali. Tiež aj za cenu toho, ako to už ktosi napísal, že ich také poznanie oberie o romantickú krásu a oduševnenosť mnohých milosrdných klamstev.*“

Karel Pavlišťík

ENZYKLOPÄDIE DES MÄRCHENS. HANDWÖRTERBUCH ZU HISTORISCHEN UND VERGLEICHENDEN ERZÄHLFORSCHUNG. Ed. Kurt Ranke (do 1984), Rolf Wilhelm Brednich (od 1987). Göttingen: Akademie der Wissenschaft Göttingen – Walter de Gruyter, 1977–2007 (nedokončená edice).

V roce 2007 vyšel třetí svazek 12. dílu *Encyklopedie pohádky*, který tak opět rozšířil znamenitý projekt, jenž už od roku 1977 slouží nejenom vědcům, ale i laikům. Podíváme-li se do prvního dílu z roku 1977, dočteme se zde v předmluvě hlavního iniciátora Kurta Rankeho o historii díla. Redakční tým encyklopedie existuje od roku 1973, ale počátky příprav sahají už do roku 1955. S nimi souvisejí další aktivity Rankeho: vydávání časopisu pro narativní bádání *Fabula* (1958), iniciace mezinárodního kongresu pro narativní bádání v Kielu a Kodani (1959) a založení International Society for Folk Narrative Research (1960). Redakční práce, která je už od začátku soustředěna v Göttingenu, byla

zprvu podpořena Spolkem pro německé bádání (Deutsche Forschungsgemeinschaft) a nadací Volkswagenwerk. Od roku 1980 je sídlo redakce v göttingenské Akademii věd (<http://www.uni-goettingen.de/de/sh/34462.html>).

Původně měla podle nakladatele tato encyklopedie pohádek navazovat na dva díly slovníku německé pohádky z let 1930–1940, jehož pokračování se kvůli 2. světové válce zastavilo (*Handwörterbuch des deutschen Märchens*, 1. díl 1930/1933, 2. díl 1934/1940; tyto díly obsahují informace jenom po heslo „Gyges“.) Ale K. Ranke a jeho spolupracovníci se shodli na tom, že navazovat na národně a tematicky úzce ohraničené dílo nemá smysl a že narativní bádání je možné provozovat jenom interdisciplinárně. Encyklopedie měla být tedy použitelná pro vědce a laiky z různých oborů na celém světě jako příručka pro historické a komparatistické bádání, jak napovídá podtitul. Její informace se tedy neobracejí jenom k filologům, literárním vědcům, etnologům a antropologům, ale také ke kulturologům, religionistům, psychologům, pedagogům, kunsthistorikům nebo do oblasti médií.

Na základě cíle vytvořit komparatistickou příručku byl pojem „pohádka“ už od začátku chápán ve stylu bratrů Grimmů, a to v širším smyslu, nikoli ve smyslu žánrově přísně ohraničené definice. To znamená, že v této příručce nacházíme také informace k zvířecím pohádkám, bájím, legendám, exemplům, novelám, švankům, vtipům, řetězovým pohádkám a dalším; to odpovídá rovněž systému v Aarne–Thompsonovu katalogu typů pohádek. Encyklopedie nepodává dostatečné informace o pověstech (na které zde ale nacházíme odkazy), protože v době její přípravy se chystala příručka k pověstem (pod vedením Lutze Röhricha ve Freiburgu; srov. *Enzyklopädie des Märchens. Vorwort*, sv. 1, s. 6). Encyklopedie zahrnuje texty a informace především z Evropy a Evropou ovlivněných oblastí, ale i z mediteránních a asijských zemí. Podle stavu

narativního bádání v každé ze jmenovaných zemí se ovšem nedá vyloučit, že informace ze střední Evropy a vůbec z německých oblastí dominují. Doposud encyklopedie obsahuje texty téměř devíti set autorů z více než šedesáti zemí.

Za jeden z důležitých cílů si pracovníci kladli srovnání ústně či písemně tradovaných narativních materiálů z různých etnik a poukázání na jejich historické, sociální, psychologické a náboženské pozadí a na vzájemné vztahy i působení lidové slovesnosti a literatury.

V encyklopedii jsou obsaženy texty následujících kategorií: 1. Teorie a metody, otázky týkající se určení žánrů, texty rozebírající problémy stylu a struktury, 2. Krátké monografie důležitých narativních typů a motivů, 3. Otázky kontextualizace u narativního materiálu, 4. Biografie badatelů, sběratelů a autorů důležitých pramenů, 5. Národní a regionální badatelské zprávy.

Podle plánu bude obsahovat encyklopedie 14 dílů, přičemž každý díl tvoří několik svazků na 720 stranách; k tomu je nutno přičíst také dodatečný a registrační svazek. Díly vycházejí ve svazcích (tzv. Lieferung) po heslech v alfabetském uspořádání: 1. díl zahrnoval 5 svazků, 2. až 8. díl tvořil jeden svazek a dva duplicitní svazky; 9. díl a následující díly vycházely ve třech stejně velkých svazcích vázaných do jednoho dílu; svazky zatím posledního 12. dílu vycházejí odděleně.

První tři díly vycházely každý druhý rok (1977, 1979 a 1981), 4. až 10. díl každé tři roky (1984, 1987, 1990, 1993, 1996, 1999, 2002), za dva roky poté byl vydán 11. díl (2004), a 12. díl spatřil světlo světa v ročním odstupu; 1. svazek v srpnu 2005, 2. svazek v srpnu 2006, 3. svazek v říjnu 2007.

Hlavním redaktorem prvních čtyř dílů byl K. Ranke, poté převzal tento úkol R. W. Brednich. Jako další editoři fungovali a fungují Hermann Bausinger (Tübingen), Regina Bendix (Göttingen), Wolfgang Brückner (Würzburg), Daniel Drascek (Regensburg; od 2005), Helge

Gerndt (München; od 1994), Max Lüthi (Zürich; do 1984), Lutz Röhrich (Freiburg), Klaus Roth (München; od 1993) a Rudolf Schend (Zürich; do 1992). Současný redakční tým se sídlem v Göttingenu tvoří Ines Köhler-Zülich, Ulrich Marzolph, Christine Shojaei Kawan a Hans-Jörg Uther.

Na závěr bych chtěla dodat, že encyklopedie nejenom představuje hodnotnou a neomyslnou příručku při komparativním bádání na poli humanitních věd, ale zároveň dává tomuto bádání do velké míry podněty. Proto patří všem tvůrcům tohoto obtížného a důležitého díla velké poděkování.

Encyklopedie pohádky, ve všech dosud vydaných dílech, je mj. k dispozici ve Fachbibliothek für Germanistik der Universität Wien; aktuální informace lze nalézt na webové stránce nakladatelství Walter de Gruyter <http://www.degruyter.de/cont/glob/neutralMbw.cfm?rc=15991>.

Anna Veliká

MUSEUM VIVUM. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 2, 2006, 304 s.

V dvojnásobném rozsahu než ročník první (2005) vychází druhý ročník nového etnografického periodika Museum vivum vydávaného Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (dále jen VMP). Tato skutečnost je nesporně projevem schopnosti editorské instituce vytvářet pohotově prostor pro řešení problematiky etnografických muzeí v přírodě, jejichž význam vzrůstá nejen v profesním prostředí, ale i ve vývoji soudobého kulturního a společenského života vůbec. Jak je zřejmé z rozsahu i obsahu tohoto svazku, našla redakce pro plnění základního ideového záměru dostatečně bohaté autorské zázemí.

Z této skutečnosti logicky vyplývá, že statí zařazené v prvním obsahovém

bloku jsou věnovány prezentaci folkloru a zvykosloví v muzeích v přírodě. V úvodním příspěvku *K poslání muzeí v přírodě při prezentaci tradiční lidové kultury* přichází se svými postřehy k problematice aktivizačních programů realizovaných v prostředí skanzenů odpovědný redaktor sborníku D. Drápala. J. Jančář se věnuje proměnám prezentace lidové kultury v národopisných muzeích v přírodě z širšího pohledu, V. Jakoubková prezentaci tradičních lidových obřadů a zaniklých technologií v Dlaskově statku. I. Vojancová přispívá zkušenostmi získanými při prezentaci zvykosloví a folkloru v Souboru lidových staveb Vysočina, stejně jako I. Sieberová obdobnými zkušenostmi získanými z činnosti Vlastivědného muzea dr. Hostaše v Klatovech. Aktivita klatovského muzea z let 1990–2005 tu představil L. Smolík, J. Tichá zrekapitulovala vývoj Rožnovských slavností. Zkušenosti tohoto druhu ze Slovenska obsahuje příspěvek A. Kiripolské publikovaný ve slovenštině, z Bulharska příspěvek Penka Koleva publikovaný v angličtině a z Polska stať Jana Mačkowiaka uvedená v jeho rodném jazyce.

V oddílu Studie a materiály zaujme bezpochyby „netradiční“, leč pro etnografy nepochybně zajímavé téma statí V. Rolince *Kontrolní srovnávací metoda 2005 – příspěvek k nevyřešeným problémům díla Claudia Ptolemaia „Geografické hyfégésis“*. Ve statí *Desátníctvo zemských portášů v Čeladné* doplněné zdařilými dokumentárními kresbami Karla Langra těží D. Drápala převážně z archivních dokumentů. Dva z nich – Dobrozdání frýdlantského faráře o čeladenském fojtu, který se v roce 1781 ucházel o místo zemských portovních, a Seznam mužů sloužících v desátníctvu v Čeladné uvedl jako její přílohu. Tematikou revitalizace tradičních technologií se zabývá V. Michalička v příspěvku *Role troudnatce kopytového v lidovém prostředí západních Karpat a rekonstrukce technologie zpracování ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*.

Dosavadní poznatky daného tématu obohacuje stať T. Hamrlíka *K dějinám zvěrokleštičských spolků*. Informace o současném stavu procesu transformace tradičních zvykových aktivit na jižním Valašsku přináší E. Románková v článku *Masopustní tradice v obcích Valašská Senice a Francova Lhota*.

Z obsahu třetího oddílu sborníku přicházíme s upozorněním na stať L. Korejtkové *Možnost využití časopisu Věci a lidé pro katalogizaci sbírkových předmětů* následně doplněné výběrovou anotovanou bibliografií tohoto vynikajícího pramenného zdroje nezbytného pro studium problematiky tradiční lidové výroby v druhé polovině 20. století.

Statí zařazené do čtvrtého obsahového oddílu se týkají tří osobností: Jaroslavy Zastávkové, k jejímuž životnímu jubileu píše M. Branstettróvá, Jaroslava Štíky, který přichází s autobiografickými reflexemi začátku svého působení ve VMP a Jiřího Langera, o jehož životním díle je obsáhlá stať D. Drápaly. K osobnosti obsahového profilu sborníku výrazně přispívá jeho pátý oddíl umožňující nahlédnutí do sbírkového fondu VMP. Za klíčovou tu lze z šesti prezentovaných statí považovat informaci J. Zastávkové o archivu bohužel zaniklého Ústředí lidové umělecké výroby začleněného do sbírek VMP.

S určitostí lze předpokládat, že hlavní zásluhu o zřízení nového, sborník obsahově výrazně profilujícího oddílu Acta musaeorum agrikultura má jeho odpovědný redaktor, ředitel VMP a přední odborník v oblasti zemědělského muzejnictví Vítězslav Koukal. Spolu se Zdeňkem Tempírem je autorem úvodní statí *Vznik a vývoj Mezinárodní asociace zemědělských muzeí*. Z aktivního působení v této asociaci těžil pro informativní stať Složení jednotlivých předsednictev, sekretariátů, sekretářů, redaktorů, redakčních rad a čestných členů AIMA.

Statut AIMA je zde publikován v české, anglické i francouzské verzi. Zahradniční autoři Roy Bridgen a Jan Mačkowiak publikují své texty v angličtině.

Za přehlednost grafické úpravy, za důslednost v úsilí o osobitou profilaci obsahu, za dodržení zvolené míry periodicity, a zejména pak za výrazný krok k posílení mezinárodní prestiže časopisu, učiněný zařazením příspěvků zahraničních autorů i příspěvků v cizojazyčné verzi, patří editorům uznání.

Karel Pavlišťík

SRBSKO 2007. ETNOGRAFICKÉ EXKURZE POKRAČUJÍ

Je to už více než rok, co jsem v Národopisné revui konstatovala, že oborové exkurze studentů a absolventů s prof. Richardem Jeřábkem skončily. Avšak ve snaze nesejít z cesty, na kterou jsme s ním jednou vykročili, jsme si ce v menším počtu, ale se stejným nadšením vyjeli dne 24. května, jak jinak než

v šest ráno od fakulty („...v šest ráno od fakulty“. Beránková, H. – Pospíšilová, J. eds., Brno 2001), abychom pokračovali v někdy únavném, ale vždycky na zážitky bohatém putování zaměřeném na poznávání cizích krajů, kultur a lidí.

Letošní exkurzi připravil čtyřčlenný organizační výbor za vydatného přispění srbského kolegy Miloše Lukoviče z Balkanologického institutu Srbské akademie věd a umění. Při přípravách i na cestě měl hlavní slovo znamenitý znalec Balkánu Václav Štěpánek a především na něm ležela tíha tlumočení. Ovšem v době příprav i během cesty samotné se také ukázalo, že konáme a uvažujeme „...jako za Jeřábka“.

Náplň exkurze byla připravována ze široka: byla zaměřena jak na tradiční kulturu a formy její druhé existence (folklorismus), tak na církevní a světské památky, na archeologická naleziště i na přírodní krásy. Nebyla opomenuta ani památná místa bojů a tragických

dějinných událostí, o které ostatně není na území po staletí okupovaném Turkey nouze. Podle plánu jsme vedle krajan-ských obcí v Banátu navštívili východní a západní Srbsko a na zpáteční cestě jsme se zastavili v Bělehradě.

V národnostně pestré Vojvodině jsme navštívili několik obcí se slovenskou a českou menšinou a viděli jsme zde vý-robou fiakrů a saní, několik malých soukro- mých místních muzeí zvaných „etnokuča“ (Bačka Topola, Bački Petrovac, Bajša), slovenské gymnázium Jána Kollára (Bač-ki Petrovac), Kapli míru ve městě Srem- ski Karlovci, kde byl uzavřen významný Karlovický mír (1699 mezi Svatou ligou a Turkey), kláštery v pohoří Fruška Gora, nazývané Srby pro jejich četnost a po- dobnost s řeckým Athosem srbská Svatá hora (Krušedol, Grgeteg, Velka Remeta) a rakouskou barokní pevnost Petrova- radin nad Dunajem s výhledem na Novi Sad, kde jako ředitel srbského gymnázia působil ve dvacátých letech 19. století P. J. Šafařík. My jsme zde navštívili Matici srbskou jako instituci s velkým kulturním a vědeckým významem a vzpomínali vítězství Evžena Savojského nad Turkey (1716), které předznamenalo konec tu- recké moci v jižních Uhrách. Viděli jsme kolonizační vsi s typickým pravoúhlým uspořádaným půdorysem, pomalu zani- kající nížinné pastevectví a ve slovenské vesnici Kovačica, proslavené inzitivním malířstvím, pouze zavřené dveře do zde- ší galerie. Za Čechy do Českého Sela jsme prošli unikátní Deliblatskou peš- čarou (pouští) a před návštěvou krajanů v Kruščici jsme poznali typické dolnozems- ké městečko Bela Crkva, na něž bude- me vzpomínat díky živému zeleninovému a sýrovému trhu.

Přes mohutný Dunaj jsme se přepla- vili na trajektu a „dobyli“ jsme nejprve tu- reckou pevnost Ram a po ní Zikmundem Lucemburským vybudovanou pevnost Golubac, jež střežila vstup do Železných vrat. V oblasti přírodního parku Đerdap jsme z dunajského břehu obdivovali krásy přírody i výhledy, mimo jiné na Sv. Helenu, českou obec v rumunském

V domě rodiny Spasojevićů. Obec Brnjica, 2007.

Banátu. Poté, co jsme shlédli tzv. kulturu rybářů (6 500 př. n. l.), kterou nám v archeologické lokalitě Lepenski Vir osvětlil náš brněnský kolega Martin Oliva, a zastavili se zde v malém muzeu staveb v přírodě, vyjeli jsme do kopců a do obce Crnaja. Zde nedaleko města Majdanpek a dnes už zavřených měděných dolů žije početná vlašská menšina, která představuje reziduum původního před-slovanského balkánského a v dobách římských romanizovaného obyvatelstva. Srdečné podomácké přivítání, dětské folklorní vystoupení, muzika, prohlídka malého muzea, milé pohoštění a nocleh v rodinách – tyto zážitky vryté do paměti jsou umocněné poznáním nelehkých životních podmínek zdejších lidí, kteří nám druhý den předvedli milíř na výrobu uhlí i tradiční dřevěný vodní mlýn, kde se dosud mele mouka pro potřeby vesnice. Dál jsme jeli na východ podél hory Deli Jovan do Negotinu, centra tzv. Timocké krajiny (návštěva muzea), kterou charakterizuje silná koncentrace Vlachů. Jiho-východním směrem jsme dojeli klikatou silnicí po vrších do vinařské obce Rajac, kde jsme v zachovaných kamenných sklepech ochutnali místní vína.

V Zaječaru jsme ocenili etnografickou, archeologickou a uměleckohistorickou expozici místního muzea a v nedalekém Gamzigradu unikátní opevnění Felix Romuliana z 3. stol. n. l., objevené v 19. století.

Cestou do pohoří Stara planina jsme navštívili ještě malé muzeum/etnopark Ravna (patřící do obce Knjaževac) opět s milým pohoštěním a po krátké večerní zastávce u impozantně osvětleného románského kostela ze 13. století v obci Dolna Kamenica jsme dorazili do horského hotelu Babin zub (1580 m). Zatímco druhý den jedna skupina vystoupala na nejvyšší vrchol Stare planiny a Srbska Midžor (2169 m) s lány kvetoucího šafránu a další horské květeny, druhá skupina zkoumala, fotografovala a Jiřina Kosíková natáčela s videokamerou v okolních obcích (Ravno Buče, Topli Do, klášter Temska).

Dále jsme pokračovali západním směrem na Niš a za obcí Vrtovac měli malé zastavení u kaple, kdy byly ještě stopy po oslavách místního patrona – sv. Jiří (v pravoslavném kalendáři 6. 5.): kříže, květiny, svíce a obětní kámen ze 13. století, kde se dodnes obětují ovce. V obci nás potom nečekaně uvítali a pohostili začínající podnikatelé v zahradě své „etnokuče“. Při přípitku nám zde do oka padl v kůlně vystavený heligón s mosazným štítkem „Lidl Brno“.

U města Niš jsme zhlédli památník povstání Srbů proti Turkům na vrchu Čegar (1809) a v úžasu jsme stanuli před unikátní kostnicí Čele kula – věž z lebek (po prohrané bitvě Srbů s Turky u Čegaru dali Turci z hlav zabitých Srbů stáhnout kůži, vycpali je slámou a poslali do Cařihradu jako důkaz svého vítězství; do zdiva kostnice použili 950 srbských lebek). Poté jsme vyjeli na kopec k malému byzantskému kostelíku sv. Trojice – Gornji Matejovac (kdysi tudy vedla „via militaris“ od Niše přes Sofii do Cařihradu).

Do Aleksandrovce, centra kotliny Župa, jsme dojeli údolím řeky Toplice. Město se zapsalo do naší paměti opět srdečným přijetím muzejníků a vinařů, muzeem vinařství a vinohradnictví, městským muzeem se sbírkou etnografickou, historickou a archeologickou a ochutnávkou znamenitých vín.

Cestou do Novopazarského Sandžaku (historická oblast Raška) jsme projížděli vlastně centrem středověkého srbského státu a z množství klášterů, kterými je poseto údolí řeky Raška a Ibar, jsme navštívili klášter Gradac (13. století), kde je pochována jeho zakladatelka, manželka srbského krále Štefana Uroše Jelena z Anjoux, a také klášter Petrova cerkva (se základy z 5. století). Zde byl pokřtěn zakladatel slavného rodu Nemanjićů Štěpán Nemanja a do roku 1807 zde bylo sídlo rašské diecéze. Dalšími památkami byl rozlehlý klášter Đurđevi stupovi a Sopoćani jako vrchol středověkého umění a památka UNESCO s hrobkou rodu Nemanjićů. Jak je svět malý,

Západní Srbsko, Dobro Polje – salaš. Foto J. Pospíšilová 2007.

se ukázalo při náhodném rozhovoru se zdejší mladým mnichem. Jeho sestru učil během svého pobytu v Bělehradě v devadesátých letech Václav Štěpánek.

Do světa muslimů, kde se stýká a někdy i konfrontuje křesťanství s islámem, jsme nahlédli v nejorientálnějším místě Srbska, v rušném městě Novi Pazar.

Následující zastávka byla v obci Brnjica v oblasti Sjenické (Pešterské) vysočiny, jejíž celoročně drsné podmínky nám přiblížilo vyprávění členů rodiny Spasojevićů. Celá rodina, včetně dětí, nás přivítala s nestorjenou upřímností a svůj dům nám nezištně na část odpoledne otevřela dokořán, aby nám hospodyně předvedla tradiční výrobu kravského sýra, ale postupně také další domácí práce – předení ovčí vlny na kolovratu, pletení svetrů anebo háčkování. Srdečnost a pohostinnost paní domácí byla po bohatém občerstvení završena darem – věnovala naší výpravě velkou nádobu s domácím sýrem.

Další den jsme poněkud divoce sjížděli po noci strávené v Nove Varoši přes

horu Zlatibor, příjemnou krajinou luk, pastvin a ovocných sadů do etnoparku/muzea v přírodě Sirogojno a poté do městečka Mokra Gora, odkud jsme se projeli turisticky atraktivní „Šarganskou osmicou“, úzkokolejkou v oblasti Šarganu. Trať „osmice“ byla vybudována v letech 1921–1925 na trase Bělehrad – Sarajevo. Byla v provozu do konce 60. let a v roce 1999 byla zrekonstruována pro turistické účely. Na kopci blízko Mokré Gory jsme z vlaku viděli vesničku Drven Grad, již vystavěl režisér Emir Kusturica, sarajevský rodák, žák pražské filmové školy. Místo si oblíbil při natáčení filmu *Život je čudo* (*Život je zázrak*, 2004).

Na další cestě národním parkem Tara do místa našeho posledního noclehu u jezera Perućac na řece Drině jsme po krkolomné jízdě kamenitou cestou udělali malou zastávku v krasové oblasti (Dobro Polje), kde jsme na rozlehlých zelených loukách obdivovali vzácné vstavače a poslední salaše svědčící o zdejší zánikající pastevectví. Následovaly serpentiny k řece Drině a fotografická zastávka s výhledem na její divoké údolí v zapadajícím slunci a na pozůstatek etnických čistek – vypálené a opuštěné muslimské domy na protějším břehu řeky.

Poslední den exkurze byl určen návštěvou Bělehradu. Z Perućacu jsme ráno odjeli křivolakým údolím Driny se zastávkou u místa, kde se velmi krátký tok řeky Vrelo (354 m) vlévá efektním vodopádem do smaragdové Driny. Cestou do monastýru Rača jsme obdivovali tým místních vápeníků, kteří pálili vápenec u žhnoucí pece.

Zaujala nás zdejší lidová architektura a v monastýru Rača architektura tzv. moravské školy, kombinace kamenů a cihel vytvářející ozdobné ornamenty a opět, jako ve všech klášterech, vzorné upravené klášterní prostory.

Ve městě Bajina Bašta jsme na tržišti (pijaca) nakoupili sýry – zdejší specialitu, kajmak (sýr ze sbírané smetany různých

podle zralosti), pršut, klobásky a projeli jsme malebnou krajinou vysočiny v kraji Šumadija, který je považován za srdce Srbska. Odtud se šířily sjednocovací tendence v 19. století a bylo zde centrum četnického odboje za 2. světové války. Do Bělehradu jsme dojeli kolem druhé hodiny odpoledne a směřovali jsme nejprve do parku, kde bylo vybudováno sídlo knížete Miloše Obrenoviće (vládl 1815–1839), poté jsme absolvovali krátké přijetí v Etnografickém institutu SANU a návštěvu Etnografického muzea. Exkurzi završila procházka po rušném a životem kypícím Kalemegdanu, bělehradské pevnosti s impozantním výhledem na soutok Sávy a Dunaje a na předměstí Bělehradu Zemun, dřívější hraniční město habsburské monarchie, kde probíhala „dezinfekce“ Turků přicházejících do země. Nakonec jsme stáli pod sochou Vítěze od významného chorvatského sochaře Ivana Meštroviće (1912) a nad večerem jsme vyjeli z Bělehradu zpět do Brna. Poněkud jednotvárný průjezd Vojvodinou nám zpestřili maďarští celníci, když ukazovali na zákaz převážení přes hranici takového zboží, jako byl sýr od paní Miry.

Mezi množstvím zážitků a vjemů z balkánské země, která se svými složitými dějinami a současnými problémy vydala na cestu do Evropské unie, zaujímá zjištění, že mezi lidmi v kalemegdanském parku i mezi obyvateli v zapadlých vesnicích žije dobré povědomí o Češích, o české kultuře a o kontaktech mezi oběma národy a státy zejména v období před druhou světovou válkou. Zasažení srdečností lidí, okouzlení krajinou a obohacení poznáním jiné kultury i jejich zánikajících forem jsme se vraceli domů s přáním na Balkán se vrátit.

Na úplný závěr dodávám, že na úspěchu expedice a šťastném ranním návratu do Brna se podílel klidný a spolehlivý šofér mikrobuse značky Renault Břeťa Příkryl.

Jana Pospíšilová

Kláster Sopoćani. Foto J. Pospíšilová 2007.

VERBÍŘI V UHERSKÉM BRODĚ

V pátek 5. 10. 2007 proběhlo v Uherském Brodě v pořadí již třetí setkání verbířů, tentokrát nazvané *Verbíři na púti*. Protože se tento pořad setkal s kladným ohlasem jak odborné, tak i laické veřejnosti, vystává logicky myšlenka nahlédnutí do historie vzniku celé akce, přípravy i zákulisí jejího průběhu. Nápad zrealizovat samostatný program z nejlepších verbířů jednotlivých regionů vznikl u Jaroslava Švacha v roce 2005. Této myšlenky se ujal Rudolf Tuček, předseda odborné poroty verbířské soutěže ve Strážnici a současně její několikanásobný vítěz, a ještě téhož roku se jim v Břeclavi podařilo s velkým úspěchem a za účasti několika desítek účinkujících uspořádat přehlídku nejlepších verbířů z celého Slovákka. Zcela spontánně pak tento pořad vyústil v pravidelné každoroční střetávání verbířských zástupců jednotlivých regionů v různých městech celého Slovákka. Mezitím však došlo k významné události, která měla na formu pořadu nemalý vliv. Bylo to prohlášení slováckého verbuňku organizaci UNESCO za Mistrovské dílo ústního a nemateriálního dědictví lidstva a následné pozvání pořadatelů MFF Detva do společného oceněného pořadu se zástupci slovenského fenoménu – fujary. Zde již program začal, pod režijním dohledem R. Tučka, získávat svou základní podobu. Po úspěšné Detvě pak následoval Kyjov a zde se začalo uvažovat o dalším městě setkání pro rok 2007. Padly dvě nabídky – Uherský Brod a Staré Město, přičemž zvolena byla nakonec první varianta.

Protože akce tohoto typu nelze připravovat bez silného zázemí, bylo nutno zajistit partnery. Hlavní záštitu a financování převzalo Folklorní sdružení Uherskobrodská díky vstřícnosti svého předsedy Radka Všeťky, prostory a techniku přislíbil ředitel Domu kultury v Uh. Brodě Jaroslav Mikulík, nezbyt-

ným partnerem se stal NÚLK ve Strážnici v čele s ředitelem Janem Kristem, který zabezpečil odbornou spolupráci a dokumentaci pořadu.

Následně byl vytvořen autorský tým, jehož hlavním úkolem bylo upravit stávající program pro podmínky v Uh. Brodě a pokusit se jej dotvořit tak, aby byl schopen zaujmout a oslovit co nejširší veřejnost. Tak vznikla spolupráce vedoucích tanečních složek dvou uherskobrodských souborů – Borise Pappa z Olšavy a Petra Vozára z Rozmarýnu. Nezbytnými členy se stali Jan Blahůšek z NÚLK, jehož hlavním úkolem byla příprava a stříh archivních filmových materiálů, a Rudolf Tuček, který nejenže připomínkoval jednotlivé fáze přípravy, ale zajišťoval i koordinaci jednotlivých skupin verbířů.

Jako základ programu byla zvolena moravská část společného programu *Fujara a verbuňk*, nosnou myšlenkou se stalo scházení jednotlivých skupin verbířů na hody a hodovou zábavu. Byla přitom využita příležitost předvečeru konání Růžencové pouti v Uh. Brodě, Broďany běžně označované jako hody. Současně byl program doplněn o skupiny verbířů z folklorních souborů Uherskobrodská – Olšava, Rozmarýnu, Vlčnovjanu a Světlovanu. Ve výběru muziky nepřicházely v úvahu žádné eventuality – pozvání obdržela „dvorní“ cimbálová muzika verbířů Burčáci z Míkovic. Potom již jen zbývalo oživit tuto sestavu zajímavými vstupy, odborným komentářem a odlehčeným moderováním.

Vzhledem k vysokému počtu účinkujících a dopravním vzdálenostem bylo možno uskutečnit jedinou zkoušku pouze těsně před vystoupením. Ta především díky kvalitě a zkušenostem účinkujících proběhla bez problémů, a tak mohlo být představení včas a v pořádku zahájeno. Po úvodním čísle cimbálové muziky Olšava přišla řada na první vstup moderátorů, z něhož se diváci dozvěděli, proč se verbíři scházejí právě v Uh. Brodě a kdo

bude vystupovat. Rozproudění obecnosti zajistil domácí soubor Olšava, který společně se svými „oldstars“ – tzv. Oldšavou – kromě verbuňku zatančil také brodské sedlcké. Po Olšavě následoval druhý uherskobrodský soubor – Rozmarýn. Po Rozmarýnu pak již v rychlém sledu následovala Horňácká chasa s Jožíčkem Jagošem, Strážničané s Janem Gajdou a verbíři ze Světlovanu z Bojkovic. Poté přišli se zpěvem na scénu verbíři z Kyjova a jako obvykle na kolech, také se zpěvem, přijeli verbíři z hanáckého Slovákka. S velkým aplausem byl přivítán nástup Vlčnovjanů, kteří – vedeni B. Pappem – vjeli na jeviště na dřevěných koních a po krátkém „klobúkovém“ také oni předvedli své verbířské umění. Zcela nečekaný pro diváky byl následný příchod komentátorů s houslemi a zpěvem spolu s amatérskou muzikou složenou výhradně z tanečníků Olšavy – tzv. Ovocenkou. Účel tohoto divadla pochopili diváci bezprostředně poté, co se komentátorům podařilo vytáhnout z řad cimbálové muziky Burčáci Jakuba Tomalu před mikrofon a přimět jej verbuňku. Potom již jen obecnost sledovalo se zatajeným dechem špičkový výkon druhého nejlepšího verbíře strážnického finále roku 2007. Pozorně sledovaný byl také hned následující vstup Podlužáků v čele s J. Švachem a R. Tučkem. Neméně aplaus následoval, když se na jevišti představili letošní vítězové dětského verbířského finále v Kunovicích. Poté pokračoval večer plný překvapení, a to jak pro diváky, tak i pro účinkující. Na jeviště byl pozván staroměstský starosta Josef Bazala. O to větší bylo jeho překvapení, když jej pak na jevišti přivítal sám starosta města Uherského Brodu Ladislav Kryštof oblečený v brodském kroji. Po společném přípitku a prvních slokách verbujícího J. Bazaly a Erika Feldvabla pak již diváci pochopili, proč připadla čest uzavírat program právě „Hradišťákům“. Závěrečný společný verbuňk byl už jen tečkou za více než hodinovým progra-

mem, v němž byl mj. průvodcem promítanými historickými snímky J. Blahůšek, a pozvánkou na večer u cimbálu, který se protáhl až do časných ranních hodin.

A co říci k programu nyní s odstupem několika týdnů? Zůstaly nejen příjemné vzpomínky na setkání s dobrými přáteli, na pohárek vína v zákulisí a na nezapomenutelný pocit na jevišti, ale i vzpomínky na spokojené odcházející diváky, odnášející si kromě špičkových tanečních a pěveckých výkonů pocit, že i oni jsou součástí společnosti, která může do pokladnice světového kulturního dědictví přidat také svou část.

Petr Vozár

PODÍL NÚLK NA PLNĚNÍ ÚKOLŮ VYPLÝVAJÍCÍCH Z KONCEPCE ÚČINNĚJŠÍ PÉČE O TRADIČNÍ LIDOVOU KULTURU V ČESKÉ REPUBLICE V ROCE 2007

Národní ústav lidové kultury zřizovaný Ministerstvem kultury jako centrální a metodologické pracoviště pro tradiční lidovou kulturu spolupracoval i v roce 2007 se svým řídicím odborem na řadě úkolů vyplývajících z *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice*, kterou přijala vláda ČR svým usnesením č. 571 ze dne 11. 6. 2003.

1. Identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice

Projekt *Identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury*, rozvržený na léta 2006–2010, pokračoval dokončením dotazníků etnologicko-sociologického výzkumu zaměřeného na tzv. lokální autority, které se v loňském roce týkaly tematických okruhů *lidová religiozita* a *sídlo, dům a bydlení*. Během měsíce března byla připravena konečná verze dotazníku pro tisk v nákladu 7000

ks. Distribuce na jednotlivá krajská pověřená pracoviště probíhala v období 2. – 23. 5. 2007. V prvním čtvrtletí byla rovněž dokončena výsledná analýza dotazníkového šetření z roku 2006, které se týkalo *folkloru a způsobů zaměstnání a obživy*. Závěrečné zprávy shrnují výsledky tohoto výzkumu souhrnně za celou ČR, ale zároveň analyzují výsledky rozčleněné podle dat získaných z jednotlivých krajů. NÚLK představil souhrnnou zprávu za rok 2006 a předal dílčí krajské analýzy jednotlivým pověřeným pracovištím na společném jednání v Praze dne 30. 5. 2007.

Termín pro ukončení sběru dat výzkumu loňského roku byl stanoven na 30. 9. Ve dnech 1. – 12. 10. 2007 byly zaslané a vyplněné dotazníky shromažďovány na pracovišti Centra lidových tradic NÚLK a 15. 10. 2007 hromadně převezeny ke zpracování do firmy FOCUS v Brně. Oproti minulému roku je patrné procentuální navýšení návratnosti dotazníků. Centrum lidových tradic zabezpečovalo po celou dobu sběru dat komunikaci s pověřenými pracovníky krajských pracovišť. V pravidelných týdenních intervalech přibližně od poloviny měsíce srpna byli tito pracovníci informováni formou aktualizovaných seznamů o stavu a počtu elektronicky zaslaných dotazníků do firmy FOCUS i o počtu zaslaných dotazníků prostřednictvím pošty přímo do NÚLK ve Strážnici.

Ve dnech 10. – 11. 10. 2007 se uskutečnila druhá pracovní schůzka zástupců Ministerstva kultury, NÚLK a regionálních pověřených pracovišť v Českých Budějovicích. Hlavním bodem jednání byla společná diskuze nad konkrétními otázkami připravovaného dotazníku pro rok 2008 k tématu *obyčejová tradice*, jehož první verzi připravila pracovní skupina ve složení Jan Blahůšek, Alexandra Navrátilová, Martin Šimša, Eva Večerková. Na základě tohoto připomínkového řízení bylo provedeno vyhodnocení a konkrétní připomínky byly na přelomu měsíců říjen

a listopad zohledněny a zapracovány do druhé verze dotazníku. Ta byla následně písemně rozeslána všem zainteresovaným pracovníkům regionálních pracovišť s výzvou o potvrzení správnosti finální podoby. V lednu roku 2008 byl všem krajským pověřeným pracovištím rozeslán náhled dotazníku připraveného pro tisk a na začátku února i konečná vytištěná verze tak, aby bylo možné zahájit letošní výzkum hned v prvním čtvrtletí roku. Dotazník je možné rovněž vyplnit pomocí webové aplikace.

V závěru roku 2007 byl ve spolupráci s firmou FOCUS připraven další dotazníkový výzkum zaměřený tentokrát na „běžnou populaci“ ČR a shrnující témata *folklor* a *lidová religiozita*. Byl realizován na vzorku 1350 respondentů z ČR.

2. Přistoupení ČR k Úmluvě o zachování nemateriálního kulturního dědictví a příprava reprezentativního národního seznamu nemateriálních statků tradiční a lidové kultury

NÚLK se v roce 2007 podílel také na přípravě podkladů pro přistoupení ČR k Úmluvě o zachování nemateriálního kulturního dědictví, významném dokumentu organizace UNESCO. V závěru roku byla tato Úmluva projednána vládou ČR a následně probíhala také jednání v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR. V souvislosti s tím bylo znovu otevřeno téma přípravy reprezentativního národního seznamu nemateriálních statků tradiční a lidové kultury. Jako podklad pro jednání s krajskými pověřenými pracovišti v Českých Budějovicích, které proběhlo ve dnech 10. – 11. 10. 2007, byl zpracován vzor návrhu na zápis slováckého verbuňku. Dne 15. 11. 2007 se zástupci NÚLK zúčastnili interní porady k tomuto tématu, kterou svolala ředitelka odboru regionální a národnostní kultury MK Zuzana Malcová. Předpokládáme, že tento reprezentativní národní seznam by měl být oficiálně ustaven v letošním roce.

3. Informační portál www.lidovakultura.cz

NÚLK je provozovatelem oficiálních [www](http://www.lidovakultura.cz) stran zaměřených na prezentaci tradiční lidové kultury. V rubrice NEJBLIŽŠÍ UDÁLOSTI je zpracováván přehled aktuálních akcí souvisejících s tradiční lidovou kulturou v ČR, které jsou pracovníky NÚLK zadávány do systému nezávisle na spolupracujících příspěvatelích z regionálních pracovišť. Díky redakčnímu systému se vytvořený přehled pravidelně aktualizuje a jsou prováděny případné korekce (např. rušení akcí, které se na stránkách objevují vícekrát,

nebo těch, jež se netýkají tradiční lidové kultury). K závěru roku 2007 zde bylo zveřejněno přibližně 869 událostí, v rubrice ČLÁNKY pak 41 příspěvků.

Pozornost v roce 2007 byla nadále věnována rubrice FESTIVALY, ve které je v současné době prezentováno celkem 104 folklorních festivalů a slavností. Redaktoři se v roce 2007 zaměřili především na získávání a doplňování fotodokumentace.

Průběžně je aktualizována databáze institucí a organizací zabývajících se tradiční lidovou kulturou. Podle ní se také vytváří jejich přehled i s krátkými

anotacemi na portálu stran. Prozatím je tímto způsobem zveřejněno 64 institucí spravujících etnografickou sbírku.

Na webový portál zveřejněný na www.lidovakultura.cz bylo k závěru roku 2007 zasláno celkem 237 příspěvků, z nichž bylo publikováno celkem 161 položek. NÚLK vytvořil také grafickou aktualizaci www.lidovaremesla.cz.

Jan Blahůšek

Druhá část této zprávy týkající se realizace akčního plánu „Slovácký verbuňk – živá tradice“ v roce 2007 bude publikována ve druhém čísle letošní Národopisné revue.

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2008

(Volkskundliche Revue 1/2008)

Herausgegeben vom Nationalinstitut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

tel. 00420- 518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2008

(Journal of Ethnography 1/2008)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

tel. 00420-518 306 611, fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Das Heft 1/2008 der Zeitschrift Národopisná revue (Volkskundliche Revue) behandelt die Migration und die Problematik der Ethnien. Alexandra Bitušíková wählte als Thema die transnationale Migration (*Transnationale Migration: Forschungsmöglichkeiten im zentraleuropäischen Raum*). Die historische Perspektive wählten Pavel Havránek (*Die Tschechen im Kaukasus. Kurzgefasste Geschichte der Besiedelung dieser Region*) und Miloš Luković (*Die medizinische Mission von Bohumil Bouček in Montenegro 1875–1876 aus ethnologischer und kulturell-historischer Sicht*). Zdeněk Uherek und Tereza Pojarová präsentieren einen Teil ihrer umfangreichen Forschung zur gegenwärtigen Problematik der Roma (*Stellungen und Ansichten der Roma-Repräsentanten zu ausgesuchten Fragen zu Konflikten in der Kommunität*).

Die Rubrik „Tradition im Wandel“ (Autorin Alena Dunajová) beschreibt den Alltag der rumänischen Slowaken im ehemaligen Siebenbürgen. Die Rubrik „Rückblicke“ erinnert an den Ethnologen Karel Fojtík (1918–1999). Die „Gesellschaftschronik“ widmet sich den Jubiläen der slowakischen Folkloristin Soňa Burlasová (geb. 1927), der Ethnologin Alena Plessingerová (geb. 1928) sowie von Miloslav Brtník (geb. 1928), einem Musikanten, Folkloresammler und namhaften Organisator der Folklorebewegung in der Horácko-Region. Weitere regelmäßige Rubriken enthalten Berichte über Konferenzen, Ausstellungen und andere fachliche Aktivitäten sowie Besprechungen neuer Bücher.

Journal of Ethnography 1/2008 outlines the migration and the ethnic issues. Alexandra Bitušíková chose the theme of transnational migration (*Transnational Migration: Research Possibilities within the Central-European Space*). Pavel Havránek (*Czechs in Caucasus, a Brief History of the Settled Area*) and Miloš Luković (*Bohumil Bouček's Medical Mission in Montenegro between 1875 and 1876 from the Ethnological and Cultural and Historical Point of View*) chose the transnational migration as their theme. Zdeněk Uherek and Tereza Pojarová presented a part of the voluminous research concerning the contemporary Romany question (*Positions and Opinions of Romany Society Representatives on Selected Issues concerning the Community Conflicts*).

The text Change of Tradition (author Alena Dunajová) deals with the every-day life of Romanian Slovaks in former Transylvania). Section Review remembers the personality of ethnologist Karel Fojtík (1918–1999). Social Chronicle remembers the anniversaries of the Slovak folklorist Soňa Burlasová (born 1927), ethnologist Alena Plessingerová (born 1928) and that of Miloslav Brtník (born 1928) – musician, folklore collector and an important organizer of folklore movement in the region of Horácko. In other regular columns, the reports of conferences, exhibitions and other professional branch activities and the reviews of new book editions are published.